ASRIN GETİRDİĞİ TEREDDÜTLER

1

M. Fethullah Gülen

ASRIN GETİRDİĞİ TEREDDÜTLER 1

M. Fethullah Gülen

Asrın Getirdiği Tereddütler

1

Copyright © Nil Yayınları, 2014

Bu eserin tüm yayın hakları ***Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.****'ne aittir.*
Eserde yer alan metin ve resimlerin, Işık Yayıncılık Ticaret A.Ş.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

ISBN
978-975-315-044-6

Yayın Numarası
118

Çağlayan A. Ş.
TS EN ISO 9001:2008
Ser No: 300-01
Sarnıç Yolu Üzeri No: 7 Gaziemir / İZMİR
Tel: (0232) 274 22 15
Ekim 2014

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31
Tek-Er İş Merkezi Mahmutbey/İSTANBUL
Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Nil Yayınları
Bulgurlu Mahallesi Bağcılar Caddesi No:1
Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 522 11 44   Faks: (0216) 522 11 78
www.nil.com.tr

İçindekiler

Bu mütevazi kitapçıkta sorulara irticalen cevap verildiği, konuşmanın ona göre istiflendiği.. daha sonraki küçük tashihlerle de bu ilk tertip ve ifade tarzına dokunulmadığı; daha doğrusu, her şeyi yeniden ele alma gibi bir zorluğu olduğundan dokunulmadığı için, bir kısım karışıklıklar, anlatma eksiklikleri olacaktır. Değerli okuyucuların, bütün bunları nazar-ı itibara alarak, kitabı öyle mütalâa etmelerini ve kusurlarımıza nazar-ı müsamaha ile bakmalarını umar, dualarını bekleriz.

Tereddütler Üzerine

Asırlardır biriken tereddüt ve şüpheler, beyinlerde bir törpü, bir burgu gibi içten içe, fert fert veya gruplar hâlinde insanların inançlarını aşındırıp delik-deşik etti. Bilhassa asrımızda toptan bir inkâr hâlinde ortaya çıktı. Dünyanın bir kesimi bu şüpheler karşısında dayanamamıştı. Bizde de ilk anda sendelemeler oldu. Hatta, bu asrın başında inancını kaybeden bazı gençler, son olarak yazıp bıraktıkları mektuplarında, iman olmadan yaşamanın mânâsızlığına dikkati çekerek intihar ediyorlardı. Bin senedir tedârik ve teraküm edilen müfsit âletler ile kalb-i umumî ve efkâr-ı âmme dehşetli yaralanmış, insanımızın, bilhassa avam halkın istinatgâhları olan İslâmî esaslar, İslâmî cereyanlar, İslâmî şiârlar kırılmış; bunların neticesi vicdan-ı umumî bozulmaya yüz tutmuştu. Bu geniş yaralar Kur'ân'ın ve imanın ilaçları ile tedavi edilmeliydi...

Âlimlerimiz bunun farkındaydı... Ömer Nasuhi merhum aynen şöyle diyordu: "Asrımızdaki İslâm âlimleri, bu zamanda zihinleri iz'âc eden birtakım yeni yeni felsefî nazariyeleri tenkide alarak bu nokta-i nazardan ilm-i kelâmda bir yenileme eseri göstermek mecburiyetinde bulunmaktadırlar."[1] Asrımızın

---

1 Bilmen, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm* s.21.

hâzık hekiminin teşhisiyle, "Maddiyyunluk (materyalizm) mânevî bir tâun gibi tenkit kabiliyeti geliştikçe yayılma imkânı artıyor. İlim ve fenden telkin, medeniyetten taklit almış... Yanlış anlaşılan hürriyet ve gurur da işin içine girince genişleyip dağılıyor." Bu hastalık, bazı meşhur yazarların teknik hâle getirerek romanlarında takdim etmelerinden sonra, bir vebâdan daha tehlikeli biçimde yaygın hâle geldi. Genç ve mukavemetsiz beyin ve kalblerde serpilip gelişti. Köyde, kentte hep bu şüphe ve tereddütler konuşulur oldu. Okullarda, hatta kahve köşelerinde din ve iman namına bir konuşma olmasın ki, bunlardan söz edilmesin.

Bu durum karşısında bazıları kulağını tıkamışçasına bir tavır alıp içinden gelen imanın feverânı ile birer birer başlarını büküp ezmeye çalıştıkları tereddüt ve şüpheleri, kalb ve kafalarında hazırladıkları zindanlara attılar; cevaplarını bulamasalar da imanlarının sağlamlığı, ibadet neşvesinin verdiği mânevî haz ve ruhanî lezzetler, şüphelere hayat hakkı tanımayacak şekilde kararlı ve gerilim içinde idiler.

Bazıları da, bu itirazları ileri sürenlerin niyetlerine hiç bakmadan, onları tekfir eder bir havaya büründüler. Böyle kuru karşılıklar ise, kangrenin derinleşip yayılmasına sebep oldu. İyi niyetle cevap aramak için sorup araştıranlar ise, muknî cevapları bulamayınca, sukut-u hayale, sonra da tehlikeli tereddütlere düşmekle karşı karşıya kaldılar. Bu arada inkâr girdabına kapılan ve dipsiz gayyalara yuvarlananlar da oldu.

Böyle bir pozisyon ise, maddeci görüşe sahip ve bu anlayışlarını bir ideolojik savaşa döndürenler için çok elverişliydi. Çoklarını bunlarla vurdular. Hiç olmazsa yaraladılar.

Eskiden inançsızlık cehaletten geliyordu; onun için, gerçek kendilerine anlatılınca cehaletleri izale ediliyor, nihayet doğruya kavuşmuşluk içinde huzura eriyorlardı. Şimdi ise, fen ve felsefe kisvesinde bin inkâr fırtınası esiyor. Hem bu çeşit anlayışa sahip kişiler, kendilerini biliyor zannettikleri için, ilmî kabul ettikleri bu kanaatleri dışında da hiçbir şeyi kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Ve artık gerçeği araştırma kabiliyetleri körelmiş oluyordu. Onun için eskiden bunlardan ancak binde biri hidayete gelirdi. O zaman iman umumî olduğu için, yani, ekseriyet inançlı olduğundan, bunların pek fazla zararı olmuyordu. Hâlbuki asrımızda teslimiyet kırıldığından zaten çok kimsenin itikadı sarsılmış vaziyette... Onun için erâcifin yayılması ile, her yerde tereddüt ve şüpheler içinde bocalayan, hatta artık her şeyini kaybedenlerle karşılaşır olduk.

İşte bütün bunlardan sonra bu yaraya derin bir neşter vurma gayesiyle Muhterem Müellif'in çeşitli zaman ve zeminlerde irticalî olarak yaptığı sohbet ve konuşmalardan derlenmesi neticesinde Asrın Getirdiği Tereddütler serisi hazırlanmıştır. İnşâallah bu kitapların, kalb ve kafalardaki tereddütlerin birçoğunun izalesine vesile olacağını ümit ediyoruz.

Safvet Senih

Kur'ân'ın nazil olan ilk âyetinin "Oku!" diye başlamasında ne hikmet görüyorsunuz?

"Oku!/ اِقْرَأْ"[2] ilâhî emri, O en şerefli varlığın zâtında tecellî ile beşere emanet edilen sonsuz kemalâta muhatap ve mükellef olmak için bir vazife verme ve bir davettir.

Müşâhede edilecek, mânâ ve muhtevası anlaşılacak, anlaşıldıkça da, Hâlık'ın nizam ve kudretinin büyüklüğüne, ihtişam ve güzelliğine vukuf kazanılacak olan bu kâinat, Levh-i Mahfuz'un bir tecellîsi ve yansımasıdır.

Allah, insan haricindeki canlı ve cansız her varlığı "kalem" olarak vazifeli kılmış, böylece de, her varlık kendisine tevdî edilen, kendisinde tecellî eden vak'aları kaydetmiş ve kaydetmektedir.

Canlı ve cansız her varlık bir kitaptır. Bu itibarladır ki, "Gör, müşâhede eyle!" suretinde değil de "Oku!" şeklinde bir emir vâki' olmuştur. Zira, kitap ancak okunur. Her biri birer kitap olan varlıklar ile dolu ve pırıl pırıl bu kâinat, elbette ve muhakkak ki, ilâhî bir kütüphanedir. İnsandan gayri bütün varlıklar sadece "yazmak" ile mükellef tutuldukları hâlde, insan, hem yazmak ama ve hele mutlaka "okumak" vazifesi ile şereflendirilmiştir.

---

2 Alak sûresi, 96/1.

İlim, kâinatta tecellî edegelen nizam ve değişik şekilde tecellî eden şeylerin birbiriyle olan münasebetlerini idrakten ve bu idraklerin tasnîfi ve bir araya getirilmesinden ibarettir. Kâinattaki bu nizam, nizamdaki ehemmiyetli hassasiyet ve muvazene, kat'iyen rastlantılara verilemez. Binaenaleyh, böyle, bir nizamın elbette bir kurucusu ve vaz'edicisi vardır; hem de, varlığı her şeyden daha ayân bir kurucu.

Her nizam, ortaya konmadan önce tasavvur edilir. Tıpkı, kâğıda dökülüp çizilmeden önce bir mimarî plânın, mimar dimağında tasavvur edilmiş olacağı gibi... Beşerin kesafetli yapısı ve düşüncesi, bu tasavvur ve var olmaya nasıl bir şekil verir, o bir tarafa; kâinat çapındaki bu nizam, Levh-i Mahfuz ise, mukayyet nizam da, Kur'ân-ı Kerim'dir ve Levh-i Mahfuz'un aynasıdır.

Buna göre insan okuyacaktır. Okudukça anlamaya çalışacak, zaman zaman yanlış anlayacak, hatalar yapacak; tecrübelere girişecek; hata-savap potasından geçirdiği ilim cevherini itimat ve güvenirliğe, emniyet ve sağlamlığa ulaştıracaktır. Bakmak başka, görmek başka; anlamak başka, anladığını kabullenip şuur ve gönlüne mâl etmek başka; bütün bunlardan sonra tatbik etmek başka ve tatbik ettiğini de gayra teslim ve tevdî etmek tamamen başkadır.

Evet, idrakle ilgili bütün bu başkalıklar daima olup durmaktadır. Zira, kâinatta birçok kanunlar vardır ve bunlar, kanun Vâzı'ı tarafından fevkalâde bir âhenk içinde cereyan ettirilmektedir. Bunların birkaçı şunlardan ibarettir:

1. Tek'ten çok'a gidiş,

2. Çoklar arasında benzerler, farklılar ve zıtların bulunuşu,

3. Zıtlar arasında faâl bir denge ve âhenk,

4. Münavebe (peşi peşine vazife devir teslimi),

5. Öğrenme, unutma ve yeniden öğrenme,

6. Cehd ve gayret,

7. Tahlil ve terkip (çözülüp-sentezlenme),

8. İlham ve inkişaf (içe doğma ve açıklığa kavuşma).

İnsan, bu kanunların bütününe tâbidir. Bu itibarladır ki, elbette çok insan olacaktır ve insanlar arasında benzerler, farklılar ve zıtlar bulunacaktır. Keza; insanlar arasında benzer, farklı fikir, görüş, inanış, davranış ve hareketler de olacaktır. Ancak bütün bu fıtrî zıtlıklar, durgun, boş değil, canlı ve faâl bir muvazene içinde olacaktır.

Yine bu itibarladır ki, sadece imanı hedef alan bir gidişin ilmi kaybetmesi ve sadece ilmi hedef alan bir gidişin de imanı ihmal ve kaybetmesi vuku bulacaktır.

Yine bu itibarladır ki, ilim ve cehil, ikrar ve inkâr, fazilet ve redaet, zulüm ve adalet, muhabbet ve nefret, mücadele ve barış içinde olma, gevşeklik ve atalet muhtevalı bir tevekküle dayalı yaşayış temposu ve davranış tarzına mukabil; her şeyi insanın yapabileceği inancına dayalı sabırsız bir sürat, haşin bir "bozup-yapma, yıkıp-kurma" ihtiras ve cinneti gibi esasların ve hâllerin peşi peşine gelmesi, münavebesi de vuku bulacaktır.

Yine bu itibarladır ki; hatta o Müstesna Varlık, beşerin Medar-ı İftiharı'nın öğrettikleri dahi unutulabilecek; ama mutlaka yeniden hatırlanıp yeniden öğrenilecektir. Keza; böyle bir cüzlere ayrılma, bir tahlil, bir çeşitlenme, bir çoklaşma sonunda, elbette bunda da bir yeniden ele alma bir terkip cereyan edecek ve elbette bir ilham, bir zuhur da olacaktır.

Bütün bunlar olmuştur, olmaktadır ve aralıksız olmaya devam edecektir. Hazreti Musa'ya, içtimaî ilimleri ve içtimai-

yatın sıhhatle devamını mümkün kılacak olan emirler "On Emir"; Hazreti İsa'ya, beşerî münasebetlerde yumuşaklık, şefkat, muhabbet ve müsamaha, sabr u tahammül; Hazreti Peygamber'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) bütün bu hususlara ilave olarak ilim, irade, hikmet, muvazene, telif, terkip, özlü anlatma (icmal) ve eksiksiz ifade (tekmil) bahşedilmiş idi.

Bu itibarladır ki; Müslüman olmak diğerlerinden bir bakıma daha külfetli, daha mesuliyetli, ama bir o kadar da latîf ve yüksektir. Zira, içtimaî esaslar yanında, muhabbet ve müsamaha, hilm ü şefkat; sabr u tahammül yanında, ilim, irade, hikmet, denge, telifçi ve terkipçi olmak gibi daha yüksek hususiyetleri de gerektirmektedir.

Bundan ötürüdür ki; fizik, kimya, astronomi, biyoloji gibi ilimler sahasında yapılan keşifler, temin edilen terakkiyat, sonunda Levh-i Mahfuz'da tasavvur edilip, Kur'ân-ı Kerim'de kayda tâbi tutulan ve kâinatta yer yer ve peşi peşine tezahür eden esaslardan bazılarının anlaşılmasına ve genişçe idrak edilmesine hizmet ettiğinden dolayı, bütün ehl-i keşif ve himmeti tebrik ve takdir gerektir. Ancak, böyle bir hizmetin, kazanç ve muvaffakiyetine mukabil, Hâlık ve Nâzım'ı inkâr, ilâhî ilham ve irşadı ret, insanı ilâhlaştırma, insan iradesini mutlak hâkim kılmak gibi bir kayba ve dalâlete düşmekten, insanlığı korumak da icap edecektir.

Fizik ve kimya laboratuvarlarında yapılan tecrübelere, öğrenilmiş kanunlara uyularak, fizik, kimya ve biyoloji vak'alarına yeni istikametler verilmezse, ibdâ ve ihtirâda bulunmak muvaffakiyetine istinaden, gittikçe sabırsızlaşan, gittikçe hızlanan, gittikçe küstahlaşıp mesuliyetsizleşen, bir cüret ve keyfîlik üzere, insanı ve insan cemiyetini dahi bütün bütün kaybetme ihtimali

var. Evet, değişik tecrübelere tâbi tutulma sath-ı mâilinde yuvarlanmakta olan bugünün beşer ölçülerine karşı, insanın bir "laboratuvar hayvanı", insan cemiyetinin de bir "laboratuvar" olmadığını lâyıkıyla hatırlamak lâzımdır.

Mevcut ilimleri donukluk ve durgunluktan, kuruluk ve abesiyetten kurtarmak; evvelâ ilimlere esas teşkil eden meselelerin lâyıkıyla anlaşılmasına yardım edecek; sâniyen insan irade ve zihninin payına düşeni eda, his ve kalbî sezişlerini, bir iç müşâhede ile müşâhede ettirmiş olacaktır. O zaman, işleyen aydın bir enfüs, fasîh bir lisan kesilecek ve karşısına konulmuş kâinatı kelime kelime, satır satır okuyacak, tıpkı bir kitap gibi. Zaten kâinatı bir kitaptan farklı görmek de âdeta imkânsızdır. Hele hele tekvînî emirlerde ilk yaratılan "kalem"[3] olarak anlatılıp da, tenzîlî fermanda da ilk emir اِقْرَأْ[4] olursa...

Ne var ki, bu mesele, zannedildiği kadar kolay da değildir. Zâhirî ve bâtinî hâsselerin faâl ve vak'alar karşısında titiz oldukları nispette bir duyuş, bir görüş olsa bile, bu hasselerden bir tanesindeki arıza büyük ölçüde diğerlerini de tesirsiz kılar.

Onun için Kur'ân-ı Mucizü'l-Beyan'da; körlük, sağırlık ve dilsizlik beraber zikredilir.[5] Zira tekvînî emirler gözle okunduğu gibi, tenzîlî emirlerin ilk mâkes bulacakları esrarlı perde de kulaktır. Ve bu müşâhede ve duyuşa tercüman ise lisandır.

Binaenaleyh, âfâk ve enfüsü göremeyen, kulağına geleni de duymayacak, duysa da anlamayacaktır. Keza; kulağına çarpan ilâhî emirlerle uyanmamış bir gönül, şeriat-ı fıtriye ile abes olarak iştigalden kendini kurtaramayacaktır.

---

3 el-Hâkim, *el-Müstedrek* 2/492.
4 Alak sûresi, 96/1.
5 Bkz.: Bakara sûresi, 2/18, 171.

Demek ki "oku", bir bütünleşmenin ve bütünleştirmenin; bir müşâhede ve değerlendirmenin; bir görme ve onun yanında sezmenin, sonra da bu iç irfana dili tercüman kılmanın ifadesi oluyor ki, bizim için bir ilk emir olması, ne kadar mânidardır.

Ehemmiyetine binaen uzun anlatıldı ve yer yer sadet harici mevzular kurcalandı. Tekraren mütalâası bizi mazur gösterir ve affettirir ümidini beslemekteyiz.

Cehd: Çalışma, çaba, emek.

Enfüs: Herkesin kendi iç âlemi.

Fasîh lisan: Açık, anlaşılır bir dil.

İbdâ- İhtirâ: Örneği ve benzeri olmayan bir şey meydana getirme, icad etme.

Kanun Vâzı'ı: Kanun koyucu.

Kesafetli: Karışık, yoğun.

Levh-i Mahfuz: Olmuş ve olacak her şeyin yazıldığı asıl kütük..Allah'ın (celle celâluhu) takdir buyurduğu hükümlerin bulunduğu asıl levha. (Bkz.: Burûc sûresi 85/22).

Müşâhede: Şahit olma, görme.

Redâet: Fenalık, bayağılık, âdilik.

Sath-ı mâil: Eğilim alanı.

Şeriat-ı fıtrıye: Cenâb-ı Hakk'ın kâinata yerleştirdiği tabiî kanunlar

Tecellî: Gerçekleşme, tahakkuk etme.

Tekvînî emirler: Yaratılışla ilgili emirler.

Tenzîlî ferman: Allah'ın Cebrail vasıtasıyla Peygamber Efendimiz'e indirdiği ilâhî buyruk, Kur'ân-ı Kerim.

Tevdî edilmek: Emanet edilmek.

Vukûf: Bir şeyi iyice, doğru şekilde bilme.

Zâhirî – Bâtınî Hâsseler: Dış ve iç (maddî–mânevî) duyular.

"Kur'ân, olmuş ve olacak her şeyden bahsediyor." diyorlar. Bu doğru mudur? Doğru ise, günümüzdeki bir kısım fen ve tekniğe ait meseleleri de bunun içinde mütalâa edebilir miyiz?

Yüce Yaratıcı'nın, insanoğlunun öğrenmesine müsaade ettiği ve onun maddî-mânevî terakkisine vesile kıldığı her şeyden icmâlen bahsetmesi doğrudur. Ancak, Allah'ın (celle celâluhu) müsaade etmediği ve insanoğlunun da dünya ve ahiret hayatına bir faydası dokunmayan şeylerden söz etmesi, hele tafsilde bulunması asla bahis mevzuu değildir. Zira, böyle bir şeyi kabullenmek, hikmet dolu bir kitaba abes isnat etmek olur ki, o mukaddes beyan bu türlü faydasızlık ve abesiyetten çok muallâdır!...

Kur'ân'ın ele alıp tahlile tâbi tuttuğu şeylerde, takip ettiği bir yol vardır ki, o yol bilinmediği zaman, tahlilci çok defa hayal kırıklığına uğrayabilir; yani, aradığını onda bulamayabilir.

Bir kere, Kur'ân'ın en birinci hedefi, bu kâinat meşherindeki kelime, satır, paragraf ve kitaplarla, Meşher Sahibini tanıttırmak, iman ve ibadet yolunu açmak; ferdî ve içtimaî hayatı düzenlemek; dünya saadetinin, ahirette dahi devam ve temadisini temin ederek insanı mutlak saadete ulaştırmaktır.

Bu itibarla o, bu yüce hedefi tahakkuk ettirme yolunda her şeyden bahisler açar. Ele aldığı şeyleri, o istikamette vesile olarak kullanır ve ehemmiyetine göre onlardan söz eder. İnsandan, onun ehemmiyeti kadar; yıldızlardan derecelerine göre ve elektrikten kameti nispetinde...

Böyle yapmayıp da o, sadece yirminci asrın "tabu"su sayılan bir kısım medeniyet harikalarından bahsetseydi, pek çok şeyin anlatılıp tanıtılma hakkı zâyi olacak ve bir kısım sabit hakikatler, gelecek keşifler ve bilhassa insan, ihmale uğrayacaktı. Bu ise, Kur'ân'ın, ruh ve maksad-ı aslîsine bütün bütün zıt bir keyfiyettir.

Beşer için inen ve beşerin Yaratıcısıyla münasebetini, onun ebedî saadetini hedef alan Kur'ân, hedeflediği mevzuun azameti, genişliği ve hayatîliği nispetinde çok yönlü ve rengârenktir. Onun, bütün bu yönlerine âyine olabilmek için, kütüphaneler dolusu kitaplar yazılmış ve tefsirler meydana getirilmiştir.

Edebî dâhiler, onun büyüleyici ifadesine ve belâgat üstünlüğüne hayranlık destanları koşarken, nazarlarını âfâk ve enfüste gezdiren ilim adamları, onun aydınlatıcı tayfları altında, eşya ve hâdiselerin hakikî yüzlerini görebilme ve anlayabilme bahtiyarlığına ermişlerdir. Psikologlar, sosyologlar; kitleler ve insan ruhuna ait en muğlak problemleri, onunla çözüme kavuştururken; ahlâkçı ve terbiyeciler de onu, bitip tükenme bilmeyen, alabildiğine zengin ve rengin bir menba kabul etmiş, nesillerin terbiyesinde hep ona müracaatta bulunmuşlardır.[6]

---

6 Bkz.: Tirmizî, *fezâilü'l-Kur'ân* 14; Dârimî, *fezâilü'l-Kur'ân* 1.

Bu geniş ve zengin muhtevanın özüne uygun takdimini mevzuun mütehassıslarının pürüzsüz ve duru beyanlarına havale edip, okuyucuyu, bu istikamette yazılmış kitaplarla baş başa bırakacağım. Yoksa, bir seneyi aşkın bir zaman içinde[7] ancak bazı hakikatleri anlatılabilen Kur'ân'ı, bütün yönleriyle soru-cevap sütununda ifade etmenin kabil olmayacağını, her hâlde değerli okuyucularımız da takdir ederler.

Ancak, Kur'ân'ın bir yönü var ki; "Kur'ân muhtevası" deyince, daha ziyade gençlerimizin aklına gelen de odur, o da, Kur'ân'ın fen ve teknikle, daha doğrusu pozitif ilimlerle alâkalı olabilecek yönüdür. Sualde kastedilen hususun bu olması itibarıyla, biz de daha ziyade o husus üzerinde duracağız.

Vâkıa, bu sahayı da bâkir sayamayız. Bu mevzuda şimdiye kadar yüzlerce eser yazıldı ve bunlarla Kur'ânî hakikatlerin yüzlercesine ışık tutuldu; ancak pek çoğu itibarıyla, devrin, fen ve kültürünün tesirinde kalınarak kaleme alınan bu eserler, ihtiva ettikleri tekellüflü tevillerden ötürü okuyucu tarafından hep kuşkuyla karşılanmıştır. Hele, sübut bulmamış nazariyeleri birer ilmî gerçek zannederek, Kur'ân'ın hakikatlerini onlara uydurmaya çalışmalar, bütün bütün Kur'ân'ı tahrif ve küçük düşürücü mahiyette olmuştur. Oysaki, Kur'ân'ın o meselelere dair beyanı gayet açık ve az bir gayretle hemen herkesin anlayabileceği stildedir. Öyle ki, onu getiren melekle, dağdaki çoban -letâifin zevki bir tarafa- ondaki ilâhî maksadı anlamada çok da fark göstermezler.

Bu itibarla, onu anlatmada objektif olmak, ilâhî beyanın sağlamlık ve berraklığına sadık kalmak ve onu vak'aların

---

7 Muhterem Müellif'in bir seneyi aşkın bir zaman diliminde, Kur'ân hakikatleriyle alâkalı yaptığı vaazlar kastedilmektedir.

arkasından koşturmaktan daha ziyade, bir endam aynası hüviyetiyle hâdiselerin karşısına koymak esas olmalıdır. Dil, esbab-ı nüzûl ve kelime nüansları bilinerek tahlile tâbi tutmak, ilmî ıstılahlara girmediğinden ötürü garipsense bile, yanlış olmayacaktır. Bundan dolayıdır ki, sahabe, tâbiîn ve İbn Cerir (rıdvanullahi aleyhim) gibi ilk müfessirlerin anlayışlarının, sübut bulmuş ilmî gerçeklere çok uygun olmasına karşılık daha mütefelsif ve daha derin gibi görünen sonrakilerde, ilmin ruhuna uymayan tekellüflü tevillere rastlanılmaktadır. Bu da bize, yaşadığı devrin tesirinde kalmadan Kur'ân'ı anlatan tefsircilerin, onun ruhuna daha yakın olduğunu göstermektedir.

Şimdi de, arz etmeye çalıştığım şeylere birer misal ve sorulan soruya da bir cevap teşkil etmesi maksadıyla, bir iki numune takdim etmek istiyorum:

1. Ezelden ebede kadar her şeyi gören ve bilen Yüce Yaratıcı, evvelâ umumî mânâda geleceğin bir ilim ve irfan ve bunun zarurî neticesi olarak da bir iman devresi olacağına dikkati çekiyor. *"Biz onlara, âfâkta (bir baştan bir başa tabiatın sinesinde) ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, o Kur'ân'ın gerçek olduğu onlara iyice tebeyyün etsin."*[8] İlk devirlerden günümüze kadar, bütün tasavvuf erbabının 'mevrid' bilip sık sık müracaat ettiği bu âyet, bilhassa ilim gözüyle ele alındığında, tek başına bir mucize olduğu kabul edilecektir.

Makro-âlemden mikro-âleme kadar, insanın araştırma ve düşünme sahası içine giren ne kadar şey varsa, gelecekte aydınlanan mahiyetleriyle Kur'ân'ı doğrulayacak ve Yaratanın varlığını ve birliğini gösterecektir. Şimdi vitrinlerde teşhir

---

8 Fussilet sûresi, 41/53.

edilen bu mevzu ile alâkalı yüzlerce kitaba bakınca, ilâhî beyanın süratle tahakkuk etmeye doğru gittiğini görüyor ve daha şimdiden, gelecekte anlaşılabilecek, tabiata ait binlerce dilin onu tesbih ettiğini duyuyor gibi oluyoruz.

Vâkıa, bugün dahi pek çok hâdiselerin diliyle *"Yedi gök, arz ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tesbih ederler. O'nu hamd ederek tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ama siz, onların tesbihlerini anlamazsınız."*[9] hakikatinden anladığımız şeyler, küçümsenmeyecek kadardır. Evet, atomların çözülen dili, bize pek çok şey ifade ettiği gibi nebulaların tarrakalarından da, bir hayli şey anlamış bulunuyoruz. Ne var ki, henüz bu âlemşümul tesbihi duyacak ve anlayacak kimselerin sayısı pek az, onu dünyaya duyuracak Kur'ân talebeleri pek cılız bulunmaktadır.

2. Kur'ân'ın anne karnında ceninin teşekkül ve gelişmesini anlatması da fevkalâde enteresandır: *"Ey insanlar, eğer öldükten sonra dirilmekten şüphede iseniz, Biz sizi, topraktan, sonra nutfe'den (sperm), sonra alaka'dan (embriyo), sonra yaratılışı belirli belirsiz bir çiğnem et parçasından yarattık ki, size açıktan göstereceğimizi gösterelim..."*[10]; başka bir yerde ise, kademe kademe anne karnında geçirilen safhalara parmak basılır ve aydınlık getirilir: *"Andolsun ki Biz insanı, çamurdan meydana gelen bir öz ve süzmeden yarattık. Sonra onu bir nutfe (sperma) olarak sağlam bir karargâha koyduk. Sonra nutfeyi alaka (embriyo)ya çevirdik. Arkasından alakayı bir çiğnem et yaptık. Onun arkasından da, bir çiğnem eti kemik yaptık ve kemiklere et (adale) giydirdik. Sonra da onu*

---

9 İsrâ sûresi, 17/44.
10 Hac sûresi, 22/5.

başka bir yaratık olarak inşa ettik (yani belli bir devreden sonra diğer canlılardan ayırarak istidadına göre bir şekil verdik).”[11]

Bir başka âyette ise; yine anne karnındaki değişik bir noktanın aydınlatıldığını görüyoruz: *“Sizi annelerinizin karnında, üç karanlık içinde hilkatten hilkate (nutfe, alaka, mudga) intikal ettirerek yaratmaktadır...”*[12] Bilindiği gibi rahim, dışından içe doğru üç dokudan meydana gelir: Parametrium, miometrium, endometrium. Bu dokuları, su, ısı ve ışık geçirmez zarları sarmıştır. Kur’ân bu dokulara (zulmet) diyor ve insanın bu üç zulmet içinde yaratıldığını ifade ediyor.

Şimdi, modern anatomiye rehberlik yapmış olan bu âyetlerdeki özlü ifadelerle hekimlerimizi baş başa bırakıp ayrı bir hususa intikal edelim.

3. Kur’ân, sütün meydana geliş keyfiyetini de süt gibi dupduru ve berrak olarak anlatmaktadır: *“Hayvanlarda da sizin için ibretler vardır. Onların karınlarından fers (yarı hazmedilmiş gıdalar) ile kan arasından tertemiz, içenlere içimi kolay süt içiriyoruz.”*[13] Alınan gıda maddelerinin, evvelâ yarı hazmı ve sonra emilen maddelerin, süt guddelerinde ikinci bir ameliye ve tasfiyeyi, Kur’ân, kelimesi kelimesine nakletmektedir.

4. Bir diğer mucizevî beyanı da, her şeyin bir erkek, bir de dişi olmak üzere çift çift yaratılmış olmalarıdır. *“Ne yücedir O ki, toprağın bitirdiklerinden, insanların kendilerinden ve daha bilemedikleri nice şeyleri hep çift yarattı.”*[14] Canlılardaki erkeklik dişilik öteden beri biliniyordu; ama, otların, ağaçların, *“Ve daha bilemedikleri nice şeyler.”* sözüyle atomlara,

---

11 Mü’minûn sûresi, 23/12-14.
12 Zümer sûresi, 39/6.
13 Nahl sûresi, 16/66.
14 Yâsîn sûresi, 36/36.

bulutlara kadar pozitif ve negatif çiftini tâmim, oldukça düşündürücü ve hayret vericidir. Kur'ân daha başka âyetleriyle de her şeyin çift olması esası üzerinde ısrarla durmaktadır. Arz edilen numunenin kâfi geleceği kanaatiyle diğer bir âyete geçmek istiyorum.

5. Kur'ân, kâinatın hilkati mevzuunu da, yine kendine has üslûpla ele alır: *"İnkâr edenler görmediler mi ki, göklerle yer bitişik idi; Biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık."*[15]

Bu anlatış o kadar berraktır ki, ne dünkü Kant ve Laplas'ın, ne de modern çağın Asimov'larının faraziyeleriyle asla kirletilmemelidir.

İster hilkatin ilk maddesi esîr olsun, ister bütün kâinatları dolduracak kadar kocaman bir sehabiye "kaos" olsun; ve, sonra ister hayata dâyelik yapan su, dünyadan yükselen gaz ve buharların, tekrar yağmur şeklinde geriye gelip denizleri teşkil ederek, canlılara müsait vasat ve menşe olsun, ister başka şekilde meydana gelsin... Kâinatın, bir bütünün parçaları ve birbirine numune ve misal tek hakikatin yaprakları olduğu anlatılıyor ve Kaliforniya çınarlarından insanlara kadar, vücudun dörtte üçünü teşkil eden suyun, hayatiyet ve ehemmiyetine parmak basılıyor.

6. Bütün kâinat içinde yıldızımız Güneş'in, ayrı bir ehemmiyeti vardır. Ve, Kur'ân, onun en mühim bir yanını dört kelimelik bir cümle içinde şöyle ifade ediyor: *"Güneş de kendi müstekarri (yani kendine tayin edilen çizgide ve belli bir zaman içindeki muayyen istikamet ve hareketi) içinde akıp gider."*[16]

---

15 Enbiyâ sûresi, 21/30.
16 Yâsîn sûresi, 36/38.

Bu beyan, Güneş'in kendine tahsis edilen yörüngede akıp gittiğini anlattığı gibi, başka bir ağırlık merkezine doğru kayıp durduğunu da ifade etmektedir. Aynı zamanda, vazifesini bitirdikten sonra karar kılıp bir yerde duracağına da dikkat çekmektedir.

7. Kur'ân kelimelerinin zenginliğindendir ki, böyle dört sözcük ile pek çok hakikat ifade edilir ve pek çok karanlık mesele vuzuha kavuşturulur. Böyle büyüleyici ve belîğane ifadelerinden bir tanesi de, mekân genişlemesiyle alâkalı olan şu âyettir:

"Göğü kendi ellerimizle (kudret ve irade) yaptık. Ve, Biz onu, devamlı genişletmekteyiz."[17] Yine dört kelime, âlemşümul bir meseleye dikkatimizi çekiyor. Siz, bu hususu, ister Huble'nin katsayısıyla izah edin; ister başka bir yolla; gök cisimleri arasındaki mesafenin gittikçe arttığını anlatan âyet, kelimeleriyle, terkibiyle dupdurudur ve ne dediği de apaçıktır.

8. Bir diğer âyette ise, bu yaklaşma, uzaklaşma ve birbiri içinde dönüp durmadaki, itibarî kanuna dikkat çekilmektedir. *"Allah O'dur ki, gökleri görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti.."*[18] Bir nizam içinde hareket eden sistemler, yıldızlar ve peykler, bir kaide ve direk üzerinde hareket etmektedirler; ama, o direk bizim görebileceğimiz bir direk değildir. Bu direk, cisimler arasındaki itme kanunudur (ani'l-merkez). Hac sûresi 65'de ise, -*"Görmedin mi ki Allah yerde olan her şeyi ve kendi emriyle denizlerde yüzen gemileri, sizin hizmetinize verdi? Yerin üstüne düşmesin diye, göğü O tutuyor. Gök ancak O'nun izniyle düşebilir."*[19]- gök cisimlerinin yer üzerine düşme durumunda

17 Zâriyât sûresi, 51/47.
18 Ra'd sûresi, 13/2.
19 Hac sûresi, 22/65.

olduğunu, fakat Allah'ın müsaade etmediğini anlatıyor ki; bu da, cisimler arasındaki çekme kanunudur.

Bu mevzuda ister Nevton'un "câzibe-i umumiye"si açısından, isterse modern astronomi çağının "hayyiziyle" ele alınsın anlatılan şey fevkalâde açık ve seçiktir.

9. Günümüzün aktüel meseleleri arasında mühim bir yer işgal eden, Ay'a seyahat mevzuu da bir işaretle hissesini alıyor zannındayım. *"Dolunay şeklini alan Ay'a kasem ederim ki, siz mutlaka, tabakadan tabakaya binecek (yükselecek) siniz."*[20] Daha önceleri tefsirciler "Hâlden hâle, şekilden şekle uğrayarak değişiklikler göreceksiniz." tarzında uygun bir mânâ vermişler ise de; biz, Ay'a kasem edildikten sonra, sibak itibarıyla yukarıda gösterilen mânânın daha muvafık olacağı kanaatindeyiz.

10. Küre-i arzın şekil değiştirmesiyle alâkalı beyan da fevkalâde caziptir: *"Bizim, yere gelip onu uçlarından eksilttiğimizi görmüyorlar mı? Galip gelen onlar mı, yoksa Biz mi?"*[21]

Yerin uçlarının eksilmesi; yağmur, sel ve rüzgârlarla dağların aşınmasından daha ziyade, kutup bölgelerinin basıklaşmasından ibaret olsa gerektir.

11. Son bir misal de Ay ve Güneş benzerliklerinden verelim: *"Biz gece ve gündüzü iki âyet (alâmet) yaptık. Gecenin âyetini (Ay'ı) sildik; gündüzün âyetini aydınlatıcı kıldık."*[22]

İbn Abbas, "Gecenin âyeti Ay, gündüzün âyeti de Güneş'tir."[23] diyor. Bu itibarla "Gecenin âyetini sildik." Sözünden, bir zamanlar Ay'ın da Güneş gibi ışık veren bir peyk

---

20 İnşikâk sûresi, 84/18-19.
21 Enbiyâ sûresi, 21/44.
22 İsrâ sûresi, 17/12.
23 el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 10/228.

olduğunu, ısısının bulunduğunu; daha sonra Yüce Yaratıcı'nın, onun ışık ve ısısını söndürdüğünü anlatıyor ki; bir yönüyle Ay'ın geçmişini dile getirirken, bir yönüyle de, diğer yıldızların kader ve akıbetlerine işaret etmektedir.

İşaret edilen bu birkaç numune gibi, Kur'ân'da daha pek çok âyet vardır ki, hem insanı alâkadar eden her mevzuun -hiç olmazsa- icmâli Kur'ân'da bulunduğunu, hem de bu meselelere dair, ilâhî beyanın herkesin anlayacağı şekilde, fakat beşer için ifadesi imkânsız mucizevî olduğunu göstermektedir.

İleride iktidarlı birisinin, Kur'ân'ın bu kabîl âyetlerini, zikredilen ölçüler içinde tefsir edeceği ümidiyle, ben daha fazla tasdi' etmek istemiyorum.

Âfak ve enfüs: Kâinat ve içindeki hâdiseler ile, kişinin nefsi, iç âlemi ve kendi hayatı.

Alaka: Asılıp tutunan, sülük gibi bir yere yapışan şey demek olup aşılanmış yumurtanın rahim cidarına tutunmasını ifade eder.

Âlemşümul: Geniş, bütün varlığı kuşatan, varlık çapında.

Belîgâne: Edebî bir üslûp ile.

Cazibe-i umumiye: Genel yerçekim kanunu

Dâye: Kaynak.

Esbab-ı nüzûl: Bazı âyetlerin inmesine yakın cereyan eden, inişe iktiran eden hâdiseler.

Faraziye: Varsayım, hipotez.

Hayyiz: Uzay, boşluk. Einstein'in çekimde esas kabul ettiği unsur.

İlmî ıstılah: İlmî terim, kavram.

Maksad-ı aslî: Asıl maksat, esas gaye.

Meşher: Teşhir yeri, sergi yeri.

Mevrid: Bilgi ve ilham kaynağı.

Muallâ: Yüce, uzak.

Mudga: Et parçası, bir çiğnem et.

Mütefelsif: Felsefeye çok dalmış, filozoflaşmış.

Nutfe: Sperm, döl.

Peyk: Uydu.

Sibak: Bir şeyin öncesi, üst tarafı, başlangıcı.

Sübut bulmak: Kesinleşmek, yerleşmek.

Tâbiîn: Hz. Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) Efendimiz'in ashabından sonra gelip onların talebeleri olan nesil.

Tâmim: Umumî hâle getirme, genelleştirme.

Tasdi' etmek: Baş ağrıtmak.

Tebeyyün etmek: Belli olmak, açığa çıkmak.

Tekellüf: Zorlama.

Vâkıa: Her ne kadar, gerçi...

Vuzuh: Net, açık ve anlaşılır.

Allah'ın özü ve nitelikleri nelerdir?

Allah, yarattığı şeylerden; onların hakikisinden ve izafisinden tamamen başkadır. Kaldı ki, insan, şu sınırlı âlemde hep, sınırlı düşünür, sınırlı görür, sınırlı duyar.

Evet, insanın bu âlemde gördüğü şeyler, milyonda beş nispetindedir. Duyduğu şeyler de o kadar. Meselâ o, saniyede 40 defa ihtizaz (titreşim) yapan bir sesi duymaz. Binleri aşan ihtizazı da duymaz. Öyle ise insanın, sesleri duyup alması sınırlıdır. Bu da, ancak milyonda çok küçük nispette bir şeydir. Onun görüş ve duyuş sahası da çok dardır. Bu kadar sınırlı gören, duyan, bilen bir insanın "Allah niçin görülmüyor? Nasıldır?" demesi -hâşâ- O'na kemmiyet ve keyfiyet izafe ederek, O'nun üzerinde düşünmesi, dolayısıyla da haddini bilmemesi demektir. Sen nesin ve neyi biliyorsun ki, Allah'ı da bilesin!.. Allah kemmiyet ve keyfiyetten münezzehtir ve senin nâkıs kıstaslarınla ölçülmeyecek kadar muallâdır. Sen ışık hızıyla trilyon sene ötelere gitsen ve trilyonlar senelik öteleri görsen, sonra gördüğün bu kâinatları üst üste yığsan; bunlar, O'nun varlığına nispetle mikroskobik bir şey bile olamaz. Bizler daha Antarktika kıtasını bilemezken, bütün kevn ü mekânları

evirip çeviren Allah'ın -hâşâ ve kellâ- "nitelik" ve "niceliği" hakkında nereden bilgimiz olacak! Allah, Allah olduğu için, O'nun tabiriyle "nitelik" ve "nicelik"ten de mukaddes ve münezzehtir. O, bizim, her türlü tasavvurlarımızın ötesinde, ötelerin de ötesindedir...

Kelâmcı: "Aklına her ne gelirse, Allah ondan başkadır." der. Tasavvufçu ise: "Aklına ne gelirse, onun verâsının verâsının verâsındadır. Ve sen, daima seni saran perdelerle âdeta bir fanus içindesin..."

Descartes der ki: "İnsan, her şeyi ile sınırlıdır. Sınırlı olan bir şey, sınırsızı düşünemez." Allah ise, varlığı sınırsızdır; nâmütenâhîdir. Binaenaleyh, sınırlı düşünen insanoğlu O'nu ihata edemez.

Alman edibi Goethe: "Seni bin bir isminle anıyorlar, ey Mevcud-u Meçhul! Bin değil, Seni binlerce isminle ansam, yine de Seni senâ etmiş sayılamam. Çünkü Sen, her türlü tavsifin verâsındasın." sözüyle, bu Mevcud-u Meçhulü anlatır bize...

Mütefekkirler; Allah'ı, mevcut fakat idrak edilmez bir mevcut olarak mütalâa ederler. Allah, insanın kavrayabileceği, bilebileceği şeylerden değildir. Göz, O'nu göremez, kulak O'nu işitemez. Öyle ise, sen, O'nun hakkında sadece nebilerin talimine uyup öylece inanmalısın!..

Allah nasıl bilinir ki! O vücudun da, ilmin de ilk mebdei, ilk illetidir. Varlığımız, O'nun varlığının nurunun gölgesi; ilmimiz, O'nun muhît olan ilm-i ilâhîsinin bir şemmesidir. Evet, bir seviyede, Allah'ı bilmenin ve irfan sahibi olmanın yolu vardır: Ne var ki bu yol, eşyayı bilme yolundan bütün bütün başkadır... Yanlış yolla O'nu tanımaya kalkanlar, nefislerinin

gururunu kıramamış, iç müşâhedenin ne olduğunu duyamamış, tadamamış bir kısım tali'sizlerdir ki; "Allah'ı aradım da bulamadım." hezeyanıyla fen ve felsefe namına dalâletlerini izhar ederler.

Allah öyle bir Allah'tır ki, gerek enfüsî ve gerekse âfâkî, kalb ve ruhun miracında seyr-i ruhî ve kalbî varlığını ve varlığının zarurî olduğunu gösterir ve ruhumuzun derinliklerinde kendini bize hissettirir. İşte bütün ilimlerimizin kökü olan bu vicdanî duygu; bizdeki sınırlı ilimlerin, şuurların, akılların, fikirlerin hepsinden daha kuvvetlidir. Böyle iken, biz çok defa vücudumuzdan ve bu iç sezişten zühul ederiz de hata ve dalâletlere düşeriz.

Kâinat, bunu hatırlatıcı bin dil ve bin teldir. Kur'ân, belâgatli lisanıyla en büyük hatırlatıcı, Peygamberimiz ise en mükemmel bir tebliğcisidir.

"Sığmam dedi Hak, arz u semaya
Kenzen bilindi, dil madeninden."
Hazreti İbrahim Hakkı

Afakî: Haricî, dış âleme ait.

Enfüsî: Dahilî, iç âleme ait.

Hezeyan: Saçmalama, saçmalık.

İzafî: Göreli, göreceli, nisbî, rölatif.

Kelâm: İslâm inanç esaslarını konu edinen ilim dalı.

Kemiyet - Keyfiyet: Nicelik – nitelik.

Kenzen: Sırlı bir hazine, define şeklinde.

Kevn ü mekân: Varlık, kâinat.

Mebde: Başlangıç.

Mevcud-u Meçhul: Varlığı isim, sıfat ve eserleriyle bilinip Zât'ı dünya gözüyle görülemeyen Hz. Allah (celle celâluhu).

Muallâ: Yüce, uzak.

Nakıs kıstas: Noksan, eksik, kusurlu ölçü.

Senâ etmek: Methetmek, övmek.

Şemme: En küçük miktar, az bir koku.

Tasavvuf: Belirli bir ölçüde beşerî sıfatlardan sıyrılarak, melekî vasıflar ve ilâhî ahlâka bürünerek, mârifet, muhabbet ve zevk-i ruhanî yörüngeli yaşama disiplini.

Allah bilinebilir mi, tarif edilebilir mi?

Allah hakkında, biz bize öğretilenden başkasını bilemeyiz. Akıl, bu sahada bir şey söyleyemez. Bu mevzuda aklın yapacağı şey, vahyin rehberliğini kabulden ibarettir. Bunu şöyle bir misalle anlaşılır hâle getirebiliriz:

Meselâ; bizler bir çatı altında oturuyoruz. Bir aralık kapının vurulduğunu duyduk. Evet, hakikaten kapı vuruluyordu. İçimizden bazıları, kapının vurulmasından anlaşılanı aşarak, bir kısım mütalâalarda bulunmaya başladılar: "Efendim, kapıyı vuran şöyle bir zattır, böyle bir zattır." ilh... Biz, buna tasavvur diyoruz. Bir diğer grup ise, böyle bir meselede, aklın tasavvur etmeye mecâli yoktur. Akla düşen şey, kapının vurulmasıyla arka tarafta birinin bulunduğunu tasdik; fakat kim olduğunu belirleme hususunu, kapıyı vurmak suretiyle kendini bize tanıttırmak isteyen zata bırakmak olacaktır. Biz buna teakkul (akletme), anlama diyoruz.

Bu misali, mevzumuza şöylece tatbik edebiliriz: Biz Allah'ı (celle celâluhu) eserlerinden isimlerine, isimlerinden sıfatlarına, sıfatlarından tecellî-i Zât'a yükselerek tanımaya çalışırız.

Yani, eserlerinde tecellîden isimleriyle tecellî etmesine geçerek kâinatı dolaşır, sıfatların tecellî ufkuna ulaşır; gayptan şuhûda yükseliriz ve müşâhede zevkimiz arttıkça, tecellî-i Zât için sermest ve bîhûş çırpınıp dururuz. Gâh cemal ve şefkat esintileriyle inbisat eder ve neşeleniriz; gâh celâl, mehâbet ve korku içinde ra'şedâr olup ürpeririz.

Görülüyor ki; Zât-ı Bârî hakkında, bizim "mârufumuz" ve "malumumuz" ölçüsü içinde bir şey diyemiyoruz. O'nun, bilinmesini, kendine has lisan ve lehçesi içinde, şehadet ve gayp âleminin birleşme noktası olan vicdana bırakıyoruz. *Evet, Allah isimleriyle malum, sıfatlarıyla muhât, zâtıyla mevcuttur; Hz. Sıddîk'ın ifadesiyle: O'nu idrak, idrakten acz ifadesi içindedir.* Veya en büyük Tarifçiye isnat edilen bir sözdeki itirafla, *"Seni hakkıyla bilemedik ey Mâruf."*[24] *ölçüsüyle bir Mâruf ve Malum'dur.*

Kur'ân-ı Kerim'in, O'nun ef'âli ve icraatına dair verdiği tariflerde ise, O'nu ef'âl ve sıfatlarıyla bir Mâbud-u Mutlak tanır; kemal sıfatlarla bilinebileceğine kalben yükselir, cemalde (sonsuz güzellik kaynağı) olan kemalini (mutlak eksiksizlik ve kusursuzluğunu) görürüz.

Öyle ise, ahd ü peymânımızı bir kere daha yenileyerek, şöyle diyebiliriz: Ey Mâbud-u Mutlak!... Seni hakkıyla bilemediğimiz muhakkak; ama bizlere şah damarlarından daha yakın olduğun ve normo âlemdeki bu yakınlığın içinde, bütün bir semavatı kitap sayfaları gibi açıp kapamadaki azametini, sineğin gözü ile güneş manzumesi arasında vaz'ettiğin

---

24 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/410; Mer'î İbn Yûsuf; *Ekâvîlü's-sikât* s.45.

şiirimsi âhengi, ruhumuza bir nurlu yol kabul ederek, binlerce, yüz binlerce menzilde Sana ait eserlerle Zât'ını tanıyor, tecellîlerinle bütünleşiyor ve itminana eriyoruz.

Bîhûş - Sermest: Aklı başından gitmiş, kendinden geçmiş.

Gayb: Alâmet ve emare ile bilinmeyen, his ve akıl ötesi âlem.

İnbisat: Açılma, ferahlama.

Mâbud-u Mutlak: İbadete lâyık tek ve yektâ Zât.

Ra'şedâr: Titreyen, ürperen.

Mehâbet: Heybet, ihtişam; saygıyla karışık çekinme, ürperme.

Muhât: Kavranan, ihata edilen.

Şehadet: Görünen âlem, duyu organları ile kavranılan varlıkların, gerçeklerin, hâdiselerin âlemi.

Şühûd: O'na ait emarelerin sezilip duyulduğu âlem.

Tecellî-i Zât: Hazreti Zât'ın hiçbir isim ve sıfatı mülâhazaya alınmaksızın, keyfiyet ve kemiyet olmaksızın Zâtî tecellîsi.

Bazı kimseler "Biz niçin Allah'ı görmüyoruz?" diyorlar. Buna nasıl karşılık verilmelidir?

Görme, ihata meselesidir. Meselâ: İnsanın vücudunda mikroplar var, hatta bir dişin dibinde belki birkaç milyon bakteri bulunur. Bunlar kendi ellerindeki imkân ve edevatla, insanın dişini yontmaya, yıpratmaya, aşındırmaya çalışırlar. Hâlbuki insan, ne bunların gürültüsünü duyar, ne de mevcudiyetlerinden haberdardır. Onlar da tamamıyla insanı göremez ve hele kat'iyen ihata edemezler. Esasen, insanı görüp tam ihata edebilmeleri için, onun dışında ve tamamen müstakil olmaları ve aynı zamanda onu görebilecekleri teleskop gibi bir göze sahip bulunmaları lâzımdır. Demek ki, ihata edemeyişleri görmelerine mâni oluyor. Onlar ise, o anda neyin karşısında bulunuyorlarsa ancak onu görüyorlar...

Mikro âlemdeki bu misale benzer bir misal de, makro âlemden arz edelim; meselâ: Büyük bir teleskobun başına oturduğumuzu düşünelim ki; bu teleskop, ışık yılıyla dört milyar sene ötesini gösteriyor. Yine de, bütün kâinat ve mekânlar hakkındaki bilgimiz "deryada katre." Belki, sadece o teleskopla gördüğümüz saha hakkında, bulanık faraziyeler nev'inden bir kısım

malumata sahip olabiliyoruz. Bu faraziyeler ile de yeni faraziyelere ulaşarak başka malumatlar elde etmeye çalışıyoruz.

Biz burada da, kâinatın idaresini, umumî şeklini, muhtevasını ve mahiyetini göremeyecek ve idrak edemeyeceğiz. Çünkü, mikro âlemde olduğu gibi, makro âlemde de tam bir ihataya sahip değiliz.

Görülüyor ki, elimizde mikroskop veya X ışınları, mikro varlıklar karşısında ihatasızlık içinde olduğumuz gibi, makro âlemde de aynı ihatasızlık içinde bulunuyoruz. Şimdi bir de, Allah'ı (celle celâluhu) düşünelim: Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) buyuruyor ki: "Allah'ın Kürsî'sine nispeten, bütün kevn ü mekânlar (yani ışık hızıyla trilyon defa trilyon derinlikleri bulunan kevn ü mekânlar), çöle atılmış bir halka gibidir. *"O'nun Arşına nispeten de Kürsî, çöle atılmış bir halka gibidir."*[25] Kemmiyet ve keyfiyet ölçüleri içinde, Arş ve Kürsî ele alınırken ortaya konan nispetlerle bu ne müthiş azamet!.. Allah Teâlâ ve Tekaddes Hazretleri, emir ve iradesini bu Arş ve Kürsî'den tenfiz ve hükmünü oradan icra ediyor...

Şimdi, kâinatlara nispeten mikroskobik bir hüviyette olan sizlerin, bütün kevn ü mekânları anlayabilme iddianız, nasıl abes bir iş ise, öyle de bütün mekânlar O'na nispeten mikroskobik bir varlık hâline gelen; Arş-ı A'zam'ı anlama gayretiniz de o derece abes bir iştir. Kaldı ki, Arş-ı A'zam da ancak, Allah'ın emirlerinin tenfîz ve icra mahallidir. Böyle olunca, Allah nasıl ihata edilip kavranacak ki?..

Onun için Kur'ân-ı Kerim'de *"O'nu gözler ihata edemez; O(nun ilmi) ise bütün gözleri ihata eder."* buyurulmaktadır.[26]

---

25 İbn Hibbân, *es-Sahîh* 2/77; Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel, *es-Sünne* 1/247, 304.
26 En'âm sûresi, 6/103.

Evet, o basar ve basiretler O'nu idrak ve ihata edemez. Görmek için ihata lâzımdır. O, bütün basar ve basiretleri idrak buyurur, ihata buyurur da, gözler O'nu ihata edemez. Mevzuun aydınlığa kavuşması için, bu cihetin de böylece bilinmesi şarttır.

Bir diğer yönüyle; nur, Allah'ın (celle celâluhu) hicabıdır (perde). Biz, nuru bile ihata edemiyoruz. Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) miraçtan dönüşte, sahabi sordu: "Rabbini gördün mü?" Bir defa şöyle buyurdular: (Ebû Zer naklediyor) "O bir Nur; nasıl görürüm O'nu."[27] Başka bir yerde buyururlar ki: "Ben bir nur gördüm."[28] Hâlbuki nur, mahluktur. Allah, Münevviru'n-Nur'dur. Nur'a şekil veren, biçim veren, tasvîrini yapan Allah'tır (celle celâluhu). Nur, Allah değildir; O'nun mahlukudur. Başka bir hadiste tavzih buyururlar: "Allah'ın hicabı nurdur."[29] Yani sizinle O'nun arasında bir nur vardır. Siz, nur ile muhâtsınız. Burada da ayrı bir derinlik var! Yine muhât diyoruz; ama sıfatları ile, başkası ile değil. Sıfatları ne gayri, ne de aynı...

Ulûhiyete dair meselelere girince, mevzu derinleşiyor, ağırlaşıyor ve altından kalkılamaz bir hâl alıyor.

Netice olarak diyebiliriz ki: Allah (celle celâluhu) görülmez. Hicabı, nurdur O'nun. Siz, görseniz görseniz ancak nur görürsünüz. Meselâ nefs-i emmare sırrını aşmaya çalıştığınız zaman, kızıl bir nur görürsünüz; nefs-i levvameye geldiğiniz zaman mavi; nefs-i mutmainneye geldiğiniz zaman da yeşil bir nur görürsünüz. Sonra bir seviyeye gelirsiniz ki, orada gördüğünüz nurun rengini tayin ve tespit edemezsiniz. Bunlar, ehlullahın müşâhedesidir ve ancak vicdanî tecrübelerle inkişaf eder.

---

27 Müslim, *iman* 291.
28 Müslim, *iman* 292; et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* 8/170.
29 Müslim, *iman* 293.

Bir fikir verebilmek için, mevzua bu renklerle girdim ve arz etmeye çalıştım. Binaenaleyh, sizin de göreceğiniz sadece, Cenâb-ı Hakk'ın nurunun gölgesinin gölgesinden ibaret olacaktır. Bu itibarla da yine görmüş sayılmayacaksınız.

Şimdi de, mevzuu bir üçüncü yönüyle ele alalım: İbrahim Hakkı Hazretleri der ki:

"Bulunmaz Rabbimin zıddı ve niddi, misli, âlemde ve suretten münezzehtir, mukaddestir, Teâlallah."[30]

Evvelâ, Rabbimizin zıddı yoktur. Bu çok mühim bir husustur. Bir şeyin zıddı olacak ki, görülebilsin. Yani sen ışığı görüyorsun; çünkü onun karşısında karanlık var. Keza, bir kısım uzunluklar hakkında fikrini söylüyorsun; Meselâ: Bu iki metre diğeri üç ilh... Zıddı olduğundan dolayı, bunlar tertibe girebiliyorlar.

Allah'ın ne zıddı, ne de niddi vardır ki, karanlık ışığı gösterdiği gibi, O da, zıddıyla görünsün.

Bir de bu meseleyi fizik açısından ele alalım. Acaba insan, şu önüne serilip teşhir edilen kevn ü mekânın kaçta kaçını görüyor. Evet, gördüğünüz şeyler hakkında bir rakam verebilir misiniz? Meselâ, düşünelim ki, görülebilecek şeylerden milyar kere milyar eşya şu kâinat meşherinde bizim nazarımıza arz edilmiş ve "Buyurun, görün, ibret alın; Yaradan'ı alkışlayın!" denmiş. Hâlbuki nazarımıza arz edilen bu şeylerin ancak milyonda beşini görebiliyor, geri kalanları ise tanımıyoruz bile. Evet, sadece belli bir boyda, belli ışık dalgaları içinde olanları görüyoruz. O hâlde dikkat buyurun, "Ben niye Allah'ı görmüyorum?" diyen bir insan, milyonda beş gördüğü daracık kâinatın içine, bütün kevn ü mekânı elinde tutan Allah'ı da sokmak istiyor!.. Ah, sefil düşünce!..

---

30 İbrahim Hakkı, *Ehl-i Sünnet İnancı* 4. beyit.

Evet, âyât-ı tekvîniye (kâinat kitabının mevzu ve meseleleri) karşısında bin türlü kafa sancısı çeken, O'nu görecektir. Büyük nebi Hz. Musa ve nebilerin efendisi Hz. Muhammed (sallallâhu aleyhi ve sellem) kendi durumlarına göre mutlaka O'nu göreceklerdir. Diğerleri de kendi çaplarına göre... Ve burada araştırma, tefekkür etme hususuna büyük bir teşvik vardır. Ahirette bey ve sultan olmak isteyenler, dünyada, kafa ve kalb yapılarını yenilemeye çalışacak, daha doğrusu, orada, fikren ve ruhen yükselmiş kimselere yakışır şekilde Allah'ı görmek ve duymak için burada, kalb ve ruhlarını yaşayacak, himmetlerini âli tutacak; bir kova su ile oraya gitmeyecek, bir umman taşıyacaklar ötelere... İbrahim Hakkı Hazretlerinin, zayıf olduğuna bakmadan tercüme ettiği bir hadis-i şerifte -bazıları mevzu da diyor- şöyle buyrulmuştur:

"Sığmam dedi Hak, arz u semaya;
Kenzen bilindi, dil madeninden."[31]

Cihanlar, azameti yanında zerreler kadar dahi olmayan O yüce varlık, ne lütufkârdır ki; her mü'minin kalbinde "kenzen" bilinir ve O'nun duygularının itminanına vesile olur!..

Her şeyin doğrusunu O bilir.

Basar: Görme, görme duyusu.

Basiret: Kalb gözü. Eşyanın hakikatini görme, anlama gücü.

Faraziye: Varsayım, hipotez.

İhata: Kavrama, içine alma, kuşatma.

Kevn ü mekân: Varlık, kâinat.

Muhât: Kavranan, ihata edilen.

Münevviru'n-nur: Bütün nurların "Nur"u, bütün ışıkların, nurların Yaratıcısı Hz. Allah.

Nefs-i emmare: Daima kötüye sevk eden, sürekli günah arzusunda olan nefis.

Nefs-i levvame: İşlediği hata ve günahlardan dolayı vicdan azabı duyan, kendini kınayan nefis.

Nefs-i mutmainne: Mahiyetindeki kötü duygu ve düşüncelerden temizlenmiş; güzel ahlâk ile tam donanmış olarak Cenâb-ı Hakk'ın yakınlığına ermiş, mânevî huzur ve istikrar kazanmış nefis.

Nidd: Eş, benzer.

Tenfiz: Hükmünü yerine getirme, infaz etme.

---

31 el-Cürcânî, *et-Ta'rifât* s.218; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/173.

“Allah her şeyi yarattı, -hâşâ- O’nu kim yarattı?” deniliyor. Bu husus nasıl izah edilebilir?

Bu soru da çok sorulan sorulardan biridir.

Ben bu soruyu, Resûl-i Ekrem’in (sallallâhu aleyhi ve sellem) peygamberliğinin bir alâmeti olarak görüyor ve verdiği gaybî ihbarın tahakkuku karşısında boynumu büküp *“Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah.”* diyerek şehadet ediyorum. Evet, Resûl-i Ekrem (sallallâhu aleyhi ve sellem) Allah’ın şerefli elçisidir. Kıyamete kadar olup bitecek her şeyi, bir televizyon ekranından görüyor gibi seyretmiş ve söylediği her şeyi dosdoğru söylemiştir. Daha sonra meydana gelecek hâdiseler hakkında verdiği hükümler, söylediği şeyler o kadar isabetlidir ki; yeri geldiği zaman hepsi de aynı aynına doğru çıkmıştır. İşte, bu da onlardan bir tanesidir. Buyurur ki: (Sahabenin aklından böyle bir şey geçmez) “Bir gün gelecek ayağını ayağının üstüne atarak -gurur, kibir, enaniyet içinde ve her meseleyi halletmiş gibi- bunu Allah yarattı, şunu Allah yarattı, Allah’ı kim yarattı?” diyecekler.[32]

Ben, bu soru tevcih edildiği zaman kendi kendime düşündüm ve *“Eşhedü enne Muhammeden Resûlullah.”* dedim. Nasıl da görmüşsün ve nasıl da doğru söylüyorsun!...

---

[32] Buhârî, *bed’ü’l-halk* 11; Müslim, *iman* 214; Ebû Dâvûd, *sünnet* 18.

Şu, nefisleri ve enaniyetleri firavunlaşan, sebeplere ulûhiyet isnat eden ve her şeyi sebepler içinde izaha kalkışan insanların idraksizliğini, düşünce sefaletini bundan daha güzel ifade mümkün olamazdı...

Asıl meseleye gelince, bu da, inkârcıların ortaya attıkları sorulardan biridir. Çok defa, körpe dimağlar, bu türlü soruların altında kalır ve ezilirler. Evet onlar, nâmütenâhîliği anlayamaz; sebeplerin zincirleme uzayıp gitmesini ve böyle bir aldatmacanın bir şey ifade edip etmemesini kat'iyen değerlendiremezler.

Bundan ötürü tereddüde düşer de zanneder ki; Allah da bir sebeptir; tıpkı herhangi bir sebep gibi... Ve Allah'ı, meydana getiren bir sebep vardır ki, Allah, ona göre müsebbeptir (sonuçtur). Bu, bir yanlış kanaatin neticesidir. Ve temelinde de Yaratanın bilinmemesi vardır. Allah, Müsebbibü'l-Esbab'tır ve varlığının evveli yoktur.

Bugüne kadar kelâmcılar, sebeplerin, böyle zincirleme devam edip gidemeyeceğini belli usûllerle ortaya koyarak "Müsebbibü'l-Esbab'' olan Allah'ın varlığını ispata çalışmışlardır. Onların, bu husustaki düşüncelerinin hulâsasını, bir iki misalle anlatmakta fayda mülâhaza ediyoruz. Kelâmcılar derler ki: Sebeplerin zincirleme (teselsül) devam edip gideceğini düşünmek, o sebeplerin mahiyetini bilmemenin ve Yaratıcı'dan gaflet etmenin ifadesidir. Evet, eşyanın sonsuzdan beri süregelen bir kısım sebepler zincirinden ibaret olduğuna ihtimal vermek doğru değildir. Böyle bir şeyi mümkün görüp ihtimal vermek sırf bir aldanmışlıktır. Meselâ, yeryüzünün yeşermesi, hava, su ve güneşe bağlı olsun; hava, su güneş de bir kısım madde parçacıklarına; oksijen, hidrojen, karbon, azot... vs. gibi.. bu

madde parçaları da daha küçüklere ve onlar da kendilerinden küçüklere... Bunun böyle uzayıp gitmesine ihtimal vermek ve eşyanın bu yolla izah edileceğine inanmak bir aldanma ve mugalâtadır. Hele, bir yerde, bunun karşısına anti-madde, anti-atomla çıkılıyor ve metafizik fiziğe galebe çalıyorsa... Ve hele, ilk ve son bütün sebepler fevkalâde âhenk içinde birer kanun, birer memur gibi hareket ediyorlarsa!..

Evet, "Şu şundan, şu şundan, şu da şundan..." demek, herhangi bir meseleyi halletmesi şöyle dursun, bilakis, her şeyi içinden çıkılmaz hâle getirmektedir. Zira, böyle bir meseleyi mümkün görmek, tıpkı *"Yumurta tavuktan, tavuk yumurtadan..."* düşüncesinin ilelebet sürüp gideceğine ihtimal verme gibi bir safsataya benzer ki; bunlardan tavuk veya yumurtayı, Kudreti Sonsuz, Ezelî bir Zât'a vereceğimiz ana kadar, iddialar hep mesnetsiz sayılır. Aksine, bunlar varlığı kendinden olan Yüce Yaratıcı'ya isnat edilince mesele birden aydınlığa kavuşur. Ondan sonra, tek bir hücre olarak yumurtanın yaratılmış olması veya kendi neslini devam ettirmek için tavuğun yaratılmış bulunması ve yumurtanın ondan çıkması arasında fark yoktur.

Bunu böyle kabul etmeyip de "O ondan, o da ondan…" demekle hiçbir şeye aydınlık getirilemeyeceği gibi, cevaplandırılan her soruyla beraber birkaç tane de istifham ortaya çıkacaktır. Meselâ, yağmur, buluta bağlı; bulut, zâit-nâkıs (artı-eksi) habbeciklere, onlar buharlaşma hâdisesine, o da suların mevcudiyetine ve nihayet o da suyu meydana getiren unsurlara... Böylece sebepler zinciri, belki birkaç adım daha ilerleyerek devam eder durur; ama durduğu yerde yine "Şöyle de olabilir, böyle de" diyerek insan kendini faraziyelerin kuca-

ğında hisseder ve onlarla tatmin olmaya çalışır. Bu ise, fevkalâde bir nizam; bir âhenk ve birbiriyle münasebet içinde, bir hikmet eliyle meydana geldiği sezilen bütün eşyayı çocuk hezeyanlarıyla izah etmeye yeltenmekten başka, bir de ilimlerin ufkunu ve hedefini karartmak demektir. Oysaki, her netice için mutlaka mâkul bir sebebe ihtiyaç vardır. Gayr-i mâkul ve gayr-i mantıkî sebeplerin uzayıp gitmesi, uzayıp gitmenin kerameti olarak mâkul hâle geleceğini düşünmek, imkânsızı mümkün görmek gibi bir hezeyandır.

Şimdi bir misalle bu hususu aydınlatmaya çalışalım. Meselâ: Ben, arka ayakları olmayan bir sandalye üzerinde oturuyorum. Sandalye, düşmemesi için, kendisi gibi bir diğer sandalyeye dayandırılmış, o da bir başkasına... ilâ nihâye devam edip gidiyor. Bu hâl, zaman ve mekânlara sığmayan rakamlarla sürüp gitse de, arka ayakları olan ve yere tam oturan bir mesnede dayandırılmadıktan sonra, işi zincirleme uzatıp durmak, sandalyeye arka ayak olamayacaktır.

Bir başka numune, meselâ: Önümüzde bir sıfır olduğunu düşünelim. Bu sıfır, solundaki bir rakamla omuz omuza gelmedikten sonra, mücerret sıfırların çoğaltılması kat'iyen ona bir değer kazandırmayacaktır. Trilyon defa trilyon sıfırlar peşi peşine sıralansa dahi, kıymet yine sıfır olacaktır. Ne vakit soluna bir rakam konulacak, işte o zaman sıfır da solundaki rakama göre bir kıymet alacaktır. Bu, şunu ifade etmektedir: Bir şeyin müstakillen varlığı yok ve kendi kendine kâim değilse, kendisi gibi muhtaçların ona varlık bahşetmelerine ve esas olmalarına imkân yoktur. Hep aynı şeye muhtaç ve aynı hususta âciz olanların bir araya gelmesi, ihtiyacı çoğaltma ve aczi artırmadan başka bir işe yaramaz. Kaldı ki –muhalfarz-

sebeplerin müdahalesi kabul edilse bile, fiziğin sarsılmaz kanunlarından "tenasüb-ü illiyet" prensibine göre, sebeple netice arasında mâkul bir münasebetin bulunması şarttır. Buna göre, meselâ; yer kürenin hayata müsait hâle gelmesinden, insanın düşünür bir varlık olmasına kadar, her şeye bir sebep bulmak, hem de mâkul ve o neticeyi hâsıl etmeye gücü yetebilecek bir sebep bulmak lâzım gelir.

Oysaki, küre-i arzın hâlihazırdaki durumundan; yani, hızı, Güneş'e olan mesafesi, atmosfer tabakası, periyodiği, hikmetli meyli; atmosferi teşkil eden gazların ihtiva ettiği maslahatlar.. gibi hususlardan tutun da, onun toprak ve nebat örtüsüne; denizlere ve onlarda cereyan eden esrarlı kanunlara, rüzgârlar ve onların yüklendikleri vazifelere kadar binlerce, yüz binlerce hâdise, öyle bir âhenk içinde cereyan etmektedir ki; bütün bunları kör-sağır sebeplere ve serseri tesadüflere havale etmek, aklın kendi kendini nakzetmesi ve çürütmesi demektir.

Vâkıa, bu hususta, kelâmcıların "devir ve teselsül" yoluyla bütün sebepleri kesip biçtikten sonra, işi Müsebbibü'l-Esbap olan Allah'a ulaştırıp sonra da her şeye "mümkinü'l-vücud" demelerine karşılık, bütün sebeplerin, bütün illetlerin gidip O'na dayandığı zâta "Vâcibü'l-Vücud" diyerek tevhide menfezler açmışlar ise de, onların elde ettikleri neticeyi daha selâmetli bir yolda elde etmek de mümkündür. Evet, Yüce Yaratıcı'nın her eserinde kendine ait mühürlerin, sikkelerin bulunması, O'nun varlığına bir değil, binlerce delillerdir. İlimlerin, kâinatın sırlarına ışık tutmaya başladığı günümüzde, her fen kendine has diliyle O'nun varlığını ilân etmekte ve O'nu haykırmaktadır.

Bu mevzuda pek çok kimsenin yazdığı çok kıymetli eserlere iktifa ederek sadede dönüyorum.

Evet, her şey sonradan var olmuştur. Var edense Allah'tır. Allah, Allah olduğu için, yaratılmamıştır. Yaratılan her şey mahluk ve muhtaçtır. O ise, varlığı kendinden ve kimseye muhtaç olmayan bir Ganiyy-i Ale'l-Itlak'tır. Her şey gidip O'na dayanmakta; bütün karanlıklar, izah edilemeyecek gibi görünen şeyler, O'nunla aydınlığa kavuşmaktadır. Var eden O, varlığı sürdüren O, çeken O, iten O ve bir hedefe götüren de O'dur. Artık, O'ndan öte bir şey yoktur ki, O'na da bir sebep aransın!..

Bunu da yine bir-iki basit misalle izah etmeye çalışalım: Meselâ, vücudumu ayaklarım taşıyor, ayaklarımı da zemin. Artık böyle mâkul bir taşıyıcı bulduktan sonra bunun ötesinde yeni sebepler aramaya hiç de gerek yoktur. Hem meselâ: Diyelim ki, trenin en arkadaki vagonunu onun önündeki hareket ettiriyor; onu da bir diğeri; onu da bir başkası; nihayet gelip lokomotife dayanınca; o, kendine has gücü, kuvveti, yapısı ve işleyişiyle "Kendi kendine hareket ediyor." deriz. Verilen bu misaller, Allah'ın yarattığı eşyadan ve aldanmış akılların yeni yeni sebeplerle lokomotif değiştirmeleri mümkün olacak cinsten misallerdir. Ne var ki, durmadan lokomotif değiştirseler bile, tıkanıp kaldıkları noktaya "İşte sebeplerin bitişi." deyip suratlarına çarpacağız.

Burada zihinleri bulandıran diğer bir mesele de, sınırlı düşünen insanoğlunun, ezel mefhumunu kavrayamayarak, maddeyi ezelî görmesi, daha sonra da, rakamlarla izah edilmeyecek bir geçmiş içinde, hiç olmayacak bazı şeylere olabilir ihtimalini vermesidir.

Bir kere ezel geçmiş zamanın sonu değil, o bir zamansızlıktır. Zamanlar, kentrilyon defa kentrilyon seneleriyle, ezel karşısında bir âşire bile olamazlar. Oysaki, sebeplerin teselsülünde bir esas olan maddenin bir başlangıcının bulunması bugün hemen herkes tarafından bilinip kabul edilen bir mevzudur. Elektronların hareketi, çekirdek fiziğindeki sır, devamlı radyasyon neşreden Güneş'teki esrarlı işleyiş ve termodinamik kanununun kâinat çapındaki geçerliliği, her şeyin bir sonu olacağına dair yıldızlar cesametinde ve güneşler parlaklığında bin bir mesajdır. Sonu olan her şeyin bir başlangıcının bulunması ise, üzerinde münakaşa yapılmayacak kadar açık ve bedihîdir.

Binaenaleyh her şey, başlangıçta varlığa mazhariyetiyle, Yaradan'dan bahsettiği gibi, sönüp gitmesiyle de O'nun evvel ve âhiri olmadığına delâlet etmektedir. Zira, başlangıcı olanın bir gün sonunun geleceği tabiî olduğu gibi, evveli olmayanın, âhiri olmayacağı da zarurîdir. Onun içindir ki bizler madde ve maddeden meydana gelen her şeye, bugün var olsa dahi, yarın yok olacağı nazarıyla bakmaktayız. Ancak, kâinatların tedricî olarak eriyip gitmesi, maddenin yavaş yavaş tükenmesi, çoklarını aldatabilecek mahiyette ve oldukça âhestedir. Ne var ki, yavaş da olsa, uzun bir geçmişten bu yana gelişip genişleyen dünyalar, bir gün büzüle-çekile mutlaka silinip gideceklerdir. Evet madde bugün var ise de, bir kısım pozitif neticelerin ışığı altında, başkalaşmaya doğru gittiğinden kimsenin kuşkusu yoktur. Şimdi bunu size, yine bir tren misaliyle anlatmaya çalışalım:

Farz ediniz ki, İzmir'den kalkan bir tren, 50-55 km ötede bulunan Turgutlu istikametine hareket etti. Hareket esnasında

trenin hızı saatte 55 kilometredir. Buna göre, trenimiz bu mesafeyi ancak bir saatte alabilecektir. Bu hızla yarım saat kadar yürüyen tren, yolun geriye kalan kısmında hızını tam yarıya düşürür. Buna göre, yolun henüz kat edilmedik 27.5 kilometrelik mesafesi kalmıştır ki, hızını yarıya düşüren tren bu 27.5 kilometrenin ancak yarısını, yarım saatte alabilecektir. Bu tempoyla hareket eden tren yarım saat gittikten sonra yine hızını yarıya indirdiğini düşünelim; geriye kalan kısmın yarısını da yarım saatte kat edebilecektir. Böylece her yarım saatte bir hızını yarıya düşüren tren, âdeta hiçbir zaman Turgutlu'ya ulaşamayacaktır. Aslında mesafeler bitecek ve varılması gerekli olan yere mutlaka varılacaktır. Ancak, bu tempo ile hareket edildiği sürece, insan hiçbir zaman oraya varamayacağını zannedecektir.

Bunun gibi, madde de bir çözülme ve inhilâle doğru gitmektedir. Bu, birkaç milyon sene sonra dahi olsa mutlaka tahakkuk edecektir. Ve, varlığı kendinden olanın dışında her şey fena ve zeval bulup gidecek, sadece O kalacaktır.

Netice, Allah bizzat var ve her şeyin yaratıcısıdır. O'na yaratılmışlık isnadı, Yaratıcı'yı yaratılandan ayıramama gibi bir düşünce sefaletidir. Bu türlü ürpertici bir tasavvuru ortaya atan zavallı münkirler, akıllı görüneyim derken, akılla nasıl bir tenakuza düştüklerinin farkında bile değillerdir. Evet bugün artık, birinin kalkıp maddeye, ezeliyet kesip biçmesi ve Zât-ı Ulûhiyeti inkâr etmesi oldukça garip ve garip olduğu kadar da bağnazca bir iddiadır.

Ne var ki, eşya ve hâdiselere gerektiği gibi nüfuz edemeyen bir kısım materyalistler, maddenin ense köküne inen çözülüp dağılmayı, atomun karşısına dikilen tükenişi, mânâ

ve neticeleriyle sezip idrak edecekleri güne kadar düşüncelerinde hakikatsiz, beyanlarında yalancı olmalarına rağmen, bir kısım safderûn kimseleri aldatmaya devam edeceklerdir.

İşin doğrusunu, ilmi bütün eşyayı ihata eden Zât-ı Ulûhiyet bilir.

Âşire: Bir dakikanın yaklaşık 10 katrilyonda biri (1/10 077 696 000 000 000).

Fena ve Zeval: Bitme, sona erme, yok olma.

Ganiyy-i ale'l-Itlak: Her şeyin mutlak, yegâne sahibi; hiçbir şeye ihtiyacı olmayan Hz. Allah.

Gayr-i mâkul: Akla uygun olmayan, saçma.

Gayr-i mantıkî: Mantıksız.

Hezeyan: Saçmalama, saçmalık.

Muhalfarz: Olmayacak bir şeyi olmuş gibi düşünme, varsayma.

Mümkinü'l-vücûd: Mahlukat. Varlığı kendinden olmayıp, tercih edici bir kudretle var edilen yani Allah tarafından yaratılan yaratıklar.

Müsebbibü'l-Esbab: Sebepleri birbirine bağlı icat eden, yaratan Hz. Allah.

Nâmütenâhilik: Nihayetsizlik, sonsuzluk.

Tedricî: Yavaş yavaş, azar azar.

Tenasüb-ü illiyet: Sebebin neticeye uygunluğu, uyumu.

Termodinamik: Isı enerjisi ile kinetik enerji arasındaki olayları inceleyen fizik kolu.

Teselsül: Art arda gelme, birbirini takip etme, zincirleme.

Allah kâinatı yaratmaya neden lüzum gördü ve neden daha önce yaratmadı da sonradan yarattı?

Bu sorunun iki yönü var: Biri; kâinatın niçin yaratılmış olduğu, ikincisi ise neden daha önceden yaratılmadığıdır. Evvelâ, hemen arz edeyim ki, biz insanlar her şeyi kendi ölçülerimiz zaviyesinden ele alıyor ve ona göre fikirler imal ediyoruz. Meselâ, biz bir şeyi yaparken lüzum hisseder öyle yaparız. Ve çok defa, kat'î zaruretlerle ancak harekete geçeriz. Böyle bir düşünce saplantısıyla, Cenâb-ı Hakk'ı da kendimize kıyas ederek öyle yapacağını zannediyoruz. Hâlbuki böyle bir soruyu tevcih ederken düşünmeliyiz ki; Allah birer eksiklik ve noksanlık olan bu türlü şeylerden münezzehtir.

"Allah, kâinatı niye yarattı?" sorusunu cedel yoluyla ele almak da mümkündür: Kimdir kâinatın yaratılmasından rahatsız olan? Bir insan gösterebilir misiniz ki; şu tohum atma, döllendirme, mahsul alma ve bütün imkânlarını en iyi şekilde kullanarak mesut olma yollarını araştırmasın? Evet, bir kısım sıkıcı hâdiseler karşısında, aceleden verilmiş kararlarla, dünyaya gelişine pişmanlık izhar edenler, hatta hayatlarına kıyanlar vardır; fakat bunlar nedret ifade edecek

kadar ehemmiyetsizdir. Yoksa, herkes "var" olduğuna, hayata mazhariyetine, insan olarak bulunuşuna, pişmanlık şöyle dursun, şükranla dolup taşmaktadır. Rica ederim, çocuk olup kucaklarda bulunmaktan, delikanlılıkta iliklerine kadar varlığının neşvesini duymaktan, olgunlukta aile ve çoluk çocukla hemhâl olmaktan şikâyet etmek mümkün müdür? Ve hele ötelere inanan insanlar için... Bir de bu insan, bütün bir saadetin teminatı olan ebedî bahtiyarlığın tohumlarını nemalandırabiliyorsa, şikâyet etmek şöyle dursun; mutlak saadete açılan menfezlerin sırlı anahtarlarını keşfettiğinden ötürü çok çok memnun olacaktır.

Evet biz, bütün bunları vicdanlarımızda duyuyor ve kâinatı yaratan, bizi buraya getiren Zât'a, kalb dolusu şükranlarımızı arz ediyoruz.

Meselenin, kendi realitesi içinde izahına gelince: Bu kâinatın, büyük-küçük, canlı-cansız, rengârenk sanat eserleriyle süslenmiş; bitip tükenme bilmeyen bir *"manzaralar resm-i geçidi"* ve bir meşher mahiyetinde, herkesi seyr ve tenezzühe sevk edecek cazibedârlık içinde hazırlanmış olduğu görünüyor.

Bu güzel manzaralar, bu fevkalâde süs ve ihtişamlar, bir sel gibi akıp giden hâdiseler üzerinde, bir iş ve ameli, o iş ve amele hâkim kudretli ve sevimli eli gösteriyor. Bizler, bu fiiller adesesiyle dalgalanan isimlere şahit oluyor ve mâşukuna visal aşkıyla koşan âşıklar gibi, bu çakıp çakıp göz kırpmaların, parlayıp parlayıp işaret etmelerin arkasına düşüyor ve kendimizi bizim için bir belirsizlik arz eden sıfatlar dairesi önünde buluyoruz. Şaşkın, yorgun ve alabildiğine arzulu... Kalbe açılan menfezlerle Zâtî şe'nleri takibe çalışıyor ve kendimizden geçiyoruz. Bir yükseliş ve urûc içinde cereyan eden bu yolculuk, eşya ve hâdiselerden tut, ta insan-kâinat münasebetlerine;

ondan insanın Allah'ın isimleri, sıfatları dairesiyle alâkasına kadar çok geniş bir sahada cereyan etmektedir.

Şimdi, biraz da Yaratıcı'nın maksadı mevzuunda bir şeyler söylerken, bu idrak ve inkişafı, bir avam anlayışı içinde takip edelim:

Meselâ, pek çok işte çok mahir bir sanatkâr düşünelim ki, bu sanatkârın mahir olduğu yönlerden bir tanesi de, güzel yazı yazma (hüsnühat)'dır. Bu maharetiyle o, objektifi aşıyor, sübjektife başkaldırıyor ve inşa gücüyle kendini gösteriyor ve yine farz edelim ki, bu sanatkâr, aynı zamanda fevkalâde bir heykeltıraştır; birkaç çekiç darbesiyle en sert mermerlere âdeta canlılık getiriyor, dudağına tebessüm, yanağına gamze hâkkettiği suretlerle ayrı bir maharet izhar ediyor. Hüsnühat yönüyle alkışlanan sanatkârımız, heykeltıraşlığı ile de hakkında yazılan methiye ve takdirleri dinleyedursun, biz onun üçüncü bir kabiliyetini daha kurcalayalım:

Meselâ, sanat dehâmız aynı zamanda mahir bir dülger olsun.. cevize sanat ruhunu aksettiren, gürgene ölümsüzlük kazandıran, abanozu sanat ruhuyla dirilten üstün bir dülger... Sanat ve sanatkârdan anlayan eller bu hususta da onu alkışlayadursun, biz onun maharetlerinin bir başka yönüne daha bakalım:

Meselâ, şimdi de aynı zatın mükemmel bir ressam olduğunu düşünelim. Fırçasının geçtiği yerlerde en güzel motifler, en şahane kombinezonlar sıralansın dursun ve bir-iki el hareketiyle insanı kendinden geçirecek şeyleri resmetsin... Daha bir sürü sanat sıralayabiliriz ki, ilâve edilen her yeni sanat, sanat dehâmızın ayrı bir yönüne aydınlık getirmekte ve onu o yönüyle de tanımamıza yardımcı olmaktadır.

Şimdi, böyle bir sanatkâr, kabiliyetleriyle kendini göstermedikten sonra, onu bilmemiz mümkün olmayacağı gibi, bazı sanatlarını izhar etmemesiyle de, tam ve kusursuz bir tanımadan söz edilemeyecektir. Bu itibarladır ki, her istidat, kendinde saklı kabiliyetleri izhar ve ilim planındaki varlıklara, haricî vücut giydirip teşhir etmek ister. Tohumdaki hayat ukdesinin uyanması, spermin var olma kavgasındaki aşk ve heyecanı, rutubet habbeciklerinin yağmur olmak için bin bir güçlüklere katlanmaları, hep bu görünme ve gösterme şevkiyle yapılan şeylerden değil midir?

Bunlar, hem bizde, hem de bütün varlıklarda bir zaafın, bir arzunun ve önüne geçilmez bir iştiyakın ifadesidir ki, zaten, aslından aksetmiş gölgeleri, bunun dışında da düşünemeyiz. Ama, asıl Sanatkâr'a gelince, O, kendi sanatlarında eksiklik ifade eden bu türlü arazlardan münezzehtir. Şurası unutulmamalıdır ki, aslın ne cilvesi, ne de cilvenin tertibi, kat'iyen gölgedeki gibi olmayacaktır.

Evet, bütün kevn ü mekânları dolduran rengârenk ve çeşit çeşit dalgalanmalar, bize bin bir isimden haber vermekte ve her isim bir sanat âbidesi üzerinde aydınlatıcı bir nur gibi, hünerli bir Zât'ın sıfatlarını tanıtmaya rehberlik yapmakta ve o gizli Zât'ın mesajlarıyla kalbimizi uyarmaktadır.

Büyük Sanatkâr, güzelliğin envaı ile kendi güzelliğini, nizam ve âhengin şiirimsi keyfiyetiyle irade ve kuvvetini, kalbin en gizli arzularına kadar her şeyi vermesi ile rahmet ve şefkatini ve daha bunlar gibi binlerce sıfat ve unvanlarıyla kendini bizlere tanıttırmak, hem de eksiksiz olarak tanıttırmak istemektedir.

Tabir-i diğerle O, geniş ilmindeki ilmî mahiyetleri, haricî vücutlarla sahneye sürüp, kudret ve iradesinin cilvesini

göstermek; en harika sanat eserlerini, şuurlu varlıkların idrak menşurundan geçirerek, zeminden semaya kadar bir hayret ve hayranlık, bir idrak ve takdir velvelesi uyarmak istiyor.

Demek mahir, hem binlerce fende mahir bir Sanatkâr, sanatlarıyla harika istidat ve kabiliyetlerini gösterdiği gibi, en yüce mânâsıyla, bu kâinatın Sahibi de, kendi sanat şe'nini göstermek için, bu muhteşem kâinat sarayını yaratmış...

Şimdi de, *"Daha önce niye yaratmadı?"* meselesine gelelim: Evvelâ *"Daha önce"* ne demek? *"Şu kadar zaman, şu kadar sene de, neden daha fazla değil"* demek istiyorsak; zaman kaydına giren sonsuz "evvel"lere dahi aynı sual vârit olacaktır. Meselâ, niye bir trilyon sene evvel yarattı da, yüz trilyon sene evvel yaratmadı? Bilmem ki, böyle bir sual ve itiraza, mâkul bir sebep göstermek mümkün olabilecek midir?

Şayet, *"Niye daha evvel yaratmadı?"* sözüyle, ezeliyeti, yani zaman kaydı altına girmemeyi kastediyorsak, o husus varlığı kendinden olan Zât-ı Ecell-i A'lâ'nın kendine has sıfatı ve Zât'ının lâzımıdır. Yani o, O'ndan başkasına ait olamaz, başkasında ezeliyet bulunmaz.

Ancak, mahlukatın Allah'ın ilmi içinde bir ilmî vücutları vardır ki; istersek ona tasavvufî ifade ile *"sabit ayn"lar, "zılâl-i envâr"* diyelim; istersek onu sadece plân ve proje gibi sınırlı ve mahdut şeyler olarak ele alalım; lizâtiha onlara ezeliyet atfetmek hata; bizim böyle bir hususu kurcalamamız da en azından; Allah'a karşı suiedep olacaktır.

Bizler, daracık kıstaslarımızla haricî vücut giymiş, şu cesetler ve ruhlar hakkında bir şeyler söylesek bile, bizim için gayb sayılan hususlar hakkında söz söylemek, en hafif mânâsıyla kendini bilmemezliktir.

Bütün kevn ü mekânlar, Kürsî'sine nispeten çöle atılmış bir halka mesabesinde kalan ve Arş'ına nispeten de, Kürsî'si o hâle gelen[33], Arş-ı Azîm'in Sahibi'ni, insan nasıl bilecek ki; O'nun daire-i Ulûhiyetinin sırlarına tercüman olsun!..

Evet, Cenâb-ı Hakk'ın kendine has işlerine ve Zât'ına ayna olacak pek çok şey vardır. Evvelâ, mahlukat yok iken de O, Kendini bilir, eşyaya muhtaç olmadan Kendine has işleri bilir; isimlerinde Zâtî şe'nlerini görür, bilir; isimler âleminde, esîrde, partiküller dünyasında ve nihayet atom ve büyük mürekkeplerde, isimlerinin cilveleriyle Kendini bilir, bildirir ve şuurlu mahlukatlarına da gösterir…

İlm-i ezelîsinde ayrı bir bilme, isimler âleminde -bize göre- ayrı bir bilme; eterde ayrı bir bilme devam edip gider de, O'nda bir değişme olmaz. Zira O, İbrahim Hakkı'nın dediği gibi:

"Yemez içmez, zaman geçmez, berîdir cümleden Allah
Tebeddülden, tegayyürden dahi elvân u eşkâlden,
Muhakkak ol müberrâdır, budur Selbî Sıfâtullah."[34]

Biz bugün, O'nun neleri tertip edip sahneye sürdüğünü görüyoruz; ama, dün ne olduğumuzu ve yarın ne hâle geleceğimizi bilemiyoruz ve kestiremiyoruz. İlmî varlık ne idi? Âyân-ı sabite ne idi, ruhlar âlemi neyin ifadesi ve nebülözların helezonik keyfiyeti, varlığın hangi muzlim noktasını şiirleştirip âhenge kavuşturuyor ve vuzuh getiriyordu? Bütün bunları bilemediğimiz gibi, yarınki *"ukbâ"* hayatıyla yine önüne ve sonuna bakacak, bu büyük bilmece karşısında: *"Seni de şuunatını da hakkıyla bilemedik ey Mâruf!"*[35] diyeceğiz.

---

33 Bkz.: İbn Hibbân, *es-Sahîh* 2/77; Abdullah İbn Ahmed İbn Hanbel, *es-Sünne* 1/247, 304

34 İbrahim Hakkı, *Ehl-i Sünnet İnancı* 5 ve 6. beyitler.

35 el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 2/410; Mer'î İbn Yûsuf; *Ekâvîlü's-sikât* s.45

Şayet, sözü biraz uzattı isem, bu türlü meselelerde ihtiyatlı olmak gerektiği için uzattım, hata etti isem, O'ndan bağışlanmamı dilerim.

Her şeyin en doğrusunu O bilir.

Cedel: Tartışma, diyalektik.

Elvân u eşkâl: Her türlü renk ve şekiller.

Hâkketmek: Oyarak veya kazıyarak işlemek, yazmak.

Muzlim: Karanlık.

Selbî Sıfâtullah: Cenâb-ı Hakk'ın sadece Zât'ına ait, hiçbir varlıkta olmayan sıfatları: Vücud, kıdem, bekâ, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyam bi zâtihî, vahdaniyet.

Müberrâ: Uzak, beri.

Tagayyür: Başkalaşma.

Tebeddül: Değişme.

Zât-ı Ecell-i A'lâ: Yüceler Yücesi, Ulular Ulusu Hz. Allah.

Zâtî şe'n: Cenâb-ı Hakk'ın isimlerinin kaynağı olan sıfatlarının dayandığı, insanın idrak ufkunu aşan, ihata edilemeyen, Zât'ına ait şefkat, muhabbet, ferah, sürur, gazap gibi mukaddes, münezzeh mânâlar.

Vahdet-i vücud nedir ve itikadımızla telif edilebilir mi?

Vücud birliği sözcüğüyle ifade edeceğimiz "vahdet-i vücud", daha ziyade tasavvufçular arasında bahis mevzuu olan bir meseledir.

"Vahdet-i vücud", çoklarına göre bir zevk ve hâl meselesi olmasına rağmen, bir kısım kimseler ona felsefî bir kisve giydirerek farklı anlamak istemişlerdir. Diğer bir kısmı ise, onunla, vahdet-i mevcud (monizm) arasında fark görmemişlerdir.

Müslümanların düşünce tarihinde oldukça mühim bir yer işgal eden "vahdet-i vücud" anlayışı da, her meselede olduğu gibi ifrat ve tefritler içinde devam edegelmiştir. Aslında tamamen, Allah'ın zâtıyla alâkalı bu düşünce sistemi, yerinde, ifade ve kelime yetersizliğinden; yerinde, onu şu görülen âleme tatbikten doğan eksikliklerden; yerinde de, felsefî bir hüviyeti olan "panteizm"le arasındaki benzerlikten, hem şimdiye kadar çok farklı anlaşılmış, hem de değişik telâkkilere sebebiyet vermiş, çok münakaşa götürür mevzulardandır.

Bu ekole mensup olanlarca, tevhidin üç mertebesi vardır:

1. Tevhid-i ef'âl (Kâinatta meydana gelen her işin fâili Allah'tır, akidesi): Bu anlayışa göre, hangi sebeple, ne zaman

bir iş meydana gelirse gelsin, onun için başka sebep aramaya lüzum yoktur. O, doğrudan doğruya Allah'ın fiilidir. Burada kelâm ilminin mevzu edindiği şeylerden olan "kesb" ve "halk" hususlarına intikal ederek, meseleyi dağıtmakta fayda mülâhaza etmiyoruz. Aslında o husus kaderle alâkalı sorular arasında ele alınmıştı…[36]

Bu görüşte olanların tevhid-i ef'âli teyit eder delilleri de vardır. Ezcümle: *"Allah, sizi de, yaptığınız şeyleri de yaratır."*[37] keza, *"Hepsi Allah'tandır."*[38] vs. gibi âyetler zikredilebilir.

2. Tevhid-i sıfât (Bütün kudretlerin, iradelerin, ilimlerin Allah'a ait olduğuna itikad etme: Buna göre bütün câzibeler, dâfialar ve her türlü kuvâ, meleke ondan bir mânâ, bir hâl ve O'na mahsus bir iştir.

3. Tevhid-i Zât: Vücud, yalnız bir Zât'tan ibarettir. O'nun dışında, görünen şeylere gelince, muhtelif mertebelerde onun zuhur ve tecellîsinden başka bir şey değildir.

Tevhidin mertebeleri olarak anlatılan bu hususların bütünü üzerinde münakaşa yapılabilir; zuhur ve tecellî nüanslarına kadar kritiğe tâbi tutulabilir. Ne var ki, bizim mevzumuz bunlardan, tevhidin üçüncü mertebesi olarak ele alınan Tevhid-i Zât'la alâkalı olduğu için, sadece onun üzerinde durmak istiyoruz.

Bu türlü tevhid anlayışının zevk ve hâle inhisar ettirilmesi durumunda, kimsenin diyeceği bir şey olmamış ve üzerinde münakaşa da yapılmamıştır.

---

36 Daha geniş bilgi için Muhterem Müellif'in *Kur'ân ve Sünnet Perspektifinde Kader* adlı kitabına bakılabilir.

37 Sâffât sûresi, 37/96.

38 Nisâ sûresi, 4/78.

Aslında bütün eşya ve hâdiseler Allah'a, O'nun isimlerine dayandırılmadığı takdirde izah edilemeyeceği, ehlince sabit bir hakikattir. Böyle bir anlayışta da az-çok aynı mânâda bir tevhid düşüncesi sezilir ki, tasavvufçuların düşünce tarzlarına oldukça yakındır.

Zaten, Sadeddin Teftâzânî de *"Şerhu'l-Makâsıd"*ında, vahdet-i vücuda taraftar olanları iki sınıfa ayırarak, bunlardan bir zümrenin, Ehl-i Sünnet'in düşünce sistemi içinde olduğunu söyler ki, biraz evvel arz edildiği üzere, böylelerin durumu hiçbir zaman münakaşa mevzuu olmamıştır.

İmam Teftâzânî'ye göre, vahdet-i vücudçular iki zümredir: Sofîye ve mutasavvife. Sofîye, mevcut gibi vücudda da çokluğu kabul eder; ancak hakikat yolcusu Allah'a ulaşınca, kendini irfan denizine gömülmüş görerek, zatını Allah'ın zâtında, sıfatlarını Allah'ın sıfatlarında fâni ve yok olmuş bilir ki, böyle bir sâlik'in nazarında, Allah'tan gayri her şey kaybolur ve Hak yolcusu, varlığını, Hak tecellîlerinin bir noktada mihraklaşmasından (odaklaşma) ibaret sayar ki, işte tasavvuf erbâbının "fenâ fi't-tevhid" dedikleri hâlet de budur. Çok defa, bu mertebedeki ahvâl iyi tasavvur edilemeyişinden "hulûl" ve "ittihat" ifade eden sözler de sarf edilmiş olur.

Sofîlerden bir zümrenin nazarında böyle bir tevhid, makam-ı cem'in gereğidir. Tabiî bu da, her şeyden evvel bir irfan, sonra da bir zevk meselesidir. Bu makamda insanın, eşyaya hakikî varlık vermesi, müşâhede ve duyuşa zıttır. Bu itibarla da, o hâlet içinde sebepleri kabullenmek şirk hissini verir. Aksine bu idrak ve hâlâta ulaşmadan esbabı inkâr, riyâkârlık ve mücerret bir iddiadır. Buna binaen cem'in ne demek olduğunu bilemeyen, irfansız; farktan habersiz olan da

kulluk esrarından habersiz addedilmiştir. Olgun insan ise *fark* ve *cem*'i yerine göre kabul edendir.

İkinci zümre, açıktan açığa vahdet-i vücuda taraftar olanlardır. Bunlara göre vücud birdir; o da sırf Cenâb-ı Hakk'ın vücudundan ibarettir. Âlemde görülen çokluk ise, sadece bir hayal ve seraptır.

Görüldüğü üzere, sofîyede, "vahdet-i vücud" telâkkisi bir zevk, bir hâl işi olmasına mukabil, sonradan gelen mutasavvifede hakikî bir kanaat ve felsefe olduğu hissini veriyor. Vâkıa kelâmcılardan da bu kanaate sahip olanlar ve hatta Celâleddin Devvânî gibi şiddetle müdafaa edenler de az değildir. Ne var ki, dünden bugüne Ehl-i Sünnet ulemâsı eşyanın hakikatinin mevcut ve sabit olduğu mevzuunda ittifak hâlindedirler.

Şeyhülislâm M. Sabri Efendi *"Mevkıfü'l-Akl"* isimli kitabında, vahdet-i vücud nazariyesinin arkasında Vücud-u Hak, zâtının aynı olduğu düşüncesini göstermektedir. Bu ise vâkıf olanlarca bilindiği gibi, kelâm ulemâsına göre, vücud, mahiyet üzere zâiddir. Bu, vacipte de böyledir, mümkinde de... İmam Eş'arî ise, tam aksine, vücupta da, mümkinde de Vücud'u, mahiyetin aynı saymıştır. Filozoflar ise, vücupta, Eş'arî ile aynı düşünceyi paylaşmasına karşılık, mümkinde, kelâm ulemâsının nokta-i nazarını benimser. Son iki ekol vücudu, Zât-ı Bârî'nin aynı ve O'nun vücudundan ibaret saydıklarından, eşyaya itibarî ve izafî birer vücut vererek her şeyi Allah'ın zâtından ibaret görmüşlerdir.

Aslında vücud gibi, sair ilâhî sıfatların da, Zât'ının aynı veya gayri olması hususu öteden beri münakaşa edilegelen mevzulardandır. Ancak, pek çok ulemânın da içinde bulunduğu bir cemaat hakkında, Vücud-u Bârî'yi Zât'ının aynı sayma

düşüncesinde, vahdet-i vücuda, hatta vahdet-i mevcuda (monizm) gidileceğini çıkarmak, bu büyük zatları dalâlet yolunda görmeyi netice verir ki; böyle bir düşünce, mânevî mesuliyeti, altından kalkılamayacak kadar büyük olsa gerektir.

Vâkıa Celâleddin Devvânî *"Risaletü'z-Zevrâ"* üzerine olan beyanlarıyla, Hakk'ın varlığının Zât'ının aynı olduğunu ve Zât-ı Hak'tan başka hakikî mevcud bulunmadığını ve buna göre, vücud, vücud olması itibarıyla, Hakk'ın vücudundan ibaret bulunduğunu ifade ediyor ki, bu da Allah'tan gayri bütün mevcudatın vücudunun, hakikî olmayıp, itibarî ve mecazî olduğunu anlatmaktan başka bir şey değildir. Devvânî, aynı eserde bir kademe daha ileri giderek, âlemin, Allah'tan başka birtakım müstakil varlıklar olarak mülâhazasının, hem vücud itibarıyla, hem de zuhur itibarıyla imkânsız olduğunu ifade eder. "Vücud itibarıyla âlemin var olması düşünülemez. Zira, Cenâb-ı Hak'tan başka herhangi bir şeyin bizzat mevcud olması imkânsızdır. Zuhur itibarıyla da mümkinatın hakikî var olması düşünülemez. Çünkü, bir şeyin zuhuru, ancak Hak'tan ibaret olan Vücud'a irtibatla meydana gelir. Buna göre Hakk'ın vücudundan başka müstakil hakikatler düşünülürse, o vücutla alâkalı mülâhaza edilmesi lâzım gelir ki, mevcudiyetine hükmedilebilsin. Demek ki, vehim ve hayal olarak itibar ettiğimiz hüviyetleri ve zatları asla mevcud saymamak gerektir." der.

Muhyiddin İbn Arabî bir derece daha ileri giderek, bir tezahür ve yansımadan ibaret saydığı âlemin şu görülen hâli, aslâ mevcud ve hele devamlılık içinde bir mevcud olmadığını ısrarla ifade etmektedir. Allah (celle celâluhu) daimî tecellî etmekte, âlem de yenilenip durmaktadır. Bu tecellîler bir-

birini takip etmekte ve âlem her an bu tecellîlerle varlık ve yokluk arasında gelip-gitmektedir. Tecellîler o kadar seri ve kesilmeksizin cereyan etmektedir ki; devam edegelen varlık silsilesinde herhangi bir kopukluk da hissedilmemektedir.

Mevlâna Celâleddin Rûmî Hazretleri de rengin ve zengin ifadeleriyle, bu kanaate iştirak eder: "Ey ruhumuzun ruhu, biz kim oluyoruz da, kendimize varlık biçip ortaya çıkalım. Biz bir alay hiçten ibaretiz. Bizim varlığımız da bir hiçtir. Sen ise, bir Vücud-u Mutlak'sın ki, her şeyin ortaya çıkacağı bir aynada, fânîleri gösteriyorsun. Bizler birer aslanlarız, fakat hakikî değil, sancak üzerine nakşedilmiş ve esen rüzgârla hareket eden aslanlar. Sancak üzerindeki bu aslanların hareketleri hissedilir de, bunları hareket ettiren rüzgâr görünmez. -O görünmeyen eksik olmasın!- Bizlerin varlığı Senin ihsanın, senin icadındır. Yokluğa varlık lezzetini tattırıp, onu ezelde kendine âşık etmişsin." Kâinattaki bütün çalkalanma ve dalgalanmaları Hakk'ın tecellîsinden ibaret sayan bu düşünce, Hak'tan başka hiçbir şeye vücud vermemektedir. Onun, bu âleme var nazarıyla bakması, mazhariyet alâkasından ötürü ve mecazîdir.

Ne var ki, Hakk'ın tecellîsinden ibaret olan varlıklarda, bir de değişiklik ve çokluk göze çarpmaktadır. Bu, aynaların istidadına bağlı bir değişiklik ve çokluktur ki, Vücud'un birliğine zarar vermez.

Cüneyd-i Bağdadî de bu hakikati, "Suyun rengi tasın rengidir." sözüyle ifade eder. Binaenaleyh, hakikî vücud birdir. Tıpkı bir nur gibi... Bütün varlık bu nurun aksi ve mevcelenmesinden ibarettir. Nasıl ki, muhtelif habbeciklerden meydana gelen yağmur, dolu, şimşek ve gök gürültüsü ayrı ayrı

görüntüler arz ediyor olmalarına rağmen, tek hakikatin değişik ahvâlinden ibarettir. Öyle de, bir sel gibi akıp giden ve ayrı ayrı tezahürleri olan eşya ve hâdiseler de, bir hakikatin cilvelerinden ibarettir.

Görüldüğü üzere "vahdet-i vücud" mevzuunu felsefî hüviyette ele alan mutasavvife, ilk sofîlerin vahdet-i şuhuda götüren, oldukça duru tevhid akidelerine mukabil, hulûl ve ittihadı işmam eder sözlerden kurtulamamışlardır. Aslında, meseleyi bir ilim ve felsefe mevzuu olarak kabul ettikten sonra böyle bir durumdan kurtulmaları da düşünülemez. Kaldı ki, bunun ötesinde, âyet ve hadislerle de bir kısım tahşidatın yapıldığı görülür. Birkaçını arz edelim:

1. "Siz onları (kâfirleri) öldürmediniz; fakat Allah öldürdü. Attığını da (taş, toprak ve silâh) sen atmadın, ancak Allah attı."[39]

2. "Gerçekten sana biat edenler (Hudeybiye günü) ancak Allah'a biat etmiş olurlar."[40]

3. "Kasem olsun ki, insanı Biz yarattık ve nefsinin ona ne vesveseler verdiğini biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız."[41]

Aynı istikamette delil olarak gösterilen hadis-i şerifler de vardır. Ezcümle; İmam Müslim'in rivayet ettiği: "Ey insanoğlu! Hasta oldum Beni dolaşmadın? Kul: Yâ Rabbi, Sen Rabbülâlemînsin, Seni nasıl dolaşırım. Cenâb-ı Hak: Bilmiyor musun, falan kulum hasta oldu onu ziyaret etmedin, eğer onu ziyaret etseydin, Beni onun yanında bulurdun..."[42] Keza, yine aynı kaynakta: "Kulum nafileler ile Bana yaklaşır, böylece

---

39 Enfâl sûresi, 8/16.
40 Fetih sûresi, 48/10.
41 Kaf sûresi, 50/16.
42 Müslim, *birr* 43.

Ben de onu severim ve sevdiğim vakit de, onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum..."[43]

Delil olarak getirilen bu kabîl şeyleri çoğaltmak mümkündür. Ancak, çoğaltmanın herhangi bir değişiklik meydana getirmeyeceği mülâhazasıyla kısa kesiyoruz.

Başta, misal olarak bir ikisini arz ettiğim, tasavvuf büyüklerinin de, bu istikamette ifade ettikleri şeyler küçümsenmeyecek kadar çoktur. Ne var ki soruya cevap sadedinde, bütün bir "vahdet-i vücud" tarihini ele almaya imkân olmadığı gibi gerek de yoktur. Biz burada sadece bir iki misale temasla iktifa edeceğiz:

Evvelâ, Kur'ân-ı Kerim'den ilk iki âyeti, muhkemât'a hamlederek, Kelâm-ı İlâhî'de herhangi bir zıtlığa meydan vermeden, mâkul bir tefsire gitmek en isabetli yoldur ki, şimdiye kadar büyük tefsirciler de hep böyle yapmışlardır.

Bu tevil, ister fiilin -kimden sâdır olursa olsun- Allah'a ait olduğunu ifade etsin, ister bir mucize mânâsını ifade etsin, ister en şerefli kulunun fiilini, -onun şerefliliğini göstermek için- Zât-ı Ulûhiyetine izafe etsin, isterse güçlülük, isabet ve teyit mânâlarını kastetsin, çok fark etmez...

Aslında, delil olarak getirilen bu âyetlerde, vahdet-i vücuddan daha ziyade, eşyanın hakikatinin teyit edildiği görülmektedir. Zira, kâfir-mü'min ayrılığından, kâtil-maktul ayrılığından; muhatap ve üçüncü şahıs ayrılığından bahsediyor ki; bundan, vücud birliği çıkarmak ancak çok tekellüflü tevillerle mümkün olabilecektir. Hele, şahdamarından daha yakın olmayı ifade eden âyetten[44], mezkur istikamette bir hüküm çıkarmak, kat'iyen mümkün değildir.

---

43 Bkz.: Buhârî, *rikak* 38; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 6/256.
44 Bkz.: Kaf sûresi, 50/16.

Hadis-i şeriflerde ise, vücud birliği şöyle dursun, apaçık çokluktan bahsedilmektedir. Kulun kurbiyet kazanacağı ana kadar, bir ikinci varlık olduğunu kabul edip de, belli bir zaman sonra birlikten bahsetmek, mutasavvifenin dahi kabul edemeyeceği bir hulûl ve ittihad akidesidir.

Hatta bu mevzuda ehlullahın vahdet-i vücudu teyit ediyor gibi görünen sözlerinde dahi, hep maksatlarının aksine, ikilik hissedilmektedir;

"Gâh güneş, gâh deniz olursun; gâh Kafdağı, gâh Ankâ olursun; Sen zâtında ne o, ne de bu olursun. Ey aklın tasavvurundan müberra olan Zât! Sen sonsuz olduğun hâlde, bu kadar suretlerle tecellî ettiğinden dolayı hakkında hem tevhid eden, hem de teşbih eden hayrettedir." (Mevlâna) Hiçbir tevil ve tefsire tâbi tutmadan, ikilik üzere seyredildiği apaçık meydandadır.

Kaldı ki, mutasavvife kendisi de bizzat çokluk semtinde görünmektedir. Muhteşem ifadelerin gölgesinde, başkaları vahdet-i vücuda delil arayadursun, nazariye taraftarları, nefis öldürme, benliği imhâ etme... gibi, çokluk ifade eden şeylerden bir türlü sıyrılamamışlardır.

Vahdetten hareket edenlerin, noksanlıklardan kurtulmak ve kemalâta ermek için o kadar meşakkatlere katlanmalarına ne gerek var!... Hele, bu büyük zatların Allah'a kulluk mevzuunda gösterdikleri hassasiyet, kat'iyen felsefî "vahdet-i vücud" anlayışını cerh etmektedir:

Bir kere, kendini mükellef kabul eden vahdet-i vücudçu, âmir-memur ayrılığını da kabul etmiş demektir. Memuriyeti kabulle beraber, vücut birliğinden bahsetmek bir tenakuzdur. Mükellefiyeti inkâr eden bir kısım zındıklar istisna edilecek

olursa, Allah karşısında memuriyeti inkâra, şimdiye kadar hiçbir mü'min cesaret edememiştir. Öyle ise, sofîyenin vahdet-i şuhuda bakan ve ona giden "vahdet-i vücud" anlayışları, bir hâle mağlubiyet, bir istiğrak ve gönülde duyulan şeyleri ifadede bir kelime yetmezliği hâli olmasına mukabil, mutasavvifenin vahdet-i vücud anlayışları, bu iç-idrak ve müşâhedede bir felsefe yapmak ve hatta bu istikamette, batıda yapılmış bir felsefenin malzemesini kullanmak tarzında bir televvündür.

Başkalarının iddia ettiği gibi, İslâm büyükleri, "neoplatonizm" tesirinde, bir "panteizm" felsefesi yapmak istedikleri şeklinde kat'iyen anlaşılmamalıdır. Belki bu büyük zevât, iç-müşâhede ve duyuşlarını dile getirmek istediklerinde, âriye olarak "neoplatonizm"den aldıkları bir kısım kelimeleri kullanmada beis görmemişlerdir. Yoksa Zât-ı Ulûhiyet anlayışı açısından, iki zümre arasında dağlar kadar fark mevcuttur.

Her şeye rağmen Kur'ân'ın tarif ettiği şekilde, bir dünya ve ukbâ muvazenesine sahip bir topluluğun, aşağıda arz edeceğim hususlar muvacehesinde, mutasavvifeye isnat edildiği şekilde bir vahdet-i vücud anlayışına kail olmaları asla düşünülemez:

1. Bütün kâinata yayılmış, her yerde ve her şey sayılan bir ilâh akidesi, en uygunsuz, en münasebetsiz şeyleri dahi "Allah" kabul etmeyi netice verir ki; akıl ve nakil böyle bir münasebetsizliği şiddetle reddeder.

2. Kur'ân-ı Kerim, yer yer kâinattan, Allah'ın varlığına ve birliğine istidlâl eder, bu ise "eşya" hakikatinin sabit olduğunu gösterir.

3. Kur'ân-ı Kerim'de, mükerrer âyetler, kâinatın helâk olacağı üzerinde durmakta ve helâki müteakip yeni dünyaların

müjdesini vermektedir. Helâk; mevcut olan bir şeyin, yok olması demektir. Baştan sabit ve mevcut olmayan bir şeyin helâk olacağından bahsetmek abestir. Kur'ân ise, abes şeylerden bahsetmekten çok yüce ve müberradır.

4. Bütün peygamberler (aleyhimüsselâm) istisnasız, büyük-küçük her şeyin sonradan yaratıldığı dersini vermekte ve Hâlık ile mahluk arasındaki münasebetin bir Yaratıcı ve yaratılan münasebeti olduğunu ısrarla telkin etmektedirler. Mutasavvifeye isnat edildiği şekliyle "vahdet-i vücud" düşüncesinde ise, hem peygamberlerin, hem de onların ellerindeki vahiy hakikatlerinin tekzip edilmesi bahis mevzuu olur ki, bu da dünyanın en doğru insanlarına, en şenî' bir tecavüz ve isnat sayılır.

5. "Vahdet-i vücud"a mesnet olarak îrad edilen delillerin hemen hepsinde, davaya delâletten daha ziyade ikilik hissi müşâhede edilmektedir.

6. Kur'ân-ı Kerim'in büyük bir kısmı, itaat edenlere mükâfat, isyan edenlere de ceza vaad ve tehdidini ifade etmektedir. "Vahdet-i vücud" anlayışı içinde bu âyetlerden bir şey çıkarmak imkân haricidir. Zira, "İtaat eden kim? Nimet nerede? Suçlu kim? Azap nedir?" sualleri buna göre hiçbir zaman cevap bulamayacaktır.

7. Bütün eşya O'ndan ibaret ve bir sel gibi akıp giden hâdiseler, O'nun bir çeşit tezahürü kabul edildiği takdirde, şirki ve müşriki, putu ve putperesti kınamak haksızlık olacaktır. Zira, madem her tekevvün O'nun tezahürüdür, bahsedilen şeyleri de O'ndan ayrı görmek düşünülmemelidir. Hâlbuki, tevhid akidesini tespit eden Kur'ân ve Sünnet, aynı zamanda putun ve putperestliğin de en büyük hasmıdırlar.

8. "Vahdet-i vücud"un, ikinci zümreye göre izah edilmesi hâlinde, maddenin kadîm olduğu hükmü hissedilmektedir.

Bu ise, bilicmâ küfürdür. Ve... ehlullah böyle bir küfrü irtikâptan kat'iyen müberradır.

Bütün bunlardan sonra, mutasavvifeye isnat edilen vahdet-i vücud mesleğiyle, felsefî vahdet-i vücud mesleği arasında, daima açık farklar da göze çarpagelmiştir.

Felsefî vahdet-i vücud (panteizm) zâhiren mutasavvifenin vahdet-i vücud anlayışıyla alâkalı görülse bile, felsefî -nazarî olarak- Allah ile âlemi; bir şeyden ibaret görmektedir ki, bu da şu iki ana bölümde hulâsa edilebilir:

1. Yalnız Allah, hakikî bir varlıktır; âlem bir kısım tezahürâtın (manifestations), yahut meydana gelmeler, sâdır olmaların (emanations), heyet-i mecmuasından başka bir şey değildir ki, "Spinoza"nın görüşü de budur.

2. Yalnız âlem hakikîdir. Allah mevcud olan şeylerin mecmuundan ibarettir ki, bu da ya tabiî vücudiyecilik (pantheisme naturaliste) veyahut maddî vücudîcilik (pantheisme naturalist) mezhebidir. Hegel ve taraftarları da buna zahib olmuşlardır.

Buna binaen diyebiliriz ki:

İslâm mutasavvifesi, Vâcibü'l-Vücud'da fânî olmalarının ifadesi olarak, kâinatı inkâr etmelerine mukabil, berikiler, Hâlık-ı Kâinat'ı sarıp sarmalayıp -hâşâ!- bir tarafa koyma gayreti içindedirler.

Mutasavvifenin, vahdet-i vücud düşüncesi, zımnen vahdet-i şuhudu ifade etmesine karşılık, berikilerin "vahdet-i vücudu" vahdet-i mevcudu (monizm) işmam etmektedir.

Birinciler, hâl, müşâhede ve istiğrak gibi, ahvâli ifadede, kelime yetersizliğiyle o türlü müteşâbihâta girmelerine bedel; diğerleri, ilim yapma, felsefe yapma adına böyle bir yola sülûk etmişlerdir.

Birinciler, Allah (celle celâluhu) ile başlayıp, o noktadan eşya ve hâdiseleri değerlendirmelerine mukabil, ikinciler Cenâb-ı Hakk'ı, eşyaya tâbi kılarak meseleyi tetkike koyulmuşlardır.

Birincilerde ilâhî bir zevk, ikincilerde ise sadece nazarîlik...

Birinciler, kendilerini hakir görme esası üzere yürümede, ikinciler ise, Vâcibü'l-Vücud'a benzeme felsefesini yapma gibi farklılıklar göstermektedirler.

İşin en doğrusunu O bilir.

Câzibe: Fıtratların, tabiatların birbirine uygun güzelliklere ve zevklere karşı duyduğu eğilim ve çekim hissi.

Dâfia: Fıtratların, tabiatların birbirine zıt, uyumsuz meselelere karşı duydukları savunma, itme, reddetme hissi.

Ehlullah: Veliler, Allah dostları.

Fark: Ayırma, seçme. Eşya ve yaratıcı ayırımı.

Halk: Yaratma.

Heyet-i mecmua: Genel yapı.

Hulûl ve İttihad: Cenâb-ı Hakk'ın -hâşâbir cisim veya şahsın içine girdiğine onunla birleştiğine ve bir arada bulunduğuna inanmak.

İnhisar ettirmek: Yalnız bir şeye mahsus kılmak.

İrfan: Mârifet, Allah'ı sıfat, isim ve fiilleriyle tanımak, bilmek. Kalb ve vicdan kültürü.

İstidlâl: Delillendirme, delillerle neticeyi, gerçeği gösterme.

İşmâm etmek: Hissettirmek, koklatmak.

İtibarî: Gerçek ve fiilî olmayan, öyle kabul edilen.

İttihat: Allah'la bir olma, 'Var olan sadece Allah'tır' deyip kâinatı yok sayma

Kelâm-ı İlâhî: Kur'ân-ı Kerim.

İzafî: Bağlı olduğu şeye göre değişen, göreceli.

Kesb: Çalışma, çaba, emek.

Kurbiyet: Yakınlık.

Kuvâ: Duyular, hisler.

Makam-ı Cem: Bütün eşyayı Cenâb-ı Hak ile görerek kendi havl ve kuvvetinden teberri etme makamı.

Muhkemât: Açıklanması için başka delile ihtiyaç duyulmayan anlamı açık ve kesin olan âyetler.

Mutasavvife: Tasavvuf erbabı, âlimleri.

Müteşâbihât: Gerçek mânâsının anlaşılması için başka izah veya delillere ihtiyaç duyulan benzetme veya mecazî ifadeler.

Tecellî: Yansıma, belirme.

Tenakuz: Zıtlık, çelişki.

Ukbâ: Ahiret.

Vahdet-i Mevcud (Monizm- Panteizm): Kâinattaki her şeyi bir ilâh veya onun tezahürü gören, bütün kâinata yayılmış bir ulûhiyet düşüncesine dayanan Batılı, felsefi düşünce.

Zâhib olmak: Bir fikri kabul edip peşinden gitmek.

Zâid: Fazlalık, ilâve.

Zuhur: Görünme, ortaya çıkma.

İlhadın bu kadar ön almasının sebebi nedir?

İlhad, netice itibarıyla inkâr olduğundan, yayılıp gelişmesi daha çok gönül dünyasının yıkılmasıyla alâkalıdır. Tabiî, başka sebeplerin mevcudiyetinden de bahsedilebilir.

İlhad: Düşüncede, inkâr, Allah kabul etmeme ve bir ateizm; tasavvurda, sınırsız hürriyet ve alabildiğine serazat olma hâleti; amel ve davranışlarda ise, bir ibâhiye (yasak tanımama ve aklına estiği gibi yaşama) keyfiyetidir.

Düşüncede ilhad, nesillerin ihmali, ilim ve ilim yuvalarının suiistimali neticesinde serpilip geliştiği gibi, daha sonra arz edeceğim bir kısım hususlardan destek alarak da, hız kazanmakta ve yaygınlaşmaktadır.

Bir toplum içinde ilhadın ilk yeşerdiği vasat, serpilip geliştiği atmosfer, cehalet ve kalbsizliğin hâkim olduğu atmosferdir. Kalbi ve ruhu beslenemeyen kitleler er geç ilhadın pençesine düşerler ve Hak yardımı olmazsa bir daha da kurtulmaları imkânsız gibidir... Bir millet, kendini meydana getiren fertlere, inanılması gerekli olan şeylerin eğitimini vermez, bu uğurda lüzumu derecesinde hassasiyet göstermezse, bilgisizlikten askıya alınan o fertler, kendilerine telkin edilecek her şeyi kabule hazır hâle gelmiş ve dolayısıyla da ilhada itilmiş olurlar.

İlhad; evvelâ, inanç esaslarına karşı alâkasızlık, umursamazlık şeklinde belirir. İçinde biraz da fikir ve düşünce serbestiyeti gamzeden bu tavır, ilhad ve inkâra destek olabilecek küçük bir emare bulunca, hemen büyüyüp dal-budak salmaya başlar. İnkârın; ciddî, kayda değer ve ilmî hiçbir sebebi yoktur. Bazen bir ihmal, bazen bir gaflet, bazen de bir yanlış değerlendirme onu doğurabilir.

Günümüzde, bu hususların hemen hepsiyle helâk olmuş pek çok kimse vardır. Ancak, bunlar arasında, ehemmiyet derecesine göre baş sırayı alacakların tesiri, tahribi daha büyük olduğundan, biz de sadece onların üzerinde durmak istiyoruz.

Şunu da hemen arz edeyim ki, burada ilhad ve inkârın izalesi ve bu hususta gerekli olan delillerin ortaya konması mevkiinde bulunmadığımızdan okuyucu bizden, mücelletlerle ifade edilebilecek şeyleri istememelidir. Aslında, soru-cevap sütunlarında, çok yüklü sayılan böyle derin bir mevzuun, tahlil edilemeyeceği de her hâlde takdir buyurulur. Kaldı ki, o hususta meydana getirilen şaheserler varken, yazılacak şeyler olsa olsa onların tekrarı olacaktır.

Sadede dönelim; günümüzde, her biri, ilâhî birer mektup olan eşya ve her biri kudret kaleminden çıkmış hâdiseler; tabir-i diğerle, tabiat ve onun kanunları, ilhada "meşcerelik" gibi gösterilmekte ve nesiller iğfal edilmektedir. Oysaki, şarkta ve garpta elli bin defa yazılıp çizildiği gibi tabiat kanunları, âhenkle işleyen bir mekanizma, istihsali fevkalâde bol bir fabrika ise, bu âhenk ve ıttıradı; bu düzen ve istihsal gücünü nereden almıştır? Bir şiir gibi akıcı, bir mûsıkî gibi ruhları okşayan tabiatın, bu ses ve soluğunu kendine ve rastlantılara vermek mümkün müdür?

Tabiat, zannedildiği gibi, inşa edici bir güce sahipse, kendinin nasıl var olduğunu, bu gücü nereden elde ettiğini izah edebilir miyiz? Yoksa “Kendi kendini yarattı?” mı diyeceğiz! Bu ne korkunç mugalâta, ne inanılmaz yalandır!..

Bu hilâf-ı vâkinin içyüzü şudur: “Ağaç, ağacı yarattı; dağ dağı; sema semayı…” Böyle bir mantıksızlığa “evet” diyecek bir fert çıkacağını zannetmiyorum. Ve şayet “tabiat” denilince, doğrudan doğruya “şeriat-ı fıtriye”deki kanunlar kastediliyorsa, bu da ayrı bir aldatmacadır. Zira kanun -eskilerin ifadesiyle- bir ârazdır. Âraz, cevherin varlığıyla var ve onunla kaimdir. Yani, bir mürekkebin, bir organizmanın heyet-i umumiyesini, onu tamamlayan bütün parçaları, bir arada düşünmeden, onlarla alâkalı kanun mefhumunu tasavvur etmek mümkün değildir. Başka bir ifade ile, kanunlar varlıklarla kaimdirler. Neşv ü nemâ kanunu bir tohum ve çekirdekle; câzibe kanunu, kütleler arasındaki değişik münasebetler veya hayyizle kaimdir. Bunları çoğaltmak mümkündür. O hâlde, varlıkları düşünmeden kanunları düşünmek ve hele, o kanunları varlığa menşe ve esas saymak tamamen bir hokkabazlık ve diyalektiktir. Sebeplerin varlığa esas ve kaide olması da, bundan daha az garip değildir. Doğrusu, bin bir hikmet ve incelikleri ihtiva eden şu âlemi, hiçbir ilmî kıymeti olmayan sebepler ve rastlantılarla izaha kalkışmak, oldukça gülünç ve gülünç olduğu kadar da ilimlerin butlânını iddia gibi bir tenakuz ve hezeyandır.

Müller’in denemeleri, sebeplerin yetersizliği ve tesadüflerin aczini ilân ederken, ilimler konuşmuş ve ilim hükmünü vermişti. “Sovyetler Birliği Kimya Enstitüsü”, Oparin başkanlığındaki 22 senelik çalışmasıyla, kimyevî kanunların ve

kimyevî reaksiyonların varlığa ışık tutmaktan çok uzak bulunduğunu da -yine ilimler ve ilim adamları- söylüyordu.

Bugün yıllarca ilim mahfillerinde tecrübevî (pozitif) bir hakikat gibi tedris edilen "evolüsyon ve transformizm", yeni ilmî buluşlar ve genetikle alâkalı gelişmeler karşısında, artık fantezi birer nazariye hâline gelerek tarihe malzeme olmadan başka hiçbir kıymet-i ilmiyeleri kalmamıştır. Ne acıdır ki, bu yetersiz ve mevsimlik vâhî meseleler hâlâ tamamen muallakta olan, kültürsüzlük, mesnetsizlik ve kaidesizlikle dayanaksız bırakılan zavallı neslimizin ilhadını netice vermektedir.

Bereket versin ki, diğer yanda buna muhâzî olarak, duygu ve düşüncelerimizdeki zedelenmeleri giderecek, kalbî ve ruhî yaralarımızı tedavi edecek bir kısım eserler de, piyasaya sürülmeye başlamıştır. Ve artık bugün, tabiat ve sebepleri hakikî yüzleriyle aydınlığa kavuşturan kitapların, doğu ve batı dilleriyle yazılmış yüzlercesine hemen her yerde rastlamak mümkündür. Kendi dünyamızda yazılanları bir mizaç inhirafı olarak yadırgasak bile, "Niçin Allah'a İnanıyoruz?" gibi kitapları dünya efkârına arz eden yüze yakın batılı kalem, hiç olmazsa bu türlü müstağripleri düşündürmelidir!..

İlmî muhit ve atmosferin bu kadar aydınlığa kavuşmasından sonra, ilhadın bir mizaç inhirafı, bir inat ve peşin kararlılık ve biraz da çocuk ruhluluk olduğunu söylersek, mübalağa etmiş olmayız. Ne var ki gençliğimiz, henüz kendini idrak edemediği, ruh dünyasıyla bütünleşemediği için; yukarıda işaret ettiğimiz, bir kısım müzelik ve tamamen fantezi düşünceleri, ilmî gerçekler zannederek aldanmadan da bütün bütün kurtulmuş sayılmaz.

Bunun içindir ki, günümüzde artık doğruyu öğrenme ve öğretme seferberliği her türlü mükellefiyet ve vecibelerin

üstünde bir ağırlık kazanmıştır. Bu yüce vazifenin görülmeyişi ise, toplumda telâfisi imkânsız uçurumlar meydana getirecektir ve getirmiştir de. Belki de, yıllar yılı gerçek ızdırabımızın asıl sebebi de budur. Bizler kalb ve kafa izdivacına yükselmiş, kendi içinde derinleşmiş; öğretme aşkıyla yanıp tutuşan muzdarip mürşitlerden mahrum bir kısım tali'sizleriz. Ümit ederiz ki, gerçeğin öğreticileri, bu köklü ve beşerî vazifeyi yüklensinler ve bizi asırlık ızdıraplarımızdan kurtarsınlar!

İşte o zaman nesiller düşünce ve tasavvurda istikrara kavuşacak, yanlış düşüncelere kapılmaktan, sarkaç gibi, sağasola gidip gelmelerden ve sık sık yer değiştirmelerden kurtulacak, kısmen dahi olsa ilhaddan korunmuş olacaklardır. Netice olarak diyebiliriz ki; düşüncede neslin ilhadı, tamamen bilgisizlikten, terkip kabiliyetine sahip olamamadan, kalb ve ruh gıdasızlığından kaynaklanmaktadır. Zira insan, çok iyi bildiğini -ve hele meziyetleri de varsa- sever; bilmediğine karşı ise, düşman kesilir; en azından alâkasız kalır.

Şimdi, başımızı kaldırıp, raflarda ve vitrinlerde sergilenen kitaplara ve o kitaplarla bize anlatılan fikirlere ve tanıtılan şahıslara bakalım. O zaman, sokaktaki çocuğun neden "Apaçi" kıyafetine girdiğini; neden kendini "Zoro"ya benzettiğini ve nasıl "Don Juan" kesildiğini anlama imkânını bulacağız. Bahsettiğim şeyler, gerçeğe ışık tutan bir iki misaldir. Siz tahrip edici bu unsurların içtimaî ve iktisadî hüviyette olanlarını da eklediğiniz zaman, iliklerinize kadar ürpereceğiniz daha bir sürü şeyle karşılaşabilirsiniz.

Dünden-bugüne insanımız, kendisine iyi olarak tanıttırılanı sevip arkasına düştü. Tanıyıp bilmediklerine karşı da, hep yabancı ve alâkasız kaldı. Şimdi bizlere, onun azgınlaşan

ruhu karşısında, kendisine neler götürebileceğimizi düşünerek, bundan sonra olsun, onu boş bırakmamak ve aydınlık yolu göstermek düşüyor.

Neslin ilhada sürüklenmesi ve inkârın yaygınlaşmasında ikinci mühim âmil de gençlik fıtratıdır. Onların sınırsız hürriyet arzuları, doyma bilmeyen iştihaları ve Ankâ gönülleri bir muvazenesizlik ifadesi olarak hep ilhadı benimsemektedir. Bu serazat gönüller, "Peşin bir dirhem lezzeti, ilerde batmanlarla elem ve ızdıraba tercih ettiklerinden"; acınacak akıbetlerini hazırlama yolunda, şeytanın önlerine sürdüğü sûrî zevk ve lezzetlere pey çekmekte ve kendini ateşe atan kelebekler gibi, uçup uçup ilhada düşmektedirler.

Bilgisizlik, kalb ve ruh gıdasızlığı gibi hususlar arttıkça, madde ve cismaniyet yüceltici duygulara galebe çalmakta ve Faust'un bir toyluk neticesi özünü Mefisto'ya kaptırdığı gibi, zavallı gençler de gönüllerini şeytana kaptırmaktadırlar. Evet, ruhlar ölü, kalbler fakir, akıllar alabildiğine hezeyan içinde ise, ilhad mecburî istikamet demektir. İnanç, mesuliyet duygusu, ısrarlı kalb, ruh terbiye ve tehzîbi ise, gençliğin diri kalmasının en büyük teminatıdır. Yoksa, şeytanın heva-i nefislerine musallat olduğu bir topluluk, hezeyandan hezeyana düşecek, durmadan mihrap ve kıble değiştirecek ve her "nev-zuhur" felsefeyi bir halaskâr olarak alkışlayacak ve bir dâye sayıp kendini onun kucağına atacaktır.

Sabah kalktığında nihilizme alkış tutacak; öğlene doğru Marksist-Leninist sisteme selâm duracak; ikindiye doğru existansiyalizme pey çekecek ve belki de, akşam karanlığıyla beraber Hitler'e ait türküler söyleyecektir. Ama, hiç mi hiç, kendi ruh köküne, ulu millet ağacına, onun asırlık meyvelerine; kültür ve medeniyetine dönüp bakmayacaktır.

Tasavvur dünyası bu denli bozulmuş bir neslin, heva ve hevesten kurtulması, zihin ve düşüncede istikamete ermesi oldukça müşkil, belki de imkânsızdır.

Onun için, neslimize, bugüne kadar varlığımızı ona borçlu olduğumuz esaslardan müteşekkil bir terminolojinin belletilmesi ve fikir hayatında sistemli ve müstakim düşünceye ulaştırılması şarttır. Yoksa, bu maymun iştahlılık ve:

"Bu hissizlikle, cemiyet, yaşar derlerse pek yanlış:
Bir millet göster, ölmüş mâneviyatıyla sağ kalmış."
M. Âkif

İlhada diğer bir sâik de, her şeyin mubah görülmesi, "ibâhilik" ve mevcut her şeyden istifade edilmesi düşüncesidir. Dünya nimetlerinin bütününden kâm alma felsefesine dayanan bu anlayış, bilhassa günümüzde sistemleştirilerek bir felsefî mektep hâline getirilmiştir. Bize doğru gelirken, ilk defa "libido" ile sarsılan ve ırgalanan haya hissimiz. J. P. Sartre, A. Camus'la yerle bir edilmiş ve harabeye döndürülmüştür.

İnsanı insanlığından utandıran ve daha çok çöplüğe benzeyen bu "ruh sefaleti" felsefesi, nesillere, "İnsanın gerçek yanını aydınlığa kavuşturan bir düşünce sistemi." diye arz ve takdim edildi. Evvelâ, bütün Avrupa gençliği, daha sonra ise, taklitçi dünya, hipnoz edilmiş gibi bu akıma koştu. İnsanlık, onda, komünizmle güdükleşen benlik ağacının, yeniden serpilip gelişeceğini ve kendi kendine ereceğini zannediyordu. Heyhât! O, son bir kere daha aldatıldığının farkında değildi.

İşte, Yaratıcı'yı kabuldeki, haramlar ve mubahlar inancı böyle alabildiğine soysuzlaşmış ve yılışıklaşmış neslin, her şeyden kâm alma felsefesine ters geldiği için; o, kendini ilhadın

kucağına atmakta ve onda Hasan Sabbah'ın yalancı cennetlerini bulmaya çalışmaktadır.

Geleceğin basiretli sevk ve idarecileri, mürşit ve muallimlerinin, ilhadı durdurma adına nazar-ı itibara alacakları mülâhazasıyla yukarıdaki hususları arz ettik. Yoksa, ne serserilik ve hezeyanın sebepleri bunlardan ibarettir, ne de buna karşı yapılması gerekli olan tahşidat söylenenlere münhasırdır.

Başlayan bu yeni dönemde, milletimizin kendi kendini feth ve keşfetmesi dileğiyle!...

Butlan: Asılsız, bâtıl, hükümsüz olma.

Evolüsyon: Evrim.

Existansiyalizm: Varoluşçuluk.

Hayyiz: Meydan, mekân, mevki. Einstein'in çekimde esas kabul ettiği unsur, boşluk.

Ittırad: Düzgün, düzenli olma, ritmik, intizamlı.

Muhâzî: Paralel.

Nihilizm: Her şeyi inkâr etme, hiççilik.

Serazat: Başıboş.

Sûrî: Görünüşte olan, görünürdeki.

Şeriat-ı fıtriye: Yaradılışa ait, yaradılışla alâkalı kanunlar.

Tenâkuz: Çelişki, zıtlık.

Transformizm: Canlı varlıkların şekil değiştirdiğini ve birbirine dönüştüğünü ileri süren biyolojik doktrin.

Cenâb-ı Hak bizim bu dünyada nasıl hareket edeceğimizi biliyor. Emirlerine uyup uymayacağımızı da biliyor. İmtihana neden lüzum görüyor da bizi dünyaya gönderiyor?

Evet, Allah nasıl hareket edeceğimizi biliyor, bununla beraber imtihan etmek için dünyaya gönderiyor, ta sırtımıza yüklediği mükellefiyetlerle istidat ve kabiliyetlerimizi inkişaf ettirelim. Evet, O bizi yaratırken, tıpkı madenler gibi yaratmıştır.[45] Bakır madeni, kömür madeni, demir madeni, altın madeni, gümüş madeni...

Bunu, her şeyi var edip geliştiren Rabbimiz olarak yapmış. Nasıl bir sanatkârın mimarî ve estetik gibi kabiliyetleri, maharetleri olur. Ve o, bu sanat eseriyle görünüp bilinmeyi arzu eder. Aynen onun gibi; Cenâb-ı Hakk'ın da birçok isimleri ve bunların tecellîsi olarak sanatları vardır. İşte, bu çeşit çeşit sanatlarını insanların nazarlarına arz etmek için, bu meşhergâhı açarak gizli güzelliklerini izhar buyurmuştur.

Daha açık ifadesiyle, kömür madeninde isimler nasıl tecellî ediyor; demirde, altında, gümüşte nasıl kendisini gösteriyor; sonra insanın müdahalesi ile som altında, som gümüşte, mamûl demirde nasıl tecellî ediyor. Ve, bir adım atmakla, kömürün

---

45 Buhârî, *menâkıb* 1; Müslim, *birr* 160.

elmas olmasında -nasıl kendisini göstereceğini nazarımıza arz etmek için, çeşitli derece ve kademelerde- isimlerinin cilvelerini sergiliyor ve böylece, kendisini tam tanıyabilmemize, tam bir fikir edinmemize imkân veriyor. Evet, her şeyi yapan O'dur. Hem de, her şeyden binlerce meyve verdirerek...

Neticede O'nun bu icraatıyla insanlar tasaffi ediyor, saflaşıp berraklaşıyor ve Cennet'e ehil hâle geliyor. Yani, madenler altın oluyor, elmas oluyor, gümüş oluyor. Bu hususta Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyuruyorlar: "İnsanlar tıpkı maden gibidir. Cahiliyede hayırlı olanı, İslâmiyet'te de hayırlıdır."[46] Yani, cahiliyede izzetli, onurlu Ömer, İslâmiyet'te de, vakarlı, ciddiyetli, gönül sahibi, azametli ve aziz Ömer... Birinde, oldukça sert, oldukça haşin ve istediğini yaptırtan; öbüründe tevazu kanatları yerlere kadar ve insanların ayağının altında; fakat kâfirlere, fâcirlere karşı azim, cesim bir Ömer!.. Cahiliye devrinde maden olarak nasılsa İslâmiyet'te de öyle... Onun için; atak, canlı, dinamik insanlar gördüğümüzde arzu ederiz ki, Müslüman olsunlar... Çünkü cahiliyede aziz olan, İslâm'da da aziz olacaktır.

İslâm, -insan unsuru olan- bu madeni ele alır. Yoğurur; olgunlaştırır; som altın hâline getirir. Sahabe böyle som altın hâline gelmişti. Sonraları, değer ve ayar düşmeye başladı. 22 ayar, derken 21, 20, 18, 17, 15... Yirminci asırda Müslümanlar arasında 1 ayara kadar düşenler de oldu. Evet bu asır, o kadar cürûfu, züyûfu fazlalaşmış bir asır!..

Demek ki biz, dünyada imtihana tâbi tutuluyoruz; tasaffi edelim... Bu arada Allah (celle celâluhu) ne yolla sâfileşeceğimizi

---

[46] Buhârî, *menâkıb* 1; Müslim, *birr* 160.

biliyor da bizi imtihana tâbi tutuyor? -Hâşâ- O bilmediği şeyi bizden öğrenmek için değil. Yani O, bizi bizimle imtihan ediyor. Daha doğrusu biz kendi kendimizle imtihan oluyoruz.

Evet, biz cehd ve sa'y ettiğimiz, tasaffi etme yolunda bulunduğumuz; demir madeni isek demir olma; altın madeni isek, altın olma sevdasına tutulup yoluna girdiğimiz.. evet, böyle bir gayretimiz olduğu takdirde Rabbimiz'in ezelde bildiği şeyin ortaya çıkmasına vesile olmuş bulunacağız. Ve, işte biz, bunlarla kendi kendimizi imtihan edip O'nun yüce huzuruna kendi durumumuzla çıkacağız. Kur'ân'ın ifade ettiği gibi *"O gün onların dilleri, elleri, ayakları (-ilâve edelim- gözleri, kulakları, dudakları) aleyhlerinde şehadet edecek."*[47] Sen de bunu biliyorsan kendi kendinle imtihan olduğunu anlarsın. Allah (celle celâluhu) senin durumunu -hâşâ- öğrenmek için imtihan etmiyor. Bilâkis seni sana gösteriyor ve seni, seninle de imtihan ediyor.

Her şeyin en doğrusunu O bilir.

---

[47] Nûr sûresi, 24/24.

Bütün peygamberler Arap Yarımadasından zuhur ettiğine göre, peygamber gönderilmeyen diğer kıtalarda yaşayanları inanç ve amel açısından mesul tutmak nasıl hak ve adalet olur?

Bu sualin iki yönü var:

1. Peygamberlerin yalnız Arap Yarımadasından zuhuru ve diğer kıtalarda hiçbir nebinin gelmeyişi.

2. Kendilerine peygamber gönderilmeyen milletlerin azaba uğratılmasının adalet olmayacağı hususu.

Şimdi sırasıyla her iki hususu da ele alalım. Ancak daha önce, insanlar arasında nebinin yerine dikkati çekmekte fayda, hatta zaruret olduğu üzerinde duralım.

Peygamberlik, üstün bir pâyedir. O, insanın öz yüceliğinin Hak'tan halka eğilmiş bir dalı ve tabiat içinde, tabiatın verâsını yaşayan varlığın gönlü ve dilidir. Onda hem bir seçilme ve yükseltilme, hem de gönderilip vazifeli kılınma vardır. Dâhilerde olduğu gibi, nebi, sadece yüce bir dimağ, eşya ve hâdiselere nüfuz eden bir istidat değildir. O, bütün melekeleriyle faâl, ceyyid, devamlı dalgalanan ve her dalgalanışta yeni bir arşiye çizen, gökler ötesine yükselen meselelerine ilâhî esintilerden tahlil bekleyen, eşyanın ötelerle birleşme noktası sayılan ufuk insandır.

Onda, cisim ruha, akıl kalbe tâbi; nazar, isimler ve sıfatlar âleminde; kadem, nazarın ulaşabildiği her yerde ve onunla beraberdir...

Nebide, duygular en son tomurcuğuna kadar inkişaf etmiş; görme, duyma ve bilme tabiî sınırların çok ötelerine yükselmiştir. Onların görmelerini çeşitli dalga boylarıyla izah etme imkânı olmadığı gibi, duyup işitmelerini ses dalgalarıyla izah etmek de mümkün değildir. Hele bizim tahlil ve terkip ölçülerimiz içinde onların tabiat cidarlarını zorlayan ilimlerine erişmek asla kimseye müyesser olmayacaktır.

İnsanlık, onlar vasıtasıyla varlığa nüfuz edip eşyayı keşfedebilir. Onların irşat ve talim dairelerinin dışında ne eşya ve hâdiselere mükemmel bir nüfuz, ne de tabiata isabetli bir müdahale asla mümkün olmamıştır ve olamaz da...

Tabiatın esrarı ve ondaki ilâhî kanunları beşere hediye etmek, onların birinci dersidir ve bu ders mübtedîlere has bir derstir. Bunun ötesinde ise varlık âlemini, varlığına şahit gösteren Yüce Yaratıcı'nın, isim ve sıfatlarını bildirme; idrak edilmez Zât'ı hakkında ölçü ve incelerden ince temkin... Eğer bütün bu âlemleri elinde tutan; zerrelerden nebülözlere kadar hükmünü ve sözünü geçiren, onları tesbih daneleri gibi evirip çeviren, hâlden hâle ve şekilden şekle sokan bir Muhteşem Kudret ve İrade Sahibi'yle, O'na verilecek unvanlar ve isnat edilecek hususlar hakkında, nebilerin apaydın beyanları olmasaydı, ne O'nun hakkında doğru bir söz söylemek, ne de doğru düşünmek mümkün olmayacaktı.

Demek ki nebi, eşya ve hâdiselerin içine girip bütün bir hayatı bize ders verdiği gibi, her şey ve her hâdisenin en birinci dersi olan Muhteşem Yaratıcı'yı, Muhteşem Kudret ve

İrade Sahibi'ni, isim ve sıfatlarıyla -Zât-ı Ulûhiyeti arasındaki ince muvazene ve sırlı münasebete riayet ederek- anlatan da yine odur.

Öyle ise, zeminin hiçbir kıtasının ve zamanın hiçbir parçasının onların feyiz ve nurundan mahrum kaldığına ihtimal verilmemelidir. Nasıl verilir ki; onların irşat dairelerinin dışında, varlık âlemine dair, şimdiye kadar ne duru bir hüküm verilebilmiş, ne de felsefenin şüphe, tereddüt ve tenakuz dolu sisli atmosferinin üstüne çıkılabilmiştir.

Esasen; her kıta ve her devrin, bir peygamberin vesâyâsı altında bulunmasını, akıl, hikmet ve Kur'ân müştereken teyit etmektedirler. Hem de aksine ihtimal verilemeyecek şekilde...

En küçük bir müzede ve en basit bir fuarda dahi, teşrifatçılara ve tarifçilere ihtiyaç duyulduğu ve bir yol göstericinin rehberliği ile gezilip görüldüğü ve böyle bir rehber ve yol gösteren olmayınca, gelmenin de, gezmenin de bir mânâsı olmayacağı kat'iyen gösterir ki, şu muhteşem kâinat sarayını, onu temâşâya gelen seyircilere anlatacak, ondaki ince noktalara dikkati çekecek ve bu âlemin sırlarını açıklayacak dellâl ve teşrifatçılara da ihtiyaç vardır.

Ayrıca, kurduğu bu düzen ve nizamı, bu meşher ve sanatlar resm-i geçidini, bir fuar mahiyetinde en mükemmel şekilde sergileyen ve bütün iş ve eseriyle kendini seyircilere tanıtmak isteyen Zât hiç mümkün mü ki, bu meşherleri açsın, eserlerini göstersin, seyircilerin dikkatini çeksin de, sonra intihap edeceği bir kısım müstesna kimselerle, Zât, sıfat ve isimlerini, müştâk seyircilere tanıtıp bildirmesin; hikmet dolu işlerini –hâşâ- abes kılsın! Baş döndürücü icraatını mânâsızlıkla ittiham ettirsin! Her şeyi, bir dil ve nağme hâline

getirip, onunla bizlere hikmet ve maslahatlarını anlatan Yüce Varlık, her türlü abesten münezzeh ve mukaddestir!

Kaldı ki, O Zât'ın kendi beyanı olan Kur'ân, zeminin her tarafından yer yer zuhur etmiş peygamberlerden bahisler açmaktadır. *"Celâlim hakkı için Biz her millete -Allah'a kullukta bulunun ve putlara ibadetten kaçının- diye bir peygamber gönderdik."*[48] Ne var ki, insanlık, bu yüce varlıklardan aldığı dersi, bir müddet sonra unutmuş veya sapıklığa gömülerek, nebi ve ulu kişileri ilâhlaştırmış ve eski putperestliğe dönmüştür.

Yunan'ın ilâhlar dağından Ganj nehrine kadar, beşer hayalinin totemleştirdiği bir sürü vesen vardır ki, şimdiki görünüşleriyle çıkışları arasında çok büyük farklar olsa gerektir.

Ne Çin'in Konfüçyüs'ünü, ne de Hind'in Brahman ve Buda'sını, kendilerini hazırlayan şartlar ve getirdikleri şeylerle görmek mümkün değildir. Her şeyi aşındıran zaman ve değişen insan telâkkisinin, bunları da aslından ne kadar uzaklaştırdığını kestirmek oldukça zordur.

Eğer Kur'ân-ı Kerim, şüpheleri gideren beyanıyla,[49] Hz. İsa'yı bize tanıtmasaydı, değişik kaynak ve anlayışlar içerisinden, sağlam bir Hz. Mesih bulup çıkarmak mümkün olmayabilirdi. İnsana ulûhiyet isnat edilmesi, Zât-ı Ulûhiyetin insanlaştırılması ve birkaç tane gösterilmesi gibi mevzuların en birinci mesele olarak akideye yerleştirilmesinin, akıl, mantık ve tevhid inancıyla telif edilmesi mümkün değildir.

Bulunduğumuz çağa, bu kadar yakın bir devreye ait bazı din müntesiplerinin, kendi kitap ve peygamberlerini bu hâle getirdiği noktasından hareketle diyebiliriz ki; zamanın öğütücü

---

48 Nahl sûresi, 16/36.
49 Bkz. Mâide sûresi, 5/72-73, 116-117; Nisâ sûresi, 4/171.

korkunç dişleri arasında, kim bilir nice nebiler ne hâle getirildi! Sıhhatli bir haberden öğrendiğimize göre, her nebinin vazifesini kendinden sonra havarileri yapacağına, ondan sonra ise bir kısım mirasyedilerin her şeyi alt-üst edeceğine dair bir peygamber sözü[50] var ki, çok önemlidir. Evet, buna binaen, bugün bâtıl din olarak gördüğümüz nice dinler vardır ki, temiz bir asıldan, vahiy kaynağından geldiği hâlde, müntesiplerinin cehaleti ve düşmanlarının insafsızlığıyla, bugün hemen bütün esaslarıyla hurafe yığını durumuna gelmişlerdir.

Öyle ise, günümüze kadar mevcudiyetini sürdüren bâtıl görünümlü dinlerin, pek çoğunun sağlam bir aslı olması ihtimali oldukça kuvvetli ve her devrin, bir peygamberin adını alması da gayet mâkuldür.

Peygamber olmayana peygamber demek, nebinin peygamberliğini inkâr gibi küfür sayılır. Ancak, benzer bir kısım sapmaları gördükten sonra, Budizm'in menşeine kuşkulu bakmamak, Brahmanizm üzerine ihtiyatla gitmemek de insanın elinden gelmiyor. Hatta Konfüçyüs'ü, onun o tıkanık felsefesinin ötesinde aramak; Şamanizm'in tevil götürebileceği hesabıyla hareket etmek, akıllıca bir davranış sayılır zannediyorum.

Bunlar çıkışlarında ister bir zülâl, isterse bulanık bir sızıntı olsun, şu andaki durumlarından farklı bir hüviyete sahip olduklarında kimsenin tereddüdü yoktur. Zaman ve hâdiselerin onları bazen aşındırıp, bazen de yeni ilâvelerle başkalaştırması, o kadar çok vuku bulmuştur ki, muhalfarz, kurucuları dönüp geriye gelselerdi, getirdikleri dini tanıyamayacaklardı.

Dünyada, daha bunlar gibi tahrif edilmiş pek çok din vardır ve bunların büyük bir kısmının temelindeki safveti kabul

---

[50] Müslim, *iman* 80; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 1/458, 461.

etmek de, zarurîdir. Bir kere Kur'ân: *"Uyaran bir peygamber gelmiş olmayan hiçbir millet yoktur."*[51] diyerek âlemşümul bir hüküm vermektedir. Ne var ki biz, cihanın her tarafında zuhur etmiş olan ve bir beyana göre sayıları 124 bine bâliğ bulunan nebilerden[52] ancak 28 tanesini bilmekteyiz. Kaldı ki, bunların içinde de, pek çoğunun ne zaman ve nerede yaşadıklarına dair herhangi bir malumata sahip bulunmamaktayız. Esasen, gelmiş-geçmiş bütün peygamberleri bilme mükellefiyeti diye bir şey de yoktur. Kur'ân: *"Onların bir kısmını sana hikâye edip anlattık, bir kısmını anlatmadık."*[53] diyerek, anlatılmayanların üzerinde durulmamasını da ihtar etmektedir.

Şu kadar var ki, bugün dinler tarihi, felsefe ve antropoloji tetkik edildiğinde, birbirinden çok uzak topluluklarda dahi, bir hayli müşterek noktalar bulunduğu göze çarpmaktadır. Ezcümle, hepsinde "çok"tan "tek"e doğru gidiş; tahammül-fersâ musibetler karşısında her şeyi bir tarafa bırakarak, bir yüce dergâha el açış ve elleri yukarılara doğru kaldırış; fizik ötesi hâdiselerle münasebete geçişte, müşterek tavır ve davranış; hep menba ve muallim birliğine işaret etmektedir. Kanarya Adaları'ndaki yerlilerden, Mayalara kadar; Kızılderililerden Yamyamlara kadar, âyin ve dinî ilâhilerinde hep aynı renk ve dekor görülür, hep aynı nağme ve cümbüş hissedilir...

Prof. Dr. Mustafa Mahmud'un, çok vahşi iki kabile hakkındaki mütalâaları bu hususu teyit etmektedir. Doktorun ifadesine göre Mavmavlar, Mucay isminde bir ilâha inanırlar. Bu ilâh, Zât'ında ve icraatında birdir. Birini doğurmuş ve biri

---

51 Fâtır sûresi, 35/24.
52 Bkz.: Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/265; İbn Hibban, *es-Sahih* 2/77; *el-Hâkim, el-Müstedrek* 2/652.
53 Nisâ sûresi, 4/64; Mü'min sûresi, 40/78.

tarafından doğurulmuş da değildir. Eşi, menendi de yoktur. O, görünmez, bilinmez; ancak eserleriyle tanınır.

Neyamneyam kabilesi için de, Mavmavların kanaatine benzer şeyler nakletmektedir: Onlar da, her şeye sözü geçen, ormandaki her şeyi kendi iradesi ile hareket ettiren ve şerli kimselere yıldırım şerareleri gönderen bir ilâh vardır ki, işte O Mâbud-u Mutlak'tır, diye düşünmektedirler.

Görülüyor ki, bunlardaki ilâh telâkkisi ile Kur'ân'daki Zât-ı Ulûhiyet düşüncesi arasında, hemen hemen fark yok gibidir. Hatta, Mavmavlar, "Aynı, İhlâs sûresinin muhtevasını söylüyorlar." desek yerinde olur.

Medeniyetten bu kadar uzak ve bildiğimiz peygamberlerin tesir sahasının dışındaki bu ibtidaî kavimler, henüz hayatın en basit kanunlarını dahi bilmemelerine rağmen, bu en derin ve en duru Allah telâkkisini nereden bilecekler! Demek: *"Her milletin bir resûlü vardır ve resûlleri geldiği vakit aralarında adaletle hüküm verilir ve hiçbirine zulmedilmez."*[54] beyanı, ilâhî ve âlemşümul bir hakikattir ve hiçbir kıta bu hakikatin şümul sahası haricinde değildir.

Dr. Mustafa Mahmud'un naklettiği şeylere benzer aynı hususları 1968 yılında kendisiyle tanışma fırsatını bulduğum Kerküklü matematik profesörü Adil Bey de hikâye etmişlerdi. Doktorasını Amerika'da yaptığı yıllarda, sık sık yerli halkla da görüşen araştırmacı kendini hayrete sevk edecek durumları şöyle naklediyordu: Yerliler, kendi aralarında tevhid akidesine uygun âyinler yapıyor ve Allah'ın, yemez, içmez, üzerinden zaman geçmez olduğuna inandıklarını ilân ediyor;

---

54 Yûnus sûresi, 10/47.

hatta kâinatta cereyan eden her şeyin O'nun iradesine râm olduğunu tekrarlayıp duruyorlardı.

Ve daha, bir sürü selbî ve vücudî sıfatlardan bahsediyorlar ki; düşüncelerindeki bu yüceliği, yaşayışlarındaki vahşet ve bedevilikle telif etmek kat'iyen mümkün değildi...

Demek ki, doğu-batı, dünyanın en ücra yerlerinde, bu akide ve telâkki birliği, ancak Kâinatın Sahibi tarafından oralara gönderilmiş elçilerle izah edilebilir. Zira en büyük filozofların dahi kavrayamadığı bu türlü muvazeneli tevhid akidesini, vahşet içinde yüzen Mavmavlara, Neyamneyamlara veya Mayalara vermek asla mümkün değildir. Demek, arı ve karıncayı anasız bırakmayan Rahmeti Sonsuz, beşer nev'ini de peygambersiz bırakmamış, zaman ve mekânlara, onlar vasıtasıyla nurlar serpmiş ve cihanları aydınlatmış...

Şimdi de, sorunun ikinci şıkkı olan, peygamberleri görmemiş kimselere, azap edilip edilmeyeceği hususunu inceleyelim.

Evvelâ, birinci bölümde gördük ki; zemin, hiçbir zaman nur-u nübüvvetten mahrum kalmamış, ara sıra muvakkat bir kuraklık hissedilmiş ise de, hemen arkadan sağanak sağanak rahmet boşalmış. Binaenaleyh, her fert az-çok, bu rahmeti görmüş, duymuş, tatmış ve doymuştur. Ne var ki, tahrifin süratli olduğu yerlerde fetret de o kadar çabuk bastırmış ve o mıntıkayı karanlığa boğmuştur. Her karanlığı bir aydınlık ve her aydınlığı bir karanlık takip edip dururken, kendi iradelerinin dışında karanlıkta kalanlara da Hak, rahmet müjdesini vermiştir: *"Biz peygamber göndermedikten sonra azap edicilerden değiliz."*[55]

---

[55] İsrâ sûresi, 17/15.

Demek evvelâ uyarma, sonra mükellefiyet ve daha sonra da azap veya rahmet...

Vâkıa mezhep imamları, teferruatta biraz farklı düşünürler. Meselâ, İmam Maturidî ve taraftarı, kâinatta, her biri bir kitap binlerce delil varken Allah'ı bilmeyen mâzur olamaz derler. Eş'arîler ise: *"Biz peygamber göndermeden azap edecek değiliz.."*[56] meal-i âlîsiyle ifade edilen âyete dayanarak, azaba müstahak olmanın, tebliği müteakip olacağı hususunu esas alırlar.

İki imamın nokta-ı nazarlarını telif edenler de vardır: Bir kimse hiçbir peygamber görmemiş ve fakat inkâr mesleğine girerek puta da tapmamışsa, ehl-i necattır. Zira, insanlar arasında öyleleri vardır ki, hiçbir terkip ve tahlil kabiliyetine sahip olmadığı gibi, eşya ve hâdiselerin seyrinden de bir mânâ çıkarması mümkün değildir. Binaenaleyh, böyle biri, evvelâ irşad edilir, ondan sonra davranışlarına göre ceza veya mükâfat verilir.

Ama bir insan, küfrü meslek ittihaz ederek, onun felsefesini yapıyor ve bilerek Allah'a karşı ilân-ı harp ediyorsa, o, dünyanın en ücra yerinde dahi olsa, inkâr ve ilhadının cezasını görecektir.

Netice olarak diyebiliriz ki: Allah'ın peygamber göndermediği boş bir kıta olmadığı gibi, içinde peygamber gelmeyen uzun bir fetret devri de mevcut değildir. Hemen her devrin insanı, az-çok bir nebinin estirdiği meltemden nasibini almış gibidir. Peygamberlerin adının tamamen unutulduğu ve eserlerini zamanın aşındırdığı yerlerde ise, ikinci bir peygamber

---

56 İsrâ sûresi, 17/15.

gönderilinceye kadar, o devre "fetret devri" denmiş ve o devrin insanlarının azaptan bağışlanacağı ifade edilmiştir. Elverir ki, bilerek ve şuurlu olarak inkâr-ı ulûhiyete sapılmasın.

Her şeyin doğrusunu ilmiyle eşyayı muhît olan bilir.

Fetret: İki peygamber devri arasında kalan, vahyin kesildiği dönem, zaman dilimi.

Selbî ve vücudî sıfatlar: Hiçbir varlıkta olmayan, sadece Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ına ait sıfatlar: Vücud, kıdem, bekâ, muhâlefetün li'l-havâdis, kıyam bi zâtihî, vahdaniyet.

Vesen: Put, totem.

Zülâl: Saf, berrak su.

Peygamberimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) çok kadınla evlenmesindeki hikmetleri izah eder misiniz?

Hemen arz edeyim ki, bu hususta ileri-geri söz söyleyenler, hiçbir şey okumamış ve düşünmemiş kimselerdir. Eğer, "Megazî" ve "Siyer"e azıcık bakmak zahmetine katlansalardı, kendilerini küçük düşürecek böyle bir soruyu sormayacaklardı.

Bu soruyu şimdiye kadar, beş altı yerde benden sordular; ben de her defasında eksik-tamam bazı şeyler anlatmaya çalıştım. Bu defa da onlardan hatırımda kalanları tekrar edeceğim.

Peygamberler Sultanı Zât-ı Risaletpenâh'ın izdivaçlarında, değişik yönler vardır: Zât-ı Ahmediye'ye (sallallâhu aleyhi ve sellem) taalluk eden hususlar, umumî olarak izdivaçlarında gözetilmiş olabilecek hedef ve maksatlar; bir kısım zaruretler ve nihayet zevcâtın hususî durumlarının gereğini yerine getirme gibi keyfiyetler... Şimdi sırasıyla bu hususları teker teker tahlil edelim.

Mevzuu ilk önce, O pâk şahsiyete bakan yönüyle ele alalım. Her şeyden evvel bilinmelidir ki, O mübeccel Zât, yirmi beş yaşına kadar hiç evlenmedi. O sıcak memleketin hususî durumu da nazar-ı itibara alınacak olursa, bu kadar zaman

iffetiyle yaşaması ve bunun da, dün ve bugün böylece kabul ve teslim edilmesi, O'nda iffetin esas olduğunu ve müthiş bir irade ve nefis hâkimiyeti bulunduğunu gösterir. Eğer bu hususta, küçük bir inhiraf bulunsaydı, dünkü ve bugünkü düşmanları, bunu cihana ilân etmekten bir an bile geri kalmayacaklardı. Hâlbuki eski ve yeni bütün hasımları, O'na hiç olmayacak şeyleri isnat ettikleri hâlde, bu istikamette bir şey söyleme cüretini gösterememişlerdir.

Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) ilk izdivaçlarını, yirmi beş yaşlarında iken yaptılar. Bu izdivaç, Allah ve Resûlü katında çok yüce ve müstesna; fakat başından iki defa evlenme geçmiş kırk yaşındaki bir kadınla olmuştu. Bu mutlu yuva tam yirmi üç sene devam etmiş ve peygamberliğin sekizinci senesi kapanan bir perde gibi arkada acı bir hasret bırakarak sona ermişti. Bu defa Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) yirmi beş yaşına kadar olduğu gibi, yine yapayalnız kalmıştı. Evet, aile, çoluk-çocuk her şeyiyle yirmi üç senelik bu mesut hayattan sonra, yeniden dört-beş sene bekâr olarak yaşamışlardı ki; yaşları da elli üçe ulaşmış bulunuyordu.

İşte, bütün izdivaçları da, böyle izdivaca alâkanın azaldığı bu yaştan sonra başlar ve devam eder ki; sıcak bir memlekette elli beş yaşından sonra yapılan izdivaçta, beşerîlik ve şehevîlik görmek, ne insafla ne de iz'anla kat'iyen telif edilemez.

Burada akla gelen diğer bir mesele de, peygamberlik müessesesiyle çok evlenmenin telifi keyfiyetidir. Buna da bir iki cümle ile temas etmek istiyorum.

1. Evvelâ, bilinmelidir ki, bunu serrişte edenler, ya hiçbir din ve prensip kabul etmeyenlerdir ki, onların böyle bir şeyi kınamaya aslâ ve kat'â hakları yoktur; zira onlar, bütün prensiplere

karşıdırlar. Hiçbir kanun ve kayda tâbi olmaksızın, pek çok kadınla münasebet kurar; hatta mahremleriyle dahi nikâhı tecviz ederler. Yahut bunlar, belli kitaplara dayanan bazı din müntesipleridir. Onların hücumu da, insafsızca, garazlı ve teemmül edilmeden yapılmış, hatta kendi namlarına üzülünecek bir keyfiyettir. Çünkü, ellerindeki kitapların ve o kitaplara bağlı cemaatlerin teslim ve kabul ettiği, kendi peygamberleri bilip uydukları, nice enbiyâ-i izâm vardır ki, bunlar birçok kadınla evlenmiş ve başlarından daha çok nikâh geçmiştir. Meselâ; Süleyman (aleyhisselâm) ve Davud (aleyhisselâm) peygamberleri düşününce, onlara mensup olduklarını iddia edenlerin bu meseleyi serrişte etme hususunda insaflı davranmadıkları açıkça ortaya çıkar. Binaenaleyh, çok kadınla izdivacı, Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) başlatmadığı gibi; aynı zamanda çok izdivaç, nübüvvetin ruhuna da zıt değildir. Kaldı ki, daha sonra anlatmaya çalışacağım hususlarda görüleceği gibi "teaddüd-ü zevcât"ın peygamberlik vazifesi nokta-i nazarından, tasavvurlar fevkinde faydaları vardır.

Evet, çok kadınla izdivaç, bilhassa ahkâmla gelen enbiyâ için bir bakıma zarurîdir. Zira, dinin, aile mahremiyeti içinde cereyan eden pek çok yönleri vardır ki, ona ancak bir insanın nikâhlısı muttali olabilir. Binaenaleyh, dinin bu yönlerini anlatmak için herhangi bir istiare ve kinayeye başvurmadan -ki çok defa bu türlü anlatma tarzı anlamayı bulandırır ve istinbatı zorlaştırır- her şeyi alabildiğine vuzuh içinde anlatacak, mürşidelere ihtiyaç vardır.

İşte, her şeyden evvel, nübüvvet hanesinde olan bu temiz ve pâkize zevcât, kadınlık âlemine karşı irşat ve tebliğ vazifesinin sorumluları ve nakilcileri bulunmaları itibarıyla, peygamber

için de, peygamberlik için de; kadınlık âlemi için de gerekli, hatta elzem olur.

2. Diğer bir husus da, umumî mânâda Efendimiz'in zevceleriyle alâkalı oluyor ki, o da:

a. Zevceler arasında, yaşlı, orta yaşlı ve gençler bulunması itibarıyla, bu devre ve dönemlerin hepsine ait çeşitli ahkâm vaz'ediliyor. Ve bizzat Peygamber (sallallâhu aleyhi ve sellem) hanesi içinde bulunan bu pâkize zevceler sayesinde tatbik imkânı buluyordu.

b. Zevcelerin her birerleri, çeşitli oymaklardan olması sebebiyle, evvelâ o kabileler arasında; sonra da muazzez şahsiyetiyle akrabalık tesis buyurduğu bütün cemaatler içinde, köklü bir sevgi ve alâkaya yol açılıyordu. Her kabile ve oymak, O'nu kendinden biliyor, din hissinin yanında, cibillî bir bağlılıkla O'na karşı derin bir alâka hissediyordu.

c. Her kabileden aldığı kadın, O'nun hayatında ve irtihalinden sonra, kendi cemaati arasında çok ciddî dinî hizmete vesile olabiliyor; uzak yakın bütün akrabalarına, zâhir ve bâtın-ı Ahmediye (sallallâhu aleyhi ve sellem) hususunda tercümanlık yapıyordu. Bu sayede onun kabilesi de, kadın ve erkeğiyle, Kur'ân'ı, tefsiri, hadisi ondan öğreniyor ve dinin ruhuna vâkıf olabiliyordu.

d. Bu izdivaçlar vasıtasıyla, Nebiy-yi Ekmel, âdeta bütün Ceziretü'l-Arap'la yakınlık tesis etmiş gibi, her hanenin, teklifsiz misafiri hâline gelmişti. Herkes bu karabet vasıtasıyla o mehâbet âbidesine yaklaşabiliyor ve dinî umûru öğrenme fırsatını buluyordu. Aynı zamanda bu ayrı ayrı aşiretlerin her biri, bir çeşit, kendini O'na yakın sayıyor ve bununla iftihar

ediyordu. Mahzumoğulları, Ümmü Seleme vasıtasıyla; Emevîler, Ümmü Habîbe vasıtasıyla; Hâşimîler, Zeyneb bint Cahş (radıyallâhu anhünne) vasıtasıyla kendilerini ona yakın kabul edip, bahtiyar sayıyorlardı...

3. Buraya kadar olanlar umumî mânâda ve bazı yönleriyle de, diğer peygamberlere şâmil olacak şekilde idi. Şimdi bir de, hususî mânâda ve teker teker her zevcenin serencâmesi içinde meseleyi ele alalım:

Evet, burada dahi göreceğiz ki; mantık, vahiy ile müeyyed o Zât'ın hayat-ı seniyyesi karşısında toprak kadar aşağı kalıyor; tabir-i diğerle beşer düşüncesi Fetanet-i A'zam önünde rükûa varıp iki büklüm oluyor.

a. İlk zevceleri Seyyidetinâ Hz. Hatice'dir (radıyallâhu anhâ). Kendinden on beş yaş daha büyük olan bu nadide kadınla izdivaçları, her evlilik için en büyük örnek mahiyetindedir. O, bütün bir hayat boyu, derin bir vefa ve sadakatle eşlerine bağlı kaldıkları gibi, zevcelerinin vefatından sonra dahi onu hiçbir zaman unutmamış, hatta her vesile ve fırsatta ondan bahisler açmıştır.

Hz. Hatice'den sonra Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) dört-beş sene evlenmediler. Başlarında birçok yetim bulunmasına rağmen, onların meûnetine katlanıp, bir bakıma hem annelik, hem de babalık vazifesini yürüttüler. Muhalfarz, evvel ve âhir kadınlara karşı küçük bir zaafı olsaydı, böyle mi hareket ederlerdi?..

b. Sıra itibarıyla olmasa bile ikinci zevceleri, Âişe-i Sıddîka'dır (radıyallâhu anhâ). En yakın arkadaşının kızı; acı tatlı bütün bir hayatı beraber yaşayan bu büyük insana karşı, nebinin en mutena ikramı... Umum neseplerin sona erdi-

ği günde, sona ermeyen karabetiyle O'nun yanında bulunma şerefi ancak bu sayede olacaktır. Evet, Âişe-i Sıddîka ile Hazreti Ebû Bekir, maddî-mânevî hiçbir boşluk bırakmayacak şekilde kurb-u Nebevîye mazhar olmuşlardı.

Ayrıca, Hz. Âişe gibi çok zeki bir nadire-i fıtrat, davayı nübüvvete tam vâris olabilecek yaradılışta idi. İzdivaçtan sonraki hayatı ve daha sonraki hizmetleriyle kat'iyen sübut bulmuştur ki; o muallâ varlık, ancak nebi zevcesi olabilirdi. Zira o, yerinde en büyük hadisçi, en mükemmel tefsirci ve en nadide fıkıhçı olarak kendini gösteriyor, zâhir ve bâtın-ı Muhammedî'yi (sallallâhu aleyhi ve sellem) emsalsiz kavrayışıyla bihakkın temsil ediyordu.

Bunun içindir ki; Efendimiz'e rüyasında, onunla izdivaç yapacağı iş'âr ediliyor ve henüz gözlerine başka hayal girmeden peygamber hanesine kadem basıyordu...

Bu sayede o, Hz. Ebû Bekir (radıyallâhu anh) için vesile-i şeref olacak ve kadınlık âlemi içinde, bütün istidat ve kabiliyetlerini inkişaf ettirerek, Efendimiz'in en başta talebelerinden biri olma hüviyetiyle, büyük mürşide ve mübelliğe olmaya hazırlanacaktı. İşte böylece, o da hem bir zevce, hem de bir talebe olarak saadet hanesine intisap etmiş bulunuyordu.

c. Yine izdivaç sırasına göre olmamakla beraber üçüncü zevceleri, Ümmü Seleme'dir (radıyallâhu anhâ). Mahzum Oymağı'ndan ve ilk Müslümanlardan olan Ümmü Seleme, Mekke'de tazyik görmüş; ilk olarak Habeşistan'a, ikinci defa da Medine'ye hicret etmiş ve o günkü şartlara göre ilk saftakiler arasında yer almıştı.

Kendisiyle beraber bu uzun ve meşakkatli yolculuklara katlanan bir de kocası vardı. Ve Ümmü Seleme'nin nazarında

eşi menendi olmayan bir insandı. Bütün çile devrini beraber yaşadığı, bu eşsiz hayat arkadaşı Ebû Seleme'yi Medine'de kaybedince çocuklarıyla baş başa kaldı. Yurdundan, yuvasından uzak, bir sürü yetimle hayat külfetini yüklenmiş bu kadına, ilk şefkat elini, Ebû Bekir ve Ömer (radıyallâhu anhumâ) uzattılar; fakat o bu talepleri reddetti; Zira onun gözünde Ebû Seleme'nin yerini dolduracak insan yoktu.

Nihayet, izdivaç teklifiyle Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) ona el uzattı. Bu izdivaç da gayet tabiiydi, zira İslâm ve iman uğrunda hiçbir fedakârlıktan dûr olmayan bu muallâ kadın, Arab'ın en soylu oymağı içinde uzun zaman yaşadıktan sonra yapayalnız kalmıştı ve dilenciliğe terk edilemezdi. Hele ihlâs, samimiyet ve İslâm için katlandığı şeyler düşünülünce, ona muhakkak ki el uzatılmalıydı... Ve işte Kâinatın Fahrı onu nikâhı altına alırken bu inayet elini uzatmıştı. Evet, gençliğinden beri yaptığı; kimsesizleri görüp gözetme ve yetimlere el uzatma iş ve vazifesini, o günkü şartların iktizasına göre bu şekilde yerine getiriyordu.

Ümmü Seleme de Hz. Âişe gibi dirayet ve fetaneti olan bir kadındı. Bir mürşide ve mübelliğe olma istidadındaydı. Onun için bir taraftan şefkat eli onu, himayeye alırken diğer taraftan da, bilhassa kadınlık âleminin medyûn-u şükran olabileceği bir talebe daha ilim ve irşat medresesine kabul ediliyordu.

Yoksa, altmış yaşına yaklaşmış Fahr-i Kâinat Efendimiz'in, bir sürü çocuğu olan dul bir kadınla evlenmesini ve evlenip bir sürü külfet altına girmesini, başka hiçbir şeyle izah edemeyiz. Hele şehevîlik ve kadınlara düşkünlükle aslâ ve kat'â!...

d. Bir diğer zevceleri de Remle bintü Ebî Süfyan'dır (Ümmü Habîbe) (radıyallâhu anhâ). Peygamber (sallallâhu aleyhi ve

sellem) ve peygamberlik karşısında bir müddet küfrü temsil eden birinin kızı... Bu da ilk Müslüman olanlardan ve birinci safta yerini alanlardandı. Çile devrinde Habeşistan'a hicreti, orada kocasının önce tanassur etmesini, sonra da vefatını görmüş muzdarip bir kadın...

O gün sahabe, sayı itibarıyla az; mal yönünden fakirdi. Herhangi birine bakacak, medar-ı maîşetini temin edecek durumları yoktu. Buna göre, Ümmü Habîbe ne yapacaktı? Ya tanassur edip, Hıristiyanların yardımına mazhar olacak; ya küfür yuvası olan baba evine dönecek veya kapı kapı dolaşıp dilenecekti. Bu en dindar, en soylu, aile itibarıyla en zengin kadının bunlardan hiçbirini yapması mümkün değildi. Bir tek şey kalıyordu; o da Efendimiz'in müdahalesi ve mualecesi...

İşte, Ümmü Habîbe ile izdivaçta da bu yapılıyordu. Dini için her türlü fedakârlığa katlanmış bu kadın, yurdundan yuvasından uzak; zenciler arasında; kocasının irtidat ve vefatı kendisini dilgîr ettiği günlerde; Necâşi'nin huzurunda, Peygamberimiz'le nikâhının kıyılması gibi en tabiî bir şey yapılıyordu. Bunu değil kınamak رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ olmanın gerektirdiği bir hususun îfası sayarak alkışlamak lâzımdır.

Kaldı ki; bu büyük kadının da, emsali gibi kadın-erkek Müslümanların irfan hayatına getireceği çok şey vardı. O da bu suretle hem bir zevce hem de bir talebe olarak, o saadethaneye intisap ediyordu.

Aynı zamanda bu evlilik sayesinde, Ebû Süfyan ailesi de, Hane-i Nübüvvete teklifsiz girip çıkma imkânını elde ediyor ve değişik bir bakış kazanarak yumuşamış oluyordu.. hem değil sadece Ebû Süfyan ailesi, belki bütün Emevîler'de tesir icrâ edebilecek bir hâdise olma karakterinde. Hatta denebilir ki;

alabildiğine sert ve bağnaz olan bu aile, Ümmü Habîbe'nin nikâhı sayesinde oldukça yumuşadı ve her türlü hayrı kabul etmeye hazır hâle geldi.

e. Saadet hanesine girenlerden biri de Zeyneb bint Cahş'dır (radıyallâhu anhâ). Alabildiğine asil ve o kadar da ince, iç derinliğine sahip Hz. Zeyneb, Sultan-ı Enbiyâ'nın yakın akrabası ve yanı başında büyüyen, gelişen bir kadındı. Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Zeyd (radıyallâhu anh) için onu talep ettiği zaman, ailesi biraz çekimser kalmış ve bu arada Efendimiz'e verme temayülünü göstermişlerdi. Sonunda Peygamberimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ısrarıyla Zeyd b. Hârise'ye vermeye râzı olmuşlardı.

Zeyd, bir zamanlar hürriyetini yitirmiş; esirler arasına girmiş ve sonra Kâinatın Efendisi tarafından hürriyetine kavuşturulmuş bir azatlı idi. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) bu izdivaçtaki ısrarıyla, insanlar arasındaki müsavatı tesis, tahkîm ve tarsîn etmek istiyor ve bu çetin işe de, yine yakınlarıyla başlıyordu. Ne var ki, Zeyneb gibi çok yüce fıtratlı bir kadın, emre imtisalden ibaret olan bir evliliği, uzun sürdüremeyecek gibiydi. Bu evlilik, Zeyd için de bir şey getirmemiş ve sadece bir ızdırap ve hasret olmuştu.

Nihayet boşama hâdisesi oldu; fakat Efendimiz Zeyd'i vazgeçirmeye ve evliliğin devam ettirilmesine çalışıyordu. Tam o esnada, Cibrîl (aleyhisselâm) geldi ve semavî fermanla, Zeyneb'in Peygamber Efendimiz'le izdivaç etmesi emrini getirdi. Efendimiz'in maruz kaldığı imtihan oldukça ağırdı; zira, o güne kadar, kimsenin cesaret edemediği bir şey yapılıyor ve yerleşmiş, kök salmış âdetlere karşı, ilân-ı harp ediliyordu. Bu çok çetin bir mücadeleydi. Ancak Allah emrettiği

için yapılabilirdi. Ve işte Efendimiz, derin bir kulluk şuuruyla, nezih şahsiyetine karşı çok ağır gelen bu işi yaptı. Hz. Âişe'nin dediği gibi, muhalfarz, Peygamberimiz'in, vahy-i münzelden bir şeyi ketmetmesi caiz olsaydı Zeyneb'le izdivacını emreden âyetleri ketmederdi. Evet, bu Zât-ı Risaletpenâhî'ye o kadar ağır gelmişti...

İlâhî hikmet ise bu temiz ve yüce varlığı, Peygamber hanesine sokmak, ilim ve irfan yönüyle hazırlamak, irşat ve tebliğle vazifeli kılmak istiyordu. Nihayet öyle de oldu. Ve daha sonraki nezih hayatı boyunca, Peygamber zevceliğinin iktiza ettiği inceliklere riayet etti.

Ayrıca, cahiliye devrinde, evlâtlıklara evlât deniyor ve onların eşleri de aynen evlâdın eşi gibi kabul ediliyordu. Cahiliyeye ait bu âdet, kaldırılmak murat buyurulunca, yine tatbikata Efendimiz'le başlanıldı. Herhangi bir kimseye "evlâdım" demekle evlâdınız olamayacağı gibi, "evlâdım" dediğinizin zevcesi de gelininiz olamaz.[57]

Zeyneb'le izdivaç hususunda söylenecek daha çok şey olmakla beraber, sual-cevap mevzuunun istiab haddini aşacağı için, şimdilik tek başına tahlil edileceği ana havale ediyor ve kısa kesiyorum.

f. Saadet hanesiyle şerefyab olanlardan biri de, Cüveyriye bintü'l-Hâris'dir (radıyallâhu anhâ). Gayr-i müslim olan kabilesine karşı harp edilmiş ve kadın erkek esarete dûçâr olmuşlardı. Hissiyatı alt üst olmuş, gururu kırılmış bu saray mensubu kadın, huzur-u risalete getirildiğinde kin ve nefretle doluydu.

İşte o zaman Fetanet-i A'zam, yağdan kıl çekme kolaylığı içinde meseleyi bir hamlede halletti.

---

57 Bkz.: Ahzâb sûresi, 33/4.

Peygamber Efendimiz Hz. Cüveyriye (radıyallâhu anhâ) ile nikâh akdedince, Cüveyriye, mü'minlerin anası mevkiine yükseldi ve sahabenin bakışında bir ihtiram âbidesi hâline geldi. Hele ashab-ı Resûlullah, "Peygamber'in akrabaları esir edilmez." deyip, ellerindeki esirleri bırakınca, hem Cüveyriye (radıyallâhu anhâ) hem de onun aşiretinin gönlü fethediliverdi.

Görülüyor ki, Peygamberimiz altmış yaşları dolaylarında, yaptıkları bu izdivaçta dahi pek çok meseleyi bir çırpıda halllediyor; kızıl kıyamet hâdiselerin içinde, sulh ve sükun meltemleri estiriyordu.

g. Tali'liler arasına karışanlardan birisi de, Safiyye bintü Huyey'dir (radıyallâhu anhâ). Hayber emirlerinden birinin kızı. Meşhur Hayber Vak'ası'nda, babası, kardeşi ve kocası öldürülmüş; kabilesi de esir edilmişti. Safiyye (radıyallâhu anhâ) büyük bir öfke ve intikam hırsıyla yanıp tutuşuyordu. Nikâh akdedilip, mü'minlerin hürmet duyacağı, Efendimiz'e zevce olma muallâ mevkiine yükselince, hem ashabın (radıyallâhu anhüm) "Anam anam" tâzimleri ve hem de Efendimiz'in eritici ve tüketici yüceliği karşısında, Hz. Safiyye (radıyallâhu anhâ) olup biten her şeyi unuttu ve Peygamberimiz'e zevce olmakla iftihar etmeye başladı.

Ayrıca, Hz. Safiyye vasıtasıyla pek çok Yahudi'nin, Efendimiz'i yakından görüp tanıma ve yumuşama imkânı da doğuyordu. Bir şeyle her şey yapan ve bir fiilinde binler hikmet bulunan Hazreti Allah (celle celâluhu) bütün izdivaçlarda olduğu gibi, bunda da pek çok hayır ve bereket yaratmıştı.

Bundan başka, düşmanların iç âlemine muttalî olma bakımından, ümmetine bir ders vermiş olabileceğini zikretmek

de muvafık olur zannederim. Hazreti Safiyye ve emsali ayrı milletlerden olan kadınların, o milletlerin iç durumlarına nüfuz bakımından büyük ehemmiyeti vardır; elverir ki insan onların hain olanlarıyla kendi sırlarını düşmanlara kaptırmasın.

h. Bu bahtiyarlardan biri de Hz. Sevde Validemiz'dir. İlk safta yerini alanlardan; kocasıyla Habeşistan'a hicret edenlerden ve Ümmü Habîbe'nin kaderine benzer şekilde, kocasının vefatıyla ortada kalanlardan.

Efendimiz, bu kalbi kırığın da yarasını sardı; onu perişan olmadan kurtardı ve ona enîs oldu. Zaten sadece Efendimiz'in nikâhı altında bulunmayı düşünen bu büyük kadının, dünya adına istediği başka hiçbir şey de yoktu.

İşte bütün izdivaçlarında, bu türlü hikmet ve maslahatlar bulunan Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) hiç mi hiç nefsanî duygularıyla bu işin içine girmemiştir. Ya Râşid Halifelerin ilk ikisine karşı olduğu gibi, vezirleriyle bir karabet tesisi ve zevcesi olacak kadındaki istidat ve kabiliyet; veya teker teker diğerlerinde gördüğümüz gibi başka hikmet ve maslahatlarla evlenmiş ve büyük yük ve meûnetlerin altına girmiştir.

Bunlardan başka, Peygamber Efendimiz'in bu kadar kadının mesken, nafaka, elbise gibi ihtiyaçlarını en âdil şekilde temin etmesi ve onlara karşı muamelesinde kılı kırk yararcasına adalet ve hakkaniyete riayette bulunması; aralarında meydana gelmesi muhtemel huzursuzlukları peşinen önlemesi, vârit olan geçimsizlikleri yağdan kıl çekme rahatlığı içinde halletmesi, Bernard Shaw'ın ifadesiyle "en büyük problemleri kahve içme kolaylığı içinde halleden" O müstesna Zât'ın peygamberliğine delâlet eder...

Bir kadın ve bir iki çocuğun dahi idaresinin ne kadar müşkil olduğunu gören ve bilen bizler; daha evvel başka yuvalar kurmuş; başka aile yapılarına şahit olmuş; girdiği yuvalarda farklı mizaçlar kazanmış pek çok kadını, bir şiir âhengi ve ritmi içinde idare eden O muallâ ve mübeccel varlık karşısında iki büklüm oluyoruz.

Bir husus kaldı ki, o da, zevcelerin adedinin, ümmetine meşru kılınan adedin üstünde olma keyfiyetidir. Bu, bir hususî teşrîdir. Evet, bildiğimiz ve bilemediğimiz pek çok maslahat ve hikmetleri hâvi bir hususî kanundur. Bir müddet bu mevzuda mutlak izin verilmiş; belli bir müddet sonra ise sınır konmuş ve evlenmesi yasak edilmiştir.[58]

Sualin ehemmiyetine binaen, mevzuu uzatma lüzumunu duydum; mazur görüleceğini umarım.

Dilgîr etmek: Kalbe sıkıntı vermek, üzmek.

Enbiyâ-ı izâm: Büyük Peygamberler (aleyhimusselâm).

Enis: Dost.

Fetanet-i A'zam: Peygamber mantığı. Bütün meselelerini akıl, kalb, ruh, his ve latîfelerini bir araya getirip öyle mütalâa eden, en büyük zorlukları dahi gayet rahatlıkla çözen harikulâde mantık.

İrtihal: Bâki âleme göç, vefat.

Kurb-u Nebevî: Peygamber Efendimiz'e (sallallâhu aleyhi ve sellem) yakınlık.

Medyun-u şükran: Şükran borcu.

Megâzi ve Siyer: Peygamber Efendimiz'in (aleyhissalâtü vesselâm) savaşlarını, hayatını ve yüce şahsiyetini konu edinen ilim dalları.

Muallâ: Yüce.

Mübeccel: Aziz, ulu.

Serrişte: Bahane etme, dile dolama.

Tanassur: Hıristiyan olma, Hıristiyanlaşma.

Tarsîn etmek: Sağlamlaştırmak.

Teemmül etmek: Etraflıca, iyice bakmak, düşünmek.

Vahy-i münzel: İndirilen vahiy, Kur'ân-ı Kerim.

---

58 Bkz.: Ahzâb sûresi, 33/52.

Bir din ki, Allah tarafından geldiğinden ve beşeriyetin hayrı için gönderildiğinden şüphe yoktur. Hâl böyle iken nasıl oluyor da bu din köleliği mubah kılıyor?

Bu mevzuun tarihî, içtimaî ve psikolojik yönleri bulunmaktadır. Sabırla takip ettiğimiz zaman, hem sualimizin cevabını hem de daha sonra aklımıza gelebilecek istifhamların cevabını bulabiliriz:

1. Evvelâ, köleliğe karşı duyduğumuz tiksinti ve ürpertinin eski ve yeni bir kısım sebepleri olduğunu hatırlatmakta fayda var.

Tarihî materyalizmin tarih ve dünya görüşü, yani, işveren-işçi; zengin-fakir; ezilen ve ezen gibi düşünceler... Sonra içtimaînin tekâmülü içinde tabiat ve fıtrat, kölelik ve esaret ve daha sonra, işçilik ve adil olmayan ücret gibi mefhumlar biraz da istismar edilerek öyle yaygınlaştı ki; hemen herkes ortada gezen bu düşünceleri, aksine ihtimal vermeyecek şekilde alkışlamaya başladı. Hiç olmazsa, aksine de ihtimal verilerek, ihtiyatlı davranılması gerekirken tek taraflı düşünüldü, tek taraflı karar verildi.

2. Tarihin eski devirlerinde; hususiyle Roma ve Mısır'da, kölelere yapılan vahşiyane ve zalimane muamele, içimizde

burkuntular hâsıl ediyor ve tiksindiriyor. Onun içindir ki; asırlar sonra dahi olsa, kölelerin ehramlara taş çektiğini, bir saman çöpü gibi harcın içine karışıp kaybolduğunu; zalim idarecileri eğlendirmek için arenalarda aslanlarla boğuştuğunu; boynundaki utandırıcı tasmasıyla görüyor, kölelikten de köleleştirenlerden de nefret ediyoruz.

3. Son olarak yakın tarihte ve günümüzde, esirlere karşı yapılan gayri insanî muamele; mürüvvetsizlik, her vicdan sahibi gibi bizim neslimizi de alâkadar etmiş, öfkelendirmiş ve ayağa kaldırmıştır.

İşte bütün bu sebeplerden ötürü neslimiz kölelikten nefret etti ve onu müdafaa eden sistemlere de düşman oldu. Bu düşünce ve ona karşı reaksiyonda o, yerden göğe kadar haklıydı; fakat, İslâm'a hücum ve tenkidinde büyük bir haksızlık irtikâp ediyordu. Çünkü, menşe itibarıyla kölelik İslâm'a dayanmadığı gibi, mevcudiyeti de onunla devam ettirilmiyordu. Kölelik, geçmişinde ve bugün, daima başka millet ve devletlere dayandı ve mevcudiyetini sürdürdü. Bu itibarla biz de önce onu meydana getiren âmiller üzerinde durmak istiyoruz.

Kölelik, harpler yoluyla oluşur ve sonra devamını isteyen milletler içinde sürüp gider. Müreffeh bir hayat yaşamayı hedef almış Roma, kendi tarihinin şehadetiyle bir zevk ve safâ devleti idi. Elbiselerin en güzelini giyerek; sofralarını çeşit çeşit süsleyerek; insanı utandırıcı en sefil arzular içinde behîmî bir hayat yaşıyordu. Bu israf ve sefahetin; bu lüks ve debdebenin devam etmesi için de, bitmeyen servet, sürekli ganimet; esirler ve halâik gerekti. Bunun için, Romalı harp ediyor, müstemlekeler kuruyor ve bu istikamette dünya üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek istiyordu. Müslümanlar,

Mısır'ı fethettiklerinde bu havayı, bütün çirkinliğiyle orada müşâhede etmişlerdi. Ticarî emtia pazarları gibi, esir pazarları.. kadın-erkek en haysiyetsiz şekilde zincirler içinde o pazarlara götürülmesi ve açık-saçık olarak müşterilerin önünde teşhir edilmesi.. akşamları pis kokulu ve haşarâtın gayet mebzul bulunduğu izbe ve dehlizlerde yatırılması.. hatta çok defa böyle bir yerde dahi onlara yatıp istirahat etme imkânının verilmemesi.. ellisinin-yüzünün üst üste yığılıp bir yerde kalması, Müslümanların bilmediği ve görmediği şeylerdi. Ve, bundan da çok müteessir olmuşlardı. Onlar uğradıkları her yerde, İslâmî prensiplerle, bu yarayı tedavi etmelerine karşılık Batılı, eski Roma ve Mısır'ın bu çirkin mirasını, herhangi bir rötuşlamaya tâbi tutmadan olduğu gibi alıyordu. Bundan sonra köle, o günkü batılı ağalara uşaklık yapacak; onların keyfi için dövüşecek; onları eğlendirmek için ölecek ve öldürecekti. Tıpkı sefih ve sefil Romalıyı eğlendirmek için gladyatörlerin yaptığı gibi...

İslâm, evvelâ, köleliği bir vak'a olarak ele aldı. Sonra kölelerin ne ticaret ne de eğlence metaı olmadığını hatırlattı ve insan olduklarına dikkati çekti: *"Sizin bazınız bazınızdandır."*[59] "Kim kölesini öldürürse onu öldürürüz, kim onu hapseder veya gıdasını keserse onu hapseder ve gıdasını keseriz, kim onu hadım yaparsa onu hadım yaparız."[60] gibi ilâhî prensipleri ilân ederek, düşünceye istikamet verip inhirafın önüne geçti. "Siz âdemoğullarısınız. Âdem de topraktandır."[61] "Biliniz ki, hiçbir Arab'ın Arap olmayana ve hiçbir Arap olmayanın da Arap olana; hiçbir beyazın siyaha, hiçbir siyahın da beyaza üstünlüğü

59 Nisâ sûresi, 4/25.
60 Ebû Dâvûd, *diyât* 7; Tirmizî, *diyât* 16; el-Hâkim, *el-Müstedrek* 4/408.
61 Ebû Dâvûd, *edeb* 120.

yoktur. Üstünlük takva iledir."[62] Yani bütün üstünlük ve meziyet, Yaradan'ın insana bakışı ve insanın bu bakış ve hitap karşısında tavır ve davranışlarını düzeltmesine bağlanıyordu.

İslâm'ın bu yumuşak havası sayesinde bütün bir mazisi esarette geçmiş -hadisin ifadesiyle- nice saçı başı dağınık kimseler vardır ki, eşraf ve ileri gelenlerden hep tâzim görmüşlerdir. Hz. Ömer (radıyallâhu anh), "Bilâl, Efendimiz; ve onu Efendimiz Ebû Bekir (radıyallâhu anh) hürriyete kavuşturdu."[63] derken, bu mânâya saygısını ifade ediyordu. İslâm, onları da, âlemşümul kardeşliği içinde mütalâa ediyor ve her şeyden evvel "Hizmetçi ve köleleriniz kardeşlerinizdir. Kardeşi, elinin altında bulunan her fert, ona yediğinden yedirsin, giydiğinden giydirsin. Onların yapamayacakları işleri emredip onlara yüklemesin. Eğer zor işler teklif ederseniz, behemehal onlara yardım ediniz."[64] "Sizden hiçbiriniz, 'Bu kölemdir, bu cariyemdir.' demesin. Kızım veya oğlum, yahut kardeşim desin."[65]

Buna binaen, Hz. Ömer (radıyallâhu anh) Mescid-i Aksâ'nın teslim alınması için yaptıkları seyahatlerinde, bineği Medine'den oraya kadar hizmetçisiyle nöbetleşe kullanmışlardı. Hz. Osman (radıyallâhu anh) devlet reisi olduğu devrede kölesinin kulağını çektiği için, halkın gözünün önünde, kulağını kölenin eline verip çektirmişti. Ebû Zer (radıyallâhu anh) takım elbisesinin bir parçasını hizmetçisine giydiriyor, bir parçasını da kendi sırtına alıyordu...[66]

---

62 Müslim, *imâret* 36; Tirmizî, *cuma* 80, *cihad* 28.
63 İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe* 1/209.
64 Müslim, *eyman* 29; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 5/161.
65 Müslim, *elfaz* 3; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 2/484.
66 Ebû Avâne, *el-Müsned* 4/72; el-Beyhakî, *es-Sünen* 8/7.

Bütün bunlarla kölenin de bir insan olduğu, hatta diğer insanlardan farkı olmayan bir insan olduğu anlatılıyor ve böylece bu birinci merhale sağlama bağlanıyordu. Tekrar hatırlatmak gerekirse, dünyanın en metruk, en ücra bir yerinde, duyguları itibarıyla bâkir bir topluluk için, bu büyük bir inkılâptı. Zira muasır millet ve devletler, kölenin insanlığı hususunu düşünmeye bile yanaşmadıkları bir dönemde, arenalardaki vahşi boğuşmalara, iş yerlerindeki insafsız kırbaçlara ve onların insanlıklarıyla istihza ve alaya karşı, en çaplı en tutarlı ve en müspet bir davranış mâşerî vicdanın kabulüne takdim ediliyordu.

Bu yapıcı ve müspet muamelenin köleler üzerinde de değişik bir tesiri olmuştu. Köle müsavat prensibiyle insanlığına kavuşup, efendisinin yanında yerini almasına; hatta hürriyetini elde edip serbest bırakılmasına rağmen, efendisinden ayrılmak istemiyordu. Zeyd b. Hârise ile başlayan bu durum, devam edip gitmişti. Peygamber Efendimiz (sallallâhu aleyhi ve sellem) Zeyd'i hürriyete kavuşturup, babasıyla gidebilme hususunda serbest bırakmasına rağmen o, Efendimiz'in yanında kalmayı tercih etmişti. Ve daha sonra bir sürü köle de hep aynı şeyleri yapmışlardı. Zira bunlar o kadar güzel muamele görmüşlerdi ki, kendilerini, efendilerinin ailelerinden birer fert sayıyorlardı. Efendileri de öyle biliyor ve titizlikle onların hukukuna riayete çalışıyorlardı. Esasen başka türlü yapamazlardı da. Çünkü bugün onlara mâlik görünseler bile yarın kimin kime mâlik olacağını kestirmek mümkün değildi. Kaldı ki prensipler de çok sert ve bu anlayışı ayakta tutacak güçte idi. "Kim kölesini öldürürse onu öldürürüz, kim kölesini hapseder veya gıdasını keserse onu hapseder ve gıdasını

keseriz."[67] Bu türlü cezaî müeyyideler karşısında efendi, ihtiyat ve tedbir içinde, köle ise gayet emindi. Bütün bunlar, evvel ve âhir, tarihte eşi gösterilemeyecek büyük hâdiselerdi ki, bu mevzuda İslâm'ın getirdiği şeylerin birinci merhalesini teşkil ederler.

İkinci merhale, hürriyete kavuşturma merhalesidir. İnsanda asıl olan hürriyettir. Hür olan bir insanı köleleştirme büyük günahlardan sayılır ve bundan elde edilen geliri kullanmak ve istifade etmek ise kat'iyen haramdır. Hürriyete dokunan her hareket ve davranış kınanmış olmasına mukabil, ona hizmet edici her hamle de, İslâm nazarında takdir görmüştür. Bir insanın yarısını hürriyete kavuşturmak, hürriyete kavuşturan için vücudunun yarısını ahiret azabından kurtarmak, bütününü azat etmek ise, vücudunun tamamını teminat altına almak sayılmıştır. İslâm'da köleleri hürriyete kavuşturma, uğrunda bayrak açılan bir mevzudur. İslâm, yerinde onu bir vazife sayar, yerinde fazilet der, teşvik eder, yerinde efendi ve köle arasındaki anlaşma ve mukavelelerle ona giden kapıları açık tutar.

Bu hususta gösterilen en çalımlı gayret de, her gayret gibi yine İslâm'ın zuhuruyla başlamış ve devam etmiştir. Peygamberimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) ve Hazreti Ebû Bekir'in (radıyallâhu anh) köle alıp azat etme mevzuundaki gayretleri ve bu uğurda tükettikleri servet herkes tarafından bilinen hususlardandır.

Önceleri şahsî mal ve servetlerle sürdürülen bu faaliyet, daha sonraları devletçe ele alınıp yapılan vazifeler arasında mütalâa edilmeye başlandı. Peygamberimiz (sallallâhu aleyhi

---

[67] Ebû Dâvûd, *diyât* 7; İbn Mâce, *diyât* 23; Nesâî, *kasem* 10.

ve sellem), on kişiye okuyup yazma öğreteni hürriyete kavuşturuyor ve bunu mâlî imkânsızlıklar içinde kıvrandığı bir devrede yapıyordu. Daha sonraki devre, hususiyle Ömer İbn Abdülaziz döneminde ise, zekâtın sarf yerlerinden biri şekliyle tatbikat zemini buluyor ve sağdan soldan gelen yığın yığın esir, hazineden paraları ödenerek hürriyete kavuşturuluyordu. Bunlardan başka, bazı dinî vazifelerdeki hatalar, bazı davranışlardaki inhiraflar ve bir kısım günah irtikâpları, hep köle hürriyete kavuşturma mükellefiyetini getiriyordu.

Yemin edip sonra da yemini bozmada, zıhâr muamelesinde, adam öldürme cinayetinde hep bir tutsağın azat edilmesi tavsiye ediliyordu. *"Kim hataen bir mü'mini öldürürse, onun kefareti bir mü'min kölenin azadı ve ölenin ehline teslîmen ödenecek bir diyettir."*[68]

Bir cinayetin hem cemiyete, hem de öldürülenin ailesine bakan yönleri bulunduğundan; diyet, maktulün ehline verilmiş bir tarziye vesilesi olduğu gibi, esiri hürriyete kavuşturmak da -topluma hür bir fert kazandırma ölçüsüyle- cemiyete ödenmiş bir hak sayılmaktadır. Buna göre de, bir ölü karşılığında diğer bir insanın hürriyete erdirilmesi, âdeta bir ferdi ihyaya denk tutulmuştur.

Bunlardan başka İslâm'da "mükâtebe" ve "tedbir" yolları ile de köleler hürriyete kavuşturulur. Bunlardan birincisi; efendisiyle köle arasında, üzerinde anlaşabilecekleri bir miktar mal tediyesiyle yapılan yazışmadır. Böyle bir yazışma ile köleye hürriyet yolu açılır. Kur'ân'ın bu mevzudaki açık beyanından anlıyoruz ki, kölenin bu mevzuda getireceği teklifi, efendi kabul

---

68 Nisâ sûresi, 4/92.

ettikten sonra, geriye, üzerinde anlaşmaya varılan paranın kazanılıp getirilmesi kalıyor. İkincisi ise; efendinin vefatı veya herhangi bir hâdiseye bağlamakla yapılan hürriyet vaadidir ki, "Ben vefat edince sen hürsün." şeklinde söz verdikten sonra, tedbir yapılmış ve esire artık hürriyet yolu açılmıştır. Bundan başka, sevap maksadıyla hürriyete kavuşturma faaliyeti her türlü tavsifin üstünde geniş bir yer işgal etmektedir. Geçmişte yüzlerce tutsağı birden salıverip de, bununla Allah'ın ihsan ve lütfunun umulduğu devirler olduğu gibi, mübarek aylar ve mübarek gün ve geceler gözetilerek esirlerin alınıp hürriyete kavuşturulduğu devirler de olmuştur.

Burada denilebilir ki; "Kölelerin hürriyete kavuşturulması ve onlara insanca muamele yapılmasında ne kadar ileriye gidilirse gidilsin; hatta isterse hepsi birden hürriyete kavuşturulsun, yine de köleliğin kabul edildiğini, hükümlerinin buna göre getirilmiş olduğunu ve fıkıh kitaplarında da ahkâmın bu istikamette cereyan ettiğini görüyoruz ki, bu da köleliği kabullenmesinden başka bir şey değildir. İnsanlığın dem ve damarına işlemiş pek çok fena huy ve âdetleri, bir hamlede kaldıran İslâm'ın, köleliği kaldıramaması düşünülemez. Kaldırabilirken kaldırmaması, onu tahkir etme mânâsına gelmez mi?"

Her şeyden evvel bilinmelidir ki, İslâm köleliği vaz' ve icat etmediği gibi, onun koruyucusu ve devam ettiricisi de olmamıştır. Kölelik, devletlerin ve milletlerin savaşlar münasebetiyle oluşturdukları bir müessesedir. Devletler arasında harpler devam ettiği müddetçe -ki, insanlık tabiatını değiştirmedikten sonra kıyamete kadar devam edecektir- esaret ve köleliğin önüne geçmek de, tek başına hiçbir millete mukadder olmayacaktır. Şimdi düşünelim:

Biz bir devletle harbe tutuştuk; esir aldık ve bizden esir aldılar. Bu esirlere karşı yapılacak çeşitli muamele şekilleri vardır:

1. Bazı zalim idarelerde olduğu gibi, hepsini kılıçtan geçirme,
2. Yahut esir kamplarında bakım ve görümlerini yapıp muhafaza etme,
3. Veya onlara kendi memleketlerine dönüp gitme imkânlarını sağlama,
4. Yahut da, alıp onları mü'minlere dağıtıp, ganimetten bir parça sayma.

Şimdi geriye dönüp teker teker bunların üzerinde duralım:

1. Evvelâ hangi vicdan ve insaf, kadın-erkek, çoluk-çocuk bütün insanları acımaksızın kılıçtan geçirmeye taraftar olur. Aradan asırlar geçmiş olmasına rağmen, Kartacalılara reva görülen mezalim, hâlâ Romalının alnında utandırıcı bir leke olarak kendini göstermektedir. Buhtunnasır'ın acımaksızın yaptığı muamele; firavunların gadri ve cevri, beşerin hafızasından silinmeyen zulüm tablolarındandır. Uzağa gitmeye ne lüzum var; Balkanlarda bizim çekip gördüklerimiz; bir dönemde Rusya'da doğranan otuz milyon kurban; Naziler tarafından katledilen binlerce insan... Bütün bunları hoş görecek bir insan gösterilebilir mi?..

2. Esir kamplarının tiksindiriciliği de bundan geri değildir. Yirminci asır, esir kamplarının en çirkinlerine şahit olmuştur. Bilumum Balkanlardaki esir kampları, hususiyle Edirne (Sarayiçi), vahşilere rahmet okutturacak kadar şenaetlerle doludur. Amerikalılar, Japon kamplarından şikâyet ederler,

eğer kadınlarının memelerinin kesilip, iffetlerine ilişildiği; erkeklerinin ağaç kabuğu yiyerek ölüme terk edildiği (Sarayiçi) mazlumlarının; Azerbaycan ve komünist Rusya'daki mağdurların uğradıkları zulümleri görselerdi, Japonlardan çektiklerini de, onlara çektirdiklerini de çok hafif ve ehemmiyetsiz addedeceklerdi. İkinci Cihan Harbiyle hem Avrupa, hem de Asya, esir kamplarını en acı şekilleriyle hem gördü hem de yaşadı. Demek ki bu yol ve bu usûlü denemek ve tatbik etmek, insaf ve insanlıkla telifi mümkün olmayan bir vahşet ve hunharlıktan başka bir şey değil!..

3. Esirleri kendi memleketlerine iade gibi insanî bir yolu takdirle karşılarız; ancak, onlar bizden aldıkları esirleri öldürüyor ve iade etmiyorlarsa, bu, kendi insanımıza karşı vefasızlık ifadesi olur.. hele iade ettiğimiz kimselerin, bizden bir kısım malumatlarla yurtlarına ve birliklerine dönmeleri; hem düşmana strateji kaptırma, hem de kendi birliklerimizde moral çöküntüsüne mukabil, düşmanı cesaretlendirme, güçlendirme ve daha dinamik olarak saldırıya geçmelerine yardımcı olmadan başka bir şey değildir. Belki böyle bir iade muamelesi, ancak, devletlerin karşılıklı anlaşmalarıyla tecviz edilebilir ki; bu da dün ve bugün sık sık başvurulan hususlardan biri olmuştur. Bundan sonra da başvurulabilir ve bir ölçüde köle döküntüleri önlenmiş olur.

4. Bütün bunlardan sonra geriye, esirlerin harbe iştirak edenler arasında taksimi mevzuu kalıyor ki, İslâm, iş bu muvakkat esir etme yolunu tercih etmiştir. Ne öldürme, ne toptan imha yolu... Ne esir kampları ve oradaki mezalim, ne de düşmanı cesaretlendirecek bir yol; belki bütün bunların çok fevkinde tabiat-ı beşere de yakışır bir yol...

Her mü'minin hanesindeki esir; doğruyu, güzeli, yakından görme imkânını bulacak. Gördüğü iyi muamele ve insanca davranışlarla gönlü fethedilecek -nitekim binlerce misaliyle de öyle olmuştur- sonra da hürriyete kavuşturularak, Müslümanların istifade ettiği bütün haklardan istifade etme imkânı kendisine verilecektir. Bu yol ve bu usûllerle binlerce mükemmel insan yetişmiştir. İmam Mâlik'in şeyhi Nâfî'den alın da, Tâvus b. Keysan ve Mesruk gibi yüzlerce tâbiîn imamını da içinde sayacağımız büyük bir "Mevâlî" topluluğu hep bu yolla yetiştirilmiştir.

Bununla beraber, biz bu tatbikata muvakkat dedik; zira bu şekilde bir tatbikat tekerrür edip dursa bile, İslâm'da hürriyetin esas olması, esaretten kurtulma hususunda istifade edilecek yolların çokluğu ve dinin değişik yollarla bu mevzuda yaptığı ısrarlı teşvikler, köleliğin arızî ve tebeî olduğunu gösteriyor. Ne var ki, dünya devletleri aynı şey üzerinde ittifaka varacakları ana kadar, başka kesimlerde kölelik üretilecek ve işlettirilecektir. İslâm'ın bu mevzuda, tek başına verdiği hükümler ise, sadece kendi cemaati dairesi içinde kalacaktır. Nitekim o, hükmünü vermiş ve prensiplerini vaz'etmiştir. Cihan sulhunu temine gayret gösterenler, sadece bu prensiplere âlemşümul tatbikat zemini hazırlamakla mükelleftirler. Zaten bu da İslâm'ın tadil ve ıslah etmek üzere ele aldığı hususlardandır ki; en vahşi ve gayri insanî bir durumdan, hayra ve güzelliğe çıkarma yolunu gösterir. Ve kendi sınırlarını aşan hususları da geleceğin devlet idarecilerine teklif eder.

Bu mevzuda diğer bir husus da, kendi toplumumuzun bütün fertlerinin, İslâmî mânâda olgunlaşmış olmamasıdır. Esasen herkesi melekler seviyesine çıkaracağına dair, dinin

herhangi bir tekeffülü yoktur. Onun, kudsî prensiplerine sımsıkı sarılmak suretiyle yükselip melekleşenler olduğu gibi, kendini aşamamış bir kısım ham-ruhlar da bulunabilecektir. Ve böylelerin, teferruata ait meselelerde ihmal ve kusurları da görülecektir. İşte, bu tip insanlarda, köleliğin yaşaması arzusu ve bu hususta diğerlerinin, yani kölelik üreten milletlerin yanında bulunmaları da olabilecektir.

Bir mesele kaldı ki; o da; belli devirlerde, hürriyete kavuşturma yolları mevcutken ve biliniyorken; mü'minlerin, uzun zaman ellerinde esir ve köle bulundurmuş olmalarıdır. Bu ise, anlatılan şeylerle, pratikte görülen şeylerin tenakuzu gibidir.

Evet, ilk asırdan başlayarak, belli devirlerde mü'minlerin bu müesseseyi işlettiğini görmekteyiz. Fakat, bunda iki ciddî sebep ve sâik var: Bunlardan biri efendilerle alâkalı, diğeri de kölelerle. Biraz evvel temas ettiğimiz gibi, İslâm tatbikatta mükemmel insan teminatını, insandaki irade ve hürriyetle alâkalı olarak mütalâa etmektedir. Binaenaleyh, nâkıs ve nâtamam fertler, olgun insanlara ait bir kısım işleri eksiksiz yapamayacaklardır. İşte, bu türlü fertlerin, terbiye-i Muhammediye (sallallâhu aleyhi ve sellem) ile olgunlaşacakları ana kadar, bu işin tam tatbikat bulmaması bir bakıma normaldir. Kaldı ki, üç beş sergerdanın behîmî hislerini yaşamalarını vesile ederek İslâm'ı karartmağa çalışmak da haksızlık ve insafsızlıktır.

İkinci şık, kölelerin kendileriyle alâkalıdır. Bu hususta da İslâm'ın tatbikatı, tabiat-ı beşeri hesaba katma ölçüsü içindedir ve orijinaldir. İlk Müslümanlar, köleleri evvelâ insan olduklarına inandırma, hürriyete karşı olan vahşetlerini izale etme, aile kurma yolunu gösterme ve hayata alıştırma gibi terbiye edici prensiplerle ele almışlardır.

İtiyat ve alışkanlıklar, insanda ikinci bir tabiat meydana getirir. Bunu giderme ve eski hâli ihya etme, bir vahşi hayvanı terbiye kadar zordur. Kölelik de öyledir. Ve o, bir fıtrat deformasyonudur. Islahı uzun zaman ister. İşte mü'minler de bunu yapmışlardır.

Her mü'min, "Kardeşim" deyip bağrına bastığı kölesine, müstakil çalışma, müstakil kazanma; yuva kurma ve aile idare etme gibi hususları teker teker öğretmiş, alıştırmış -zarar melhuz değilse veya hayır ümit ediyorsa- sonra da hürriyete kavuşturmuştur.

Eğer bu ameliyelere tâbi tutulmadan o istidat ve kabiliyetleri köreltilmiş insanlar, sırtlarında bir "âr" olarak taşıdıkları insanlıkla, topluluk içine salınsalardı, akvaryum balıkları veya kafes kuşları gibi, içtimaînin karmakarışık dolapları karşısında şaşkına dönecek ve eski hâllerine avdet hissine kapılacaklardı. Bu ise, köleler adına hiçbir hayır ifade etmeyecekti. Nitekim, hayat kanunlarına karşı cahil pek çok köle daha sonraları arz edildiği şekilde hareket etmiştir. Amerika reisicumhurlarından Abraham Lincoln'in bir hamlede bütün köleleri hürriyete kavuşturması, kölelerin yeniden eski efendilerinin yanına dönmesi şeklinde neticelenmişti. Başka türlü olması da düşünülemezdi. Bütün hayat boyu veya hayatının bir kısmında esir yaşamış bir insan, hep emir almağa alışmıştır. Belki çok güzel işler verdiği de olmuştur; ancak, makine gibi dıştan idare edildiği için böyle biri, elli yaşında da olsa çocuk mesabesindedir. Hayatı bilen ve hayata açık olan birinin yanında talim ve terbiye görmeye, hayatı ve onun kanunlarını öğrenmeye ihtiyacı vardır. Bu husus, değil hürriyetini yitirmiş köleler için, belki müstemleke hâline getirilmiş ve uzun zaman istismar edilmiş

pek çok devletlerde de hissedilen bir marazdır. Evet, bu milletlere dahi uzun zaman terbiye verilip şahsiyet ve benlik kazandırılmazsa.. yabancı devletlere, yabancı milletlere karşı bağlılıktan ve alkış tutmaktan geri kalmayacaklardır. Hatta diyebilirim ki, şahsiyetini yitirmiş milletlere, yeniden benlik şuuru kazandırmak, esirlere insan olduklarını öğretmekten daha zordur. Her ne ise, sadet harici oldu...

İşte İslâm; köleye, benlik, insanlık şuurunu kazandırmakla işe başlamış, onun inhiraf etmiş ruhuna muvazene getirmiş; kalbine hürriyet anlayış ve aşkını yerleştirmiş; âdeta "İste vereyim." der gibi yapmıştır. Sonra da, hayata salıvermiştir. Zeyd b. Hârise'nin yetiştirilip hürriyete kavuşturulması ve arkasından da soylu bir kadınla evlendirilmesi, sonra, içinde eşrafın da bulunduğu bir İslâm ordusuna kumandan tayin edilmesi, kademe kademe plânlanan hedefin gözetilmesinden başka bir şey değildir.

Bilâl-i Habeşî'nin (radıyallâhu anh) ilk saflarda yerini alması, Huzeyfe'nin kölesi Sâlim'in (radıyallâhu anh) Müslümanlar nazarında gıpta edilecek bir mevkide olması, Selman-i Pâk'in Ehl-i Beyt-i Resûlullah'tan sayılması, kölenin Müslümanlıkta ve Müslümanların hanelerinde ne hâl aldığının canlı misalleridir. Bunları yüzlerceye iblağ edebiliriz. Ancak soru-cevap mevzuu içinde bu kadar kabarık muhteva sıkıcı olur mülâhazasıyla kısa kesiyorum...

Hulâsa olarak diyebiliriz ki; İslâm köleliği vaz'etmedi; bilâkis onu tadile koyuldu ve kurutma yollarını gösterdi. Şayet harplerin döküntüsü esirler ve bir kısım sefil ruhların bunu teşvik ve terviçleri olmasaydı, kölelik İslâm'ın muallâ bünyesinde, tenkit edildiği şekliyle asla pâyidâr olamazdı. Zaten,

zarurî olarak karşısına çıkan kölelik için de o, ahkâm vaz' etmişti ve onu arz edildiği şekilde sefalet ve perişaniyetten; mazlumiyet ve mağduriyetten halâs ederek, mutlak hayra ve mutlak güzele yöneltmişti.

İslâm'ın başlattığı ferdî köleliği kaldırma hamlesiyle bugün bu cins kölelik artık kurutulduğu gibi, devlet ve milletlerin köleliklerinin de sona ermesi niyaz ve dileği ile sözlerime son veriyorum.

Arızî: Dış tesirle meydana gelen, sonradan olan.

Avdet: Dönme.

Behîmî: Hayvanca, hayvanî.

Halâik: Köleler, hizmetçiler.

İnhiraf: Kayma, sapma.

Mebzul: Bol miktarda, fazlaca.

Mevâlî: Azat edilmiş köleler.

Müsavat: Eşitlik.

Sergerdan: Sersem, şaşkın.

Tebeî: Dolaylı, tâli.

Tecviz: Cevaz verme, uygun bulma.

Tediye: Ödeme.

Zıhar: Cahiliye Araplarında kadınların maruz kaldıkları bir durum. Bu geleneğe göre koca, eşine: "Sen artık bana annem gibisin." deyince karısına yaklaşması haram olurdu. Fakat boşanma da vâki olmaz, kadın evli iken kocasız duruma düşerdi. Kur'ân-ı Kerim'de, (Mücâdele sûresi, 58/1-4) erkeğin bir sözüyle karısının haram olmayacağı bildirildi. Yalnız yeminin ciddiyetini korumak gibi bazı hikmetlere binaen, böyle bir sözü söyleyene kefâret olarak başta köle azat etme gibi birtakım cezâi hükümler getirilmiş oldu.

Tenasüh nedir ve İslâm inançlarına göre doğru mudur?

Nesih kökünden gelir ve ruhların bedenden bedene göç etmesi mânâsınadır. Fransızlar, "metempsycose" derler. Bu anlayışa kâil olanlara göre, cesetler ruhların kalıpları gibidir; ervah, kışla mahiyetindeki bu kalıplar içine girer, yaşar ve şenlendiririrler. Girdikleri cesetler çözülünce de, daha başkalarına ve derken bir devr-i daim içinde bu beden değiştirmeler sürer gider.

En ibtidaî cemaatler arasında dahi, tenasüh akidesine rastlamak mümkündür. Ancak, inanç, millî kültür ve muhit farklılığı itibarıyla, o da farklı görünümlerde olmuştur. Bir Mısır tenasüh anlayışıyla, Ganj'ın ebediyetle büyülenmiş insanının tenasüh anlayışı arasında ciddî farklılıklar vardır. Hele Atinalı filozofların zengin ve rengin ifadelerinde, bambaşka bir hüviyet kazanır.

Tenasüh, çeşitli metapsişik tecrübelerin yaygınlaştırıldığı günümüzde de bir hayli meşhurdur. Ancak o, bugün, ruhların muhaceretini bir inanç sistemi hâline getiren mezhep gibidir. Hususiyle sosyete mahfillerinde maddenin yetersizliğine bir reaksiyon olarak, bu türlü hâdiselere o kadar ciddî bir alâka vardır ki; nerede birkaç kişi bir araya gelirse hep,

ruhların temessülünden, rehberliklerinden; anti-fiziğin fiziğe ve onun kanunlarına tesirinden; hatta bir kısım ruhların ikaz ve irşatlarından veyahut aksine, baştan çıkarma ve saptırmalarından bahisler açılır ve söz edilir.

Sadedinde bulunduğumuz soru-cevap mevzuu, ne bütün bir tenasüh tarihine, ne de günümüzün metapsişik ve parapsişik vak'alarını anlatmaya, aktarmaya yetmeyeceğinden, soruda mevzu edilen tenasühün menşelerine işaret ederek asıl meseleye geçmek istiyorum.

Bir kısım çevreler, tenasüh akidesinin çok köklü ve kadîm olduğu kanaatindedirler. Hatta bunun için bir sürü tarihî üstûreye başvurulmakta, Herodot'un naklettiği -çoğu yalan- hikâyelere birer hakikat nazarıyla bakılmakta ve hatta, Ovide'in eserlerindeki rengin ve zengin masallar bu işe mesnet yapılmağa çalışılmaktadır. Bu arada, bir kısım kimseler bu "ruhlar seyr ü seferi"nin sadece insanlar arasında cereyan etmekle kalmayıp, hayvanlara, hatta otlara kadar uzayıp gittiğini iddia etmektedirler. "*Camgitinüma*" şârihinin beyanına göre; tenasühçüler, ruhların bütün bir varlık âlemini içine alacak şekilde muhaceret mecburiyetinde olduğu kanaatindedirler. Bir alay ruh, insanların bedenlerinden hayvanlara, onlardan nebat âlemine, cansızlara ve madenlere.. böyle karalardan denizlere, denizlerden karalara bitip tükenme bilmeyen cebrî bir sevkiyat ile devam eder durur. Ruhun bir insan bedeninden diğer insan bedenine intikaline "nesh", kendine münasip bir hayvan bedenine geçmesine "mesh", ot ve ağaçlara girmesine "resh", madenlere hulûluna ise "fesh" derler.

Bu anlayışta âlemşümul bir ruh telâkkisinin kabul edilmesinin tesiri var mıdır? Hulûl ve ittihatla alâkası ne kadardır?

Mevzuu dağıtmadan hemen arz edeyim ki; inhiraf etmiş bu iki düşüncenin tenasühe menşe olduğunu kabul etmemek oldukça güçtür. Hatta Taylor, tenasüh anlayışının, ruhun müstakillen bekâsıyla çok alâkadar bulunduğunu söyler. Bu anlayışa göre uzun asırlar, evlât ve torunların atalarına benzemesini de tenasühle izaha kalkışmışlardı ki, bugün pekâlâ verâset kanunuyla izah edilebilmektedir.

Tenasühün, evvelâ Nil havzasında geliştiği söylenir ki, mumyaların sevimsiz çehrelerinde, ehramların esrarengiz bina edilişlerinde hemen hemen bu sezilmektedir. Mısır'dan Hindistan'a ve oradan da Yunanistan'a götürülen bu düşünce, bir tarafta filozofların sehhâr beyanları, beri tarafta da Ganj ve Send havzasının sonsuzluk fikriyle büyülenmiş insanın nağmeleri arasında, ebediyet isteyen insan gönlünün ümit ve tesellisi hâline getirilmiştir. Bir kısım Kabbalistler tarafından daha sonraki dinlere ve hatta kelâmcıların bütün reddedici gayretlerine rağmen bir kısım mutasavvifeye de bulaştırılmış oluyordu. Ve bu arada her iddiacı, ortaya attığı şeyi ispat etmek için bir kısım deliller de getiriyordu. Meselâ, Kabbalistler Tevrat'taki Niobe'nin mermer olmasını ve Hz. Lut'un zevcesinin tozdan bir heykel hâline gelmesini, daha sonrakilerin ise, Yahudilerin bir kısmının maymuna ve bir kısmının da hınzıra dönüşmesini zikrettikleri gibi.. bir kısım kimseler de hayvanlardaki sevk-i ilâhîyi ve nebat âlemindeki baş döndürücü nizam ve âhengi, ağaçlaşmış veya hayvanlaşmış birer insan ruhu ile idare edildiklerini kabullenecek kadar işi ileriye götürüyor ve her şeye bir ruh kesip biçiyordu.

Aslında aceleden verilmiş böyle bir hükmün, değil cansızlar ve nebat âlemine tamimi, insanlık âlemi için bahis mevzuu

edilişi dahi o kadar tekellüflüdür ki, az bir düşünce ile öyle olmayacağı hemen anlaşılır.

Cansızlar ve nebatlar için bir program ve kaderîliğin bahis mevzuu olduğunda şüphe yoktur. Ancak onlardaki nizam ve ölçüyü, onların içinde eskiden yaşamış tecrübeli ruhlarda aramak oldukça gülünç ve o kadar da mesnetsizdir. Vâkıa ağaç ve otların birer hayat-i nebatiyeleri vardır, fakat bu hiçbir zaman alçalmış bir insan ruhu olmadığı gibi, yükselmeye hazırlanan ve insan olmaya namzet bulunan bir ruh da değildir.

Bu kadar umumî araştırmalara rağmen, hiçbir nebattan, kendisini idare eden tecrübeli bir insan ruhunun mevcudiyetine dair bir mesaj alınamadığı gibi, şu anda insanlık devresini sürdürdüğü kabul edilen hiçbir ruhtan da, onun nebatî ve hayvanî hayatına dair bir hatıranın tespit edildiği gösterilememiştir. Hâlbuki bu husustaki iddialar arasında, eski malumat ve müktesebatın intikali de, mühim bir esas olarak üzerinde durulan meselelerdendir. Ne var ki, şu ana kadar bir iki akıl hastasının hezeyanından başka ve bir iki sansasyonel haberden gayri bir şey de bilmemekteyiz.

Tevrat'ta mevzu edilen Niobe'nin mermer ve Hz. Lut'un zevcesi Edithe'nin tozdan bir heykel hâline gelmesi, hiçbir zaman tenasühe delil sayılmaz. Müsamahalı davranıp böyle bir şeyi kabul etsek bile, ruh kabzedilmiş, ceset ve mâruz kaldığı belânın keyfiyetine göre, ya yakıcı bir atmosferle toz toprak olmuş veya lavlar altında kalan cansız cesetler gibi taşlaşmış demektir. Nitekim, dünyanın her yöresinde karşılaşılan bu kabîl fosiller sayılmayacak kadar çoktur. Pompei'nin, Vezüv'ün püskürttüğü lavlarla bir kül yığını hâline gelmesinden asırlarca sonra yapılan kazılar, karşımıza bir sürü mermerleşmiş

Niobe çıkardı. Bugün sayfa sayfa bu enkaz yığınlarını çevirip dururken, ibretle seyrettiğimiz nâpak alınlarda utanç ve hacalet dolu bir hayatın, insanı kudurtmuşluğu hissedilmekte ve ilâhî gazabın eserleri görülmektedir. İbret alınsın diye istikbalin koruyucu sinesine teslim edilen bu etnoğrafik materyali tenasühle tefsir etmek, hiçbir mesnede dayanmadan ortaya atılmış bir iddia ve işi hafife almaktan ibarettir.

Tenasüh, vefat eden insanların ruhlarının başka cesetlere girip seyr ü seyahatinden ibaret ise, burada hangi ruh hangi cesede girmiştir. Belki pek çoğu itibarıyla mücrim bir topluluğun ruhları kabzedilmiş, arkadan gelenlere bir ders ve ibret olsun diye cesetleri de taş hâline getirilmiştir.

Mısır'da, Yunan'da ve Ganj havzasında tenasüh akidesi suiistimal edilmiş bir ahiret inancına ve ruhun bekası arzusuna dayalı olarak gelişmiştir. Ne "Ahen-Aten"in Mısır'ında, ne de "Pythagore"un Yunanistan'ında tahriflerin doğurduğu tenasühü kimse bilmiyordu. Aten'e göre, insanın yerdeki hayatının sona ermesiyle, semavî bir hayat başlar. Buna göre insan ölür ölmez ruhu yükseklerdeki "mahkeme-i kübrâ"ya varmak üzere yola çıkar ve yüksele yüksele Osiris'in huzuruna ulaşır. Huzura ulaşan her ruh, şu şekilde hesap verir: "Huzuruna günahsız geldim ve hayatımda rabbanîleri hoşnut edecek her şeyi yaptım. Kan dökmedim, hırsızlık etmedim, fesat çıkarmadım ve huysuzluk yapmadım. Zina irtikâbında bulunmadım..." Bunları söyleyen Osiris'in cemaatine katılır. Söylemeyen ve terazisi ağır basmayan, Cehennem'e atılır ve orada zebaniler tarafından parça parça edilir.

Yine, Aten dinine ait imanî hakikatleri aksettiren kitabelerde şu saf ve dupduru inanışı görüyoruz: "Senin yaptıkların

pek çok ve çoğunu da gözümüz görmez. Ey biricik ilâh ki, senin kuvvetine kimse mâlik değildir. Sen bu arzı istediğin gibi yarattın ve sen yalnızdın. İnsanlar ve büyük-küçük yer yüzünde ayaklarıyla yürüyen bütün hayvanlar ve yükseklerde kanatlarıyla uçan bütün kuşlar, hepsine lâyık olduğu yeri sen seçersin ve bütün ihtiyaçlarını da sen görürsün... Bütün güzellikler senin sayende şekil alır ve bütün gözler bunlardan seni görür. Sen benim kalbimdesin..."[69] Hiçbir şey ilâve etmeden kaydettiğim şu mülâhazalar, takriben bundan dört bin sene evvel Mısır'da birer büyük hakikat olarak kabul edilen şeylerdi.

Yunan'da da haşir ve bekâ-i ruh akidesi oldukça sağlamdı. Büyük filozof Pythagore, cesetten ayrılan ruhun kendine mahsus bir hayatı olacağını ve esasen ruh, arza inmezden evvel bu hayata mazhar bulunduğunu ve yeryüzüne bir kısım mükellefiyetlerle geldiğini ve burada yapacağı fenalıklara karşı cehenneme atılacağını ve zebaniler tarafından parçalanacağını; bunun aksine iyilikler yaptığı zaman da yüksek mertebeler ve mesut bir hayata mazhar olacağını ifade etmektedir ki, aktarmalarla karıştırılan bir kısım aksaklıkların olabileceğini peşinen kabul edip, sonra anlatılanlara bakacak olursak, doğruya çok yakın bir haşir akidesinin rengin bir eda ile ele alınmış olduğunu görürüz. Eflâtun'un *"Cumhuriyet"* kitabındaki beyanatı da bundan farksızdır. Eflâtun'a göre "Bedenden ayrılan ruh, cismanî hayatı büsbütün unutur ve yalnız hakikatin tefekkürüyle meşgul kalır. Bu hâliyle o, kendine münasip bir âleme, hikmet ve ebediyetle doygun lâhûtî bir âleme yükselerek, orada noksanlıklardan, hatalardan, korkulardan hatta maddî hayatta onu kıvrandıran muhabbetlerden,

---

69 Breasted, Prof. James Henry; *A History of Egypt* [Trc: Ö. R. Doğrul] s.371-376.

aşklardan.. hâsılı, beşer tabiatının gereği gibi bütün fenalıklardan azade olarak yüksek bir saadete ve rabbânîlerle içli-dışlı bir hayata nail olur.”

Aslında düşünce sistemleri böyle olan milletlerin akidelerinde tenasühvâri şeyler göze çarpacak olursa, artık bunun tahrif mahsulü olmasından şüphe etmemek gerektir.

Mısır’da kök salan tenasüh akidesi, bir baştan bir başa bütün Nil havzasında türkülere ve destanlara mevzu olduktan sonra, Yunan filozoflarının velût dimağlarıyla daha rengin, daha hayalî kisvelere bürünerek masallara girdi ve topyekün yeryüzünün üstûresi hâline geldi.

Bu anlayışın esiri Hintli, maddeyi Brahman’ın son tecellîsi saymakta ve ruh ile cesedin birleşmesini bir düşüş ve bir şer telâkki etmektedir. Buna mukabil, ölümü beşerî kusurlardan tecerrüt; vecd ve istiğraka yükselmelere vesile ve gerçeğe visal saymaktadır. Hinduizmin en mühim kitabı olan “Vedanta”da ruh, Brahman’ın bir cüz’ü, bir şeraresi tasavvur edilmekte ve bunun kalıptan kalıba intikal ederek aslına avdet edeceği ana kadar ızdıraptan kurtulamayacağı anlatılmaktadır. Ruh, maksadı olan “mârifet-i mukaddese’’yi benlikten ve ona ait bütün kötülüklerden sıyrılarak, bir nehrin denize koşması gibi, Mâbud-u Mutlak olan Allah’a koşmakla elde eder. Vuslat olunca da, Budizm’in Nirvana’sı gibi mutlak sükun ve huzur hâsıl olur. Ne var ki, Budizm’le bir durgunlaşma ve hareketsizlik hüküm-ferma olmasına karşılık, Brahmanizm’de aktif bir ruh vardır.

Tenasüh akidesi daha sonraları bazı Yahudilerce de benimsenmiştir. Kabbalistler tarafından İskenderiye kilisesi gibi bir kısım manastırlara sokulan tenasüh düşüncesi, Gulât-ı Şiâ

tarafından ehl-i İslâm arasına az dahi olsa girebilmiştir. Tenasühe kâil olan eski-yeni bütün milletlerde, ortak bir düşünce göze çarpmaktadır. O da; hulûl ve ittihat. Atenizm'de Ahen-Aten, Brahmanizm'de Brahman, Yahudilik'te Üzeyir (aleyhisselâm), Hıristiyanlık'ta Hz. Mesih (aleyhisselâm) ve Gulât-ı Şiâ'da ise Hz. Ali (radıyallâhu anh) hep aynı şey olarak kabul edilmek suretiyle, âlemşümul bir hata işlenmiş ve aynı inhiraf çizgisinde birleşilmiştir. Bunun dışında, bir kısım mutasavvifenin beyanlarında tenasühü iş'âr eden sözler ise, ya garazlı kimselerin karıştırmaları veya tevile tâbi tutulması gerekli olan remizlerdendir. Ehl-i Sünnet ulemâsı; hadisçisinden fıkıhçısına, ondan tefsir ve kelâmcısına kadar, bu anlayışın, İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunda ittifak hâlindedirler. Her ferdin kendi kaderiyle yaşaması, kendi kaderiyle ölmesi ve kendi serencamesiyle haşrolması; sonra imtihan hakikatinin muayyen ferde bakması, muayyen muhatabın kendi sevap veya günahıyla aynı muayyeniyet içinde hesaba çekilmesi gibi hususlardan ötürü, tenasüh akidesini merdut görmüşlerdir.

Bu meseleyi vâzıhan intikal ettirebilmek için, gelecek hususların serdedilmesinde fayda mülâhaza ediyoruz! Evet, aşağıda anlatılan şeyler muvacehesinde, tenasüh akidesini kabul etmek mümkün değildir:

1. Haşir akidesi açısından, her ferdin hesabı, kendi hayatının girinti ve çıkıntılarına göre olacaktır. Buna göre, binlerce cesede girmiş-çıkmış bir ruh, hangi şahsiyetiyle haşrolacak ve hangi durumuna göre ceza veya mükâfat görecektir.

2. Bu dünya imtihan için açılmıştır. İmtihan da gaybe iman esası üzerine cereyan etmektedir. Yaptığı kötülüklerin cezasını aşağı bir mahluk suretinde yaşayan bir ruh, ikinci

bir cesede girme fırsatını bulunca, hem mesele gaybîlikten çıkacak, hem de görüp tattığı ızdıraplardan ötürü, sürekli beden değiştirme işini sona erdirebileceği bir yola girecektir ki, bu da tenasüh düşüncesinin kendi kendini nakzetmesi, kendi kendini yıkması demektir.

3. Her ferdin mutlak saadete namzet olabilmesi için böyle çok ızdıraplı bir ruhlar muhaceretine lüzum görüldüğü takdirde, Allah'ın zalimlere ceza, iyi kimselere de, mükâfat vaadi abes olacaktır. Bu ise Zât-ı Ulûhiyet hakkında muhaldir, bâtıldır.

4. Kur'ân ve sair semavî kitapların, günahların affedileceğine dair olan beyanları, affedilebilmek için ruhların ızdıraplı ve uzun seyahatlerini fuzûlî ve mânâsız göstermektedir. Rahmeti Sonsuz olana şâyeste olan da budur. Buda, bir sükunet ve bir atâlet olan "Nirvana"sını bu meşakkatli yolculuktan daha huzur verici bulmuş olacak ki, Brahmanizm muzdariplerini daha huzurlu bulduğu bu ufka davet etmektedir.

Bizde ise, affedilmeyecek günah yoktur. Ve Allah (celle celâluhu) tevbe eden herkesin günahını bağışlayacağını vaad etmektedir. Bu hususta günahının azlığına çokluğuna bakılmadığı gibi, son dakikalara kadar ferdin günah içinde bulunmasına da bakılmayacaktır. Bütün hayatı isyanla geçmiş bir mücrim, bir tek saatlik nezih hayatıyla, Allah'ın rahmetine mazhar olabilir...

5. Keza tenasüh devr-i daim yücelebilmek için, uzun ve yorucu seyahat, Cenâb-ı Hakk'ın hususî iltifat ve rahmetine zıttır. Zira, o istediği zaman eracif içinde aldığı en pesbayağı şeyleri dahi som altın hâline getirir ve en kıymetli yapar. Bu da onun, hususî atâyâsı, hususî ihsanıdır.

6. Peygamberlere uyan kimseler arasında; ilk hayatları itibarıyla çok şerli kimseler de bulunuyordu. Bu insanlar, uzun, kirli bir geçmişten sonra, velileri çok geride bırakacak kadar muallâ bir mevkiye yükselmeleri o kadar vâkidir ki, aksine fikir beyan etmek âdeta imkânsızdır. Böyle, bir hamlede ve bir nefhada olgunluğun zirvesine yükselmek, Allah'ın lütfunu ifade ettiği gibi terakki için umumî bir muhaceretin yersizliğine de parmak basmaktadır.

7. Her ceset için ayrı bir ruh kabul etmek, Kudreti Sonsuz olan Allah'ın sonsuz yaratıcılığına imanın ifadesidir. Bunun yerine bir tabur ruhu bütün cesetlere sokup çıkarmak, Kudreti Sonsuz'a âcizlik isnadını işmam eder. Bu noktada dahi tenasüh akidesinin akla mülâyim gelmediği açık ve vâzıhtır.

8. Bundan başka yeryüzünde yaşayan dört milyar insanın hiç olmazsa birkaç milyonunda, başka cesetteki sergüzeşt-i hayatlarına dair bir kısım emareler bulunmalı değil miydi? Hiç olmazsa bazı kimselerde, birkaç kere dünyaya gelip gitmiş olmadan birikmiş umumî bir kültür olamaz mıydı? Bunun dünya nüfusuna göre binde bir olması dahi, ne büyük rakamlara ulaşacağı düşünülecek olursa, her yerde böyle birkaç insanla karşılaşma zarureti, kendiliğinden ortaya çıkmaz mı? Hâlbuki nerede!?.

9. Bir de, toplumun hemen her kesiminde eski bir ruh taşıyan her fert, 3-4 yaşına girer girmez bütün eski müktesebatıyla görünmesi gerekmez miydi? Bu hususta şimdiye kadar kaydedilmiş tek vak'a gösterilebilir mi? Bazı dâhi ve ilhama mazhar kimselerde bir kısım harikalar görülse bile bu, hazır bir malumatın kullanılmasından daha çok, ya semavî desteklenme veya yüce fetanetin eşya ve hâdiseleri kavramasından ibarettir.

Şimdiye kadar bir-iki akıl hastasının hezeyanıyla yine bir-iki gazetenin neşrettiği sansasyonel haberden başka, herhangi bir cesedin başkasına ait bir ruhla yaşadığını gösterir müdellel bir şeyden bahsetmek mümkün değildir.

10. Sair canlılarda insanî fonksiyonları gösterir, herhangi bir emare keşfedilmemiştir. Hâlbuki, daha evvelki cesette kazanılmış bir kısım hususiyetleri taşıyan ruh, ne denli aşağı bir hayat yaşarsa yaşasın, fıtratın sınırlarını zorlayacak bir kısım infialleri olacaktı. Botanik çalışmaları çok ilerlemiş olmasına rağmen, bugüne kadar tenasühü işmam eder herhangi bir garabete rastlanmamıştır.

Netice olarak diyebiliriz ki, tenasüh akidesi, eski toplumlar arasında bir inanç inhirafı olarak yaşadığı gibi, günümüzün insanında da, habis ruhların aldatmacalığından ve şeytanların, bazı bünyelere girip hâkim olmasından öteye herhangi bir hakikati yoktur. Evet, En Doğru Sözlü'nün beyanıyla, şeytanın kan damarları içinde dolaştığını,[70] kalb ve kafayı tesir altına aldığını öğreniyor, tenasüh denen hezeyanın iç yüzüne biraz daha muttali olabiliyoruz.

Zaten hiçbir tecrübeye dayanmayan ve aklî mesnedi bulunmayan ve hele vahye müstenit olmayan böyle bir hurafeye, yaratılış itibarıyla çok şerefli olan insanın inanması asla düşünülemez. İşin doğrusunu O bilir.

---

[70] Buhârî, *ahkâm* 21, *bed'ü'l-halk* 11; Ebû Dâvûd, *savm* 78.

Âlemşümul: Kâinatı içine alan, âleme yayılmış.

Etnoğrafik: Millet, kavim, aşiret ve topluluklarin yaşayış tarihine ait.

Gulât-ı şia: Şia'nın aşırı uçları.

Hulûl ve İttihad: Cenab-ı Hakk'ın -hâşâ- bir cisim veya şahsın içine girdiğine, onunla birleştiğine ve bir arada bulunduğuna inanmak.

İnhiraf etmek: Doğru yoldan çıkmak, sapmak.

Kabbalistler: Daha çok sırlar ve gizemlilik esasına dayanan eski bir Yahudi mezhebi.

Kisve: Kılık, şekil, görünüm.

Lâhûtî: Ulûhiyet âlemine müteallik olan, ilâhî.

Mahkeme-i kübrâ: Pek büyük mahkeme.

Mârifet-i mukaddese: Saf, duru, Allah bilgisi.

Merdut: Reddedilmiş, kabul edilemez.

Metapsişik: Normal psikolojinin sınırları dışında kalan olayların incelenmesi.

Muhaceret: Göç, göç etme.

Mutasavvife: Tasavvuf ilminin daha çok nazarî, teorik yönünü inceleyen kimseler.

Mücrim: Günahkâr, suçlu.

Müdellel: Delille ispat edilmiş olan.

Parapsişik: Tabiat üstü olaylarla ilgili

Sehhâr: Aldatıcı, büyüleyici.

Sergüzeşt-i hayat: Hayatta kişinin başından geçen olaylar, hâller.

Şerare: Kıvılcım.

Üstûre: Efsane, mit, mitoloji.

Beş vakit namaz farzdır. Kutuplarda ise, bazen altı ay gece, altı ay da gündüz olur. Burada nasıl namaz kılınacak?

Bu soruyu soranların samimî olup olmadığını bilmiyoruz. Zira şimdiye kadar bu soru hep İslâmiyet'in âlemşümul bir din olduğunu inkâr eden mülhitler tarafından soruldu. Ve demek istendi ki: Siz İslâmiyet'i âlemşümul kabul ediyorsunuz ama, altı ay gece ve altı ay gündüz olan bazı yerlerde namazıyla, orucuyla bunu yaşamak acaba mümkün olacak mıdır?

Hemen arz edeyim ki, dünyada hiçbir sistem hatta, bu sistem sadece iktisadî bir sistem dahi olsa, kat'iyen, İslâm'ın ulaştığı âlemşümul hüviyete ulaşamaz. İşte günümüzdeki binarıza sistemler ki, insan bunlara sistem demeye sıkılır. Hatta bunların içinde, daha sistemin nazariyecisi hayatta iken, birkaç defa revizyona tâbi tutulanları da var... Meselâ, Marks'ın iktisadî sistemi, Engels'le beraber birkaç defa gözden geçirilip düzeltilmiş olmasına rağmen, birbirini takip eden enternasyonellerde, yer yer yine tadilâta girilmiş, rötuşlar yapılmış ve her defasında ayrı bir kılığa sokulmuştur.

Bu husus, günümüzdeki her iktisadî sistemde böyle olduğu gibi, bütün zamanlarda ve çeşit çeşit sistemlerde de, sık sık göze çarpan tabiî kusur ve beşerîliğe ait bir arızadır.

Şunu da hemen ilâve edeyim ki, ben böyle mukayese ile işi örtbas edip hafife almak niyetinde değilim. Ne var ki, bazılarının meslek ve meşrebi diyalektik olduğundan bizim için de muvakkat bir tenezzül ve çocuk edasına girmeye sebep oluyor...

Sâniyen, acaba dünya nüfusunun kaçta kaçı bu türlü yerlerde yaşıyor ki, onların biraz da hususiyet arz eden durumlarıyla, öyle âlemşümul bir din tenkide tâbi tutuluyor. Evet, o buzullar ve karanlıklar diyarında yaşayanlar, insanlığın kaçta kaçıdır? Belki de milyonda biri bile değil. Öyle ise, küre-i arzın her tarafını ve bütün beşeri bir tarafa bırakarak, üç-beş gayri medeni ve zavallı kimselerin durumlarını mevzu kanunlara menat gibi gösterip tereddüt imal etmeye çalışmak, nasıl samimiyetle ve ilmîlikle telif edilecek ki!..

Sâlisen, acaba kutuplarda Müslüman var mıdır ki, Müslümanların namaz meselesi dert ediliyor da, kutuplarda yaşayan insanların namaz kılacakları soruluyor. Eğer bir gün insanlık kutuplarda yerleştikten sonra, bazı kimseler ibadet ü taatı sormaya gelirlerse o zaman böyle bir soru irad etmenin de mânâsı olur. Yoksa şimdilik öyle bir soruyu sırf masum gönüllere şüphe atmak için uydurulmuş kabul edeceğiz. Materyalistlerle konuşurken, gönül istemediği hâlde dil, diyalektik yapıyor, affola!

Şimdi de İslâm'ın bu hususta bir şey deyip demediğini kısaca arz edelim. Şurası muhakkak ki, hiçbir noktada açıklık bırakmayan İslâm bu mevzuu da ihmal etmemiştir. Evet bu husus bir hâdise münasebetiyle, ta ilk asırda vuzuha kavuşturulmuştur. İmam Müslim'in Sahih'i ile, Ahmed İbn Hanbel'in Müsned'inde, Efendimiz'le ashabı arasında şöyle bir müzakerenin cereyan ettiğini görüyoruz. Peygamberimiz: "Dinden

dönüldüğü zaman, Deccal çıkar." başka bir rivayette: "O, şarktan zuhur eder ve kırk günde, yeri bir baştan bir başa dolaşır. Onun bir günü sizin bir seneniz... Ve bir günü de vardır ki, bir ayınız; diğer bir günü bir haftanız; sair günleri ise sizin günleriniz gibidir." buyurur. Sahabi sorar: "Miktarı bir sene olan o günde, bir günlük namaz yeter mi?" O cevap verir: "Hayır, takdir ve hesap edersiniz."[71] Yani, bütün bir gece ve gündüz olan ayları ve haftaları yirmi dört saatlik günlere böler, ibadetinizi ona göre yaparsınız.

Mesele fukahânın eline geçince, herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermeyecek şekilde, Şafiî'nin *"el-Ümm"* kitabından, mezhebindeki *"Minhac"a* kadar ve Hanefîlerin kadim kitaplarından *"Tahtâvî"* hâşiyesine kadar, üzerinde durulmuş ve işlene işlene herkesin bileceği bir mesele hâline getirilmiştir.

Bu mevzu, vakitlerin namaza sebep olması bahsinde ele alınır ve izah edilir. Biz bu mevzuda sadece meselemizle alâkalı kısma temas edeceğiz.

Vakitler, namazların sebepleridir. Vakit bulamayınca, namaz da farz olmaz. Meselâ, bir yerde yatsının vakti tahakkuk etmiyorsa, yatsı namazı da farz olmaz. Ama bu, günün bir vaktinin bulunmadığı yerler içindir; yoksa Deccal hadisinde anlatıldığı gibi, senenin büyük bir kısmı gece veya gündüz olduğu yerlerde, o uzun gün veya geceyi, günlerimiz ve gecelerimiz ölçüsüne göre bölüp, hesap ve takdir etmekle vazifelerimizi yerine getiririz. Yani o mıntıkaya en yakın yerin imsakiyesini kullanarak, mevcut gece ve gündüzü, belli bölümlere ayırıp, geceleri, gecede yapılan ibadeti, gündüzleri de, gündüz yapılan

---

71 Müslim, *fiten* 110; Tirmizi, *fiten* 59; Ebû Dâvûd, *melâhim* 14; İbn Mâce, *fiten* 33.

ibadeti eda ederiz. Tıpkı yeme, içme, yatma ve kalkmada, tabiî ve fıtrî olarak bu parçalama işini yaptığımız gibi...

Evet aylarca güneşin batmadığı ve doğmadığı yerlerde, fıtrat kanunlarına karşı nasıl iki büklüm isek, oruç, namaz ve hac gibi ibadetlerde de, yaşadığımız hayata hemâhenk olarak, aynı âhengi muhafaza etme mecburiyetindeyiz.

Hâsılı, diyebiliriz ki, İslâm, bu hususu da kat'iyen ihmal etmemiş, kutuplara en yakın yerlerden, beş vaktin tahakkuk ettiği bir daireye ait evkat cetvelinin kullanılması prensibini getirmiştir.

Burada diğer bir meselenin de ele alınması uygun olacaktır. O da vaktin bulunmadığı yerde namazın da tahakkuk etmeyeceği hususudur. Evet, gerçi vakitler namazlara sebep gösterilmiş ise de, namazın hakikî sebebi Allah'ın emridir. Binaenaleyh, vaktin tahakkuk etmediği yerlerde dahi başka bir vakit içinde o namazın kaza edilmesi ihtiyata muvafıktır.

İşin doğrusunu O bilir.

Âlemşümul: Evrensel.

Îrâd etmek: Ortaya getirmek, söylemek.

Menat: Sebep, bir hükme mesnet teşkil eden illet.

Vuzuha kavuşturmak: Açığa çıkarmak.

Hz. Âdem'le Havva'dan dünyaya gelen çocuklar o zaman evleniyorlardı. Şimdi neden yasak edildi?

Bu sorunun da, benzeri sualler gibi, belli mihraklarca ayarlanıp, sistemli olarak gençler arasında neşredildiğini esefle müşâhede etmekteyiz. Evvelâ, bu ve benzeri soruları ortaya atanların samimiyetine inanmak oldukça güçtür. Bunun arkasında söylemek istedikleri şey ise az bir dikkatle anlaşılacak kadar açık ve vâzıhtır. Bu türlü soru imal etme gayretlerinin en mühim hedeflerinden birisi, belki de birincisi, dinin esaslarında bir kısım tenakuzların, zıtlıkların bulunduğu zannını uyarmaktır.

Ve aynı cinsten soruların hemen hepsinde bazı nifak rejiminin menfî kaideleri mevcuttur. Hâşâ... *"Allah yoktur. Din bir afyondur. Mukaddesler birer tabu ve emperyalizmin istismar vasıtaları... Aile ve onda haram ve helâl sınırları âlemşümul hakikatlere zıt ve belli bir dönemin değişik istismar unsurları... vs."* Perdenin aralanmasıyla ortaya çıkan şu şeyler ise doğrusu tüyler ürperticidir: Birbirine zıt emirlerle, bugüne kadar devam edegelen din, artık akıl ve mantıkın zaferi karşısında merciiyetini kaybetmiştir. Öyle ise serazat ve çakırkeyf, aklımıza esen her şeyi yapmalıyız. Bu, kız kardeş, hala ve teyze ile evlenmek bile olsa...

İşte masum gibi görülen sualin arkasındaki, tüyler ürpertici, şenî tasavvurlar ve iğrenç plânlar! Ve işte *"pozitivizm"* ve *"rasyonalizm"* kalkan yapılarak, körpe dimağların iğfal edilmesi!

Cemiyetimizin bir kesiminde, din ve neslin muhafazası prensiplerini tahrip etmeyi hedef alan bu türlü istifhamlar, imal edildiği çevreye bakılarak; *"Bu da onların çarpık fikirlerinden biri, doğrular ise, onların iddiasının aksi olduğuna göre, bunun böyle olması en doğrudur."* demek, en isabetli cevap olacaktır. Ama biz, yine de bir iki cümle ile bunun üzerinde durup bir şeyler söylemek istiyoruz.

1. Evvelâ, bu bir dinî mesele, hem de dinin teferruatına ait bir meseledir. Dine inanmayanın, hele dinin temel prensiplerini kabul etmeyenin, bu türlü şeyleri kurcalamaya asla hakkı yoktur.

2. Din, emir ve yasaklarıyla inananlar için bağlayıcı olduğunda kimsenin tereddüdü olmasa bile, inkârcılar için böyle bir şey her zaman söz konusu olmasa gerek. Bu itibarladır ki, bir kısım kimseler serazat, çakırkeyf, her istediklerini yaptıkları hâlde, inanan hiçbir insan onlara karışmamaktadır; nitekim şu anda da bilip karışmadığı gibi. Zira amel ve davranışlardaki sapıklık ve inhiraflar sadece ve sadece düşünce, tasavvur ve kanaat bozukluğundan doğar. Bunlara istikamet kazandırılamadıktan sonra, davranışları düzeltmeye uğraşmak beyhudedir.

3. Bu mesele, dinin teferruatına ait bir meseledir. Bu türlü meselelerde, beşerin tekâmülüne muhâzî olarak, gelişme mânâsında değişmeler her zaman olmuştur. Şu anda muhatabı bulunduğumuz emir ve yasaklar -hikmetlerden kat-ı nazar-

o zamanki emir ve yasaklardan farksızdır. Bu hususta mühim olan âmirin emridir. O; dün bir batında dünyaya gelenlerin izdivacını yasaklar; bugün de anne-baba münasebeti zaviyesinden yeni yasaklar kor ve *"Bu muamele haramdır."* der. Bu, tıpkı bir çocuğun bütün bir gelişme döneminde, hayatına ait kanunlara müdahale edilip, yemesi, içmesi, giymesi değiştirildiği; hatta seviyesine göre bir dil kullanılıp tenezzülât yapıldığı gibi.. devamlı gelişme kaydeden beşer hayatında da aynı şeylere riayet edilmiştir. Nasıl ki, çocuğun bakım, görüm ve anlayışına riayet etmek bir küçüklük; hatta bilgisizlik değildir; aksine bir büyüklük ve irfan nişanesidir. Öyle de, dünden bugüne gelişen ve olgunlaşan insanlığın her devrine göre kanun koymak, ayn-ı hikmet ve hakikattir.

4. Bu meselenin, sualde ifade edildiği şekilde cereyan etmesi, itimat edeceğimiz kaynaklarda mevcut değildir. İsrailiyat menşeli de olabilir. Ancak, Kur'ân'ın nasslarına istinaden, hilkat zincirini Âdem (aleyhisselâm) ve zevcesine bağladığımız için[72], böyle bir şeyi kabul etmeye kendimizi mecbur biliyoruz. Meselenin aslına inilmeden olduğu gibi kabul edildiği takdirde, insanoğluna, maslahatlara riayet etme dersi vermek sadedinde, muvakkaten tecviz edilmiş, sonra da yasaklanmak suretiyle, zamanla bu kabîl ahkâmın değişebileceği hatırlatılmıştır.

5. Muvakkaten tecviz edilen böyle bir muamele, muhataplarının farklılığıyla hususiyet arz etmektedir. Evet, yetiştikleri yuva, gökten gelen emirlerle daima nurlu ve hane halkı olarak vicdanları devamlı uyanık olan bir aile, elbette ki başkalarından çok farklı olacaktır.

---

[72] Hucurât sûresi, 49/13.

Yeryüzünde ilk insan olma tazeliği; işlenen küçük günahın büyük cezasının, gönüllerde ürperti hâsıl eden dehşetinin devam etmesi ve böyle bir sürçme ile Cennet'ten uzaklaştırılmış anne ve babanın inkisar dolu birer gönülle, başında bulundukları bir yuvada, mübahlar dahi endişe verici ve ürkütücüdür. Böyle bir yuvada, birbiriyle izdivaç yapacak kimseler yan yana dursalar dahi, oruçlu insan gibi, ferman çıkacağı ana kadar birbirlerine ters bile bakmazlar. Böyle bir yuvada kalblerin eğilmesi, vahyin yıldırım gibi çarpan âyetleriyle düzeltilir. Ve böyle bir yuvada bütün sınırlar yok edilse dahi, insanlar vicdanlarının yol vermeyen surlarını aşamazlar ve aşmazlar.

Hâlbuki günümüzdeki hanelerde, bahsedilen mânâların ve bağlayıcı hususların hiçbiri bulunmadığından, sınırlara riayet edilemeyecektir. Belki de çok erken yaşlarda münasebetsiz davranışlar, bütün bir hayat boyu hacalet hâlini alıp devam edecektir. Hele, yuvanın muhtaç olduğu huzur ve emniyeti öyle ihlâl edecektir ki; o yuva artık bir çıyan yuvasına dönüşecektir.

Şimdi, bir kere düşünün! Kız kardeşine, halasına, yeğenlerine karşı, behîmî hislerinin mağlubu, sergerdan bir grubun barındığı evde huzur tasavvur etmek mümkün müdür! Böyle bir evde herkes göz koyduğunu kapmak için kötülükler düşünecek, hatta öz kardeşleriyle rekabete girişecek...

Belki de aynı düşünce ile Hz. Âdem'in (aleyhisselâm) evlâtları arasında cereyan eden cinayetlere başvurulacak ve keşmekeşlikler sürüp gidecektir.

Demek ki, koruyucu müeyyideler, vicdanları uyanık tutan sâikler mevcut olduğu zaman, o türlü mevzuat suiistimal edilmese bile tenbih edici faktörlerin yok olması, bağlayıcı atmosferin silinip gitmesiyle her çeşit suiistimale kapı açılabilir.

Sırf bâtılı tasvir etmemek için duyduğum ve gördüğüm şeyleri şerh etmek istemiyorum. Yoksa, ailedeki küçük ihmallerin neticesi, insanı insanlığından utandıracak öyle hâdiseler cereyan etmektedir ki, bunları duyup işitip ürpermemek mümkün değildir.

Bir hususu daha noktalarken diyebiliriz ki; barınaklarının duvarlarında *"İniniz, bazınız bazınıza düşman olarak."*[73] sesinin ihtizazları duyulan bir topluluk, hâvi bulunduğu haşyet, saygı, ürperti ve sarsıcı endişelerle günümüzün hanelerine benzemediği gibi, o haneye ait muvakkat ahkâm da, hanelerimizdeki ahkâma benzemeyecektir.

Kaldı ki, bu şekilde cereyan eden muamelenin adedi hakkında da bir şey söylememiz oldukça güçtür. Belki hâdise bir kere, belki de iki kere cereyan etmiştir!

6. İzdivacın tekeffül ettiği hikmetlerden bir tanesi de servet dağılımını temin ve malın belli ellerde teraküm ve tedavülünü önlemektir. Hâlbuki, o devirde bütün insanlar Hz. Âdem'in evlâtlarından ibaret olduğu ve küre-i arz baştan başa onların istifadelerine takdim edildiği için, ne temerküz, ne tahaşşüt, ne de teraküm asla bahis mevzuu değildi. Günümüzde ise, içtimaî yapı, kazandığı hüviyetle büyük farklılıklar arz etmektedir...

Şunu da hemen arz edeyim ki; başka tariklerle servet dağılımı yapılsa da, değişik ahkâm ortaya çıkması kat'iyen söz konusu değildir. Bu mevzuda söylenmiş ve söylenecek bir söz, mutlak hikmet sahibinin hikmetli beyanından ibarettir. Acaba, Cenâb-ı Hak, Âdem ve Havva'yı yaratmada, sonra da evlâtlarının izdivacından başka bir yol koyamaz mıydı?

---

73 Bakara sûresi, 2/36.

Zât-ı Ulûhiyet'e karşı böyle bir soru, hem bilgisizlik hem de suiedeptir.

Allah (celle celâluhu) bir Âdem (aleyhisselâm) ve Havva yarattığı gibi, ikinci bir Âdem ve Havva da yaratabilir. Hem şu anda ve bütün geçmiş devirlerde, binlerce, yüz binlerce âlemler yaratan Allah'a (celle celâluhu) ikinci bir Âdem ve Havva yaratmak hiç mi hiç ağır gelmez. Ne var ki, hikmeti öyle iktiza ettiği için öyle yapmıştır.

Hem bizim sınırlı ve bozuk güzellik ölçülerimize, hikmet ve hendesemize göre yaratacak değildi ya! Biz, kâinattaki güzellik ve çirkinlikleri, O'nun emir ve nehiyleri menşûrundan geçirmek suretiyle güzellik ve çirkinlik şuuruna erebildik. O'nun her emrini minhac edinerek eşya ve hâdiselerin tefsirine koyulduk. Her hükmünün, birer sabit kanun olduğunu kavradığımız nispette, ortaya attığımız prensiplerde isabet edebildik.

O, bütün insanlığı Âdem (aleyhisselâm) ve Havva köküne bağladı ise, öyle olmasını en güzel kabul ettik. Kaldı ki, insanlar arasındaki râbıtanın böyle bir kökle alâkası da oldukça kuvvetlidir.

Cismaniyetteki bu vahdet, ruhlardaki birliğin tohumunu taşımaktadır. Tıpkı bir ağacın köküne ve çekirdeğine inildikçe birlik zuhur ettiği gibi... Daha ileri gidilince her şeyin *"Âdem"* vahdeti içinde saklı olduğu görülecektir. Bu safhada ağaç hem erkek ve hem de dişiyi birden temsil etmektedir. Aşılayan da odur, aşılanan da. Birbirinden uzaklaşıp erkeklik-dişilik ayrılığı ortaya çıkınca, telkih ve telakkuh durumu da değişik olacaktır.

İnsan olarak herkese karşı duyduğumuz insanî alâkayı, Âdem (aleyhisselâm) ve Havva vahdetiyle, Yaradan'ın

gönlümüze koyduğu muhabbette ve insanlıkta görüyoruz. Dünkü ahkâmın bugünkü değişikliği ise, hükümleri karşısında iki büklüm olduğumuz Zât'ın hikmetine; hikmeti içindeki kökten uzaklaşmaya ve beşerî silsile içindeki techîz edilmeye; erkeğiyle kadınıyla insanlığın özüne ait mânâları yüklenmeye veriyor; *"Her işte hikmeti vardır, abes fiil işlemez Allah."* diyoruz.

Âlemşümul: Evrensel.

Behîmî: Hayvanca, hayvanî.

Menşûr: Prizma.

Minhac: Meslek, yol, usul.

Muhâzî: Paralel.

Muvakkaten: Belli bir süre için, geçici olarak.

Nass: Hükme esas olan âyet.

Sergerdan: Sersem, şaşkın.

Şenî tasavvur: İğrenç, çirkin düşünce.

Tecviz: Cevaz verme, izin verme.

Tedavül: Elden ele geçme, dolaşma

Tehaşşüd: Yığılma.

Tekeffül: Kefil olma, garanti etme.

Telakkuh: Aşılanma.

Telkih: Aşılama.

Temerküz: Bir yerde toplanma.

Tenâkuz: Çelişki.

Tenezzülât: Seviyeye inme.

Teraküm: Birikme.

Kâlû-belâ ne demektir?

Bu sözler, Yaradan'ın yarattıklarıyla; hususiyle insanla olan mukavelesine ait bir kısım sözlerdir ki, bu mukavelede: *"Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"* diye sorulur. Karşılığında da: *"Evet, Rabbimizsin."*[74] cevabı alınır.

Bu meselenin iki yönü vardır:

1. Bu soru kime ve nasıl sorulmuştur?

2. Ne zaman sorulmuştur?

Birinci şık itibarıyla birkaç mülâhaza arz edilebilir:

1. İnsan henüz hiçbir şey değilken *"var olma"* emrini alması ve onun da bu emre, *"evet"* demesi ki; tekvînî mahiyette bir soru-cevap ve bir mukavele sayılır.

2. İnsan atomlar âleminde, hatta bu âlemin de ötesinde parçacıklardan ibaret iken, her şeyi bir kemale doğru sevk edip terbiyeye tâbi tutan Rabbülâlemîn, bu parçacıklara insan olma şevkini duyurarak, o istikamette onlardan bir söz ve misak almasıdır ki; bu da, her zerrenin kendi tâkatinin çok üstünde, Kafdağı'ndan ağır yükleri omuzlayarak, Rabbin *"var etme"* teklifine *"evet"* demesinden ibaret sayılabilir.

---

74 A'râf sûresi, 7/172.

Bu iki şekilde cereyan eden *"soru-cevap"* veya *"teklif ve kabul"*, söz ve beyanla değil gibidir. Buna binaen bir kısım tefsirciler bu mukaveleye istiare-i temsîliye tarîkiyle yapılmış bir mukavele nazarıyla bakmışlardır. Yani, sanki öyle denilmiş, öyle cevap verilmiş ve öyle hukukî kıymeti haiz bir sözleşme kabul edilmiş; yoksa, beyanla ve yazışma ile yapılmış bir akit değildir.

Aslında, bin bir çeşit hitap ve bin bir çeşit cevap sahibi Rabbin, *"hitap ve cevap"* indeksini nazara almadan böyle bir hükme varmak, tekellüften sâlim olamaz. Yeri gelince ona da temas edeceğiz.

3. Bu türlü bir ikrar isteği ve şehadette bulunma sözleşmesi, insanın kendini duyması ve kendinin, kendinden başka bir şey olmadığını anlamasından ibaret, bir nefis mârifeti, bir *"Nefsini bilen Rabbini bilir."*[75] hakikatini temsil; bir mahiyet âyinesini seyre koyulma ve bu yolla şuuruna akseden rengârenk hakikatlerin petekleşmesine şahit olma ve bu şehadeti ilân etmektir. Ne var ki, bu icap ve kabul; bu söz verip-söz alma, bu duyma ve duyurma, çok açık ve hemen sezilecek gibi de değildir. Belki, çok ikaz ve tenbihlerle duyulup hissedilebilecek şeylerdendir ki; irşadın ehemmiyeti de bu noktadan ileri gelmektedir.

İnsana emanet edilen nefis veya benlik (ego), Yaratıcı'nın yüce varlığını bilmek ve itiraf etmek için ona verilmiştir. Zaten onun varlığının gayesi de bu bilme ve itiraftan ibarettir. Binaenaleyh, insan, varlığıyla O'nun varlığını, sıfâtıyla O'nun sıfatlarını gösterdiği gibi, kusurlarıyla O'nun kemalini,

---

[75] el-Münâvî, *Feyzu'l-kadîr* 1/225, 4/399, 5/50; el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* 2/343.

ihtiyaçlarıyla O'nun servet ve gınâsını, aczi ve fakrıyla O'nun iktidar ve ihsanlarını gösterir. Bu bir ilk mevhibe ve ilk ihsandır. Bu ilk ihsana terettüp eden idrak ve irfan ise, her varlıkta onun varlığını; her ziyada O'nun nurunu hissettiği Yüce Yaratıcı'yı, ilân ve itiraftır. Bu ise أَلَسْتُ ve بَلٰى mukavelesi demektir.

Bu sözleşme, kudret ve iradenin yazdığı muhteşem kitabın mânâsını anlama ve hâdisât satırlarının sırlarını kavrama neticesinde, âdeta bir *"icap ve kabul"* gibidir.

4. Bu sözleşme ve sözleşme içindeki sual-cevap, cismaniyete göre düşünülmemeli ve yine ona göre değerlendirilmemelidir. Hak (celle celâluhu) bütün varlıklara, kendi mahiyetlerine göre emirler verir ve yine mahlukattan yükselen sesleri, sadâları dinler.. anlar ve yerine göre onları is'âf eder, yerine getirir. Kelâmî ıstılahla ifade edecek olursak; insan gibi ayrı ayrı dil ve lehçelerle meramını ifade eden varlıkların her dediğini anlayan Hz. Allah (celle celâluhu), aynı zamanda, öyle ayrı ayrı lisan ve lehçelerle, onlara emirler verir, hakikatleri anlatır; insan ve kâinatı şerh eder; yarattıklarından sözler alır, misaklar yapar ve mukavelelerde bulunur ki, lafzî kelâm ve beyanla yapılan bunların hepsi *"kelâm-ı lafzî"* cümlesindendir. Bir de, bize göre kelâm ve beyan olduğu açık olmayan, hayvanlara olan ilhamdan meleklerin mazhar olduğu ilâhî hitap tarzına kadar, Hakk'ın bir çeşit konuşması vardır ki, o da, *"kelâm-ı nefsî"*nin ayrı bir tezahür ve tecellîsidir.

Allah'ın, bu çeşit konuşması, insanın kalbine gelen esintilerden, melekler âlemine kadar çok geniş bir dairede cereyan ediyor olmasına rağmen, her dairenin *"alma-verme"* keyfiyeti başka başka olduğu için, bu dairelerden herhangi birine

gelen mesajı, ondan yükselen söz ve ifadeyi, bir başka daireye göre ne duymak, ne de tespit etmek mümkün değildir.

Aslında bizlerin, her şeyi duyabileceğini iddia etmek de çok yanlış bir kanaattir. Zira bugün artık anlamış bulunuyoruz ki, bizler, duyulma cinsinden olan şeylerin ancak milyonda birkaçını duyabilmekte; görülebilecek şeylerden de ancak o kadarını görebilmekteyiz. Bu demektir ki, bizim duyduğumuz ve gördüğümüz âlem, duymadığımız ve görmediğimiz âlemlere nispeten hiç hükmündedir.

Bu itibarla, Cenâb-ı Hakk'ın zerrelerle konuşması, sistemlere emirler vermesi, terkipler, tahliller yapması, çok yüce buudlarda cereyan edip durduğundan bizim küçük ölçücüklerimizle tespit edilmesi mümkün olmayacaktır.

Allah (celle celâluhu) zerrelerle mukavele yapacak, moleküllerle mukavele yapacak, hücrelerle mukavele yapacak; atomlar âleminde, anne karnında, çocukluk devresinde mukavele yapacak, fakat biz bunları, kendi ölçülerimiz içinde açık seçik olarak hiçbir zaman tespit edemeyeceğiz.

Hele bu görüşme, insan ruhu ve o ruhta bir mekanizma olan vicdanla olmuşsa...

İnsan ruhu, müstakil bir varlıktır ve bu husus bugün artık münakaşa götürmeyecek şekilde vuzuha kavuşmuştur. Çeşitli dallarıyla, bütün ilim dünyasını saran parapsikoloji, günümüzde ruhu, mevcudiyetiyle, fonksiyonlarıyla; düşleriyle, temennileriyle; ümitleriyle, emelleriyle öylesine merak mevzuu hâline getirdi ki, ondan bahsedilmedik bir sosyete salonu ve ilmî mehâfil kalmadı... Tamamen ayrı ve müstakil bir mevzu teşkil eden ruhun üzerinde başka zaman durduğumuz için, şimdilik mevzumuzla alâkalı kısmına temas edeceğiz.

Ruh, insan bedeninden evvel ve bir bakıma zaman üstü mahiyete sahip bulunduğundan, misakla alâkalı icap ve kabul onunla yapıldığı takdirde, anlama ve anlatma kıstaslarımız içinde onu kavramamız kat'iyen mümkün olmayacaktır. Evet, o rüyalardaki diline ve duymasına benzer şekilde konuşuyor, telepatide olduğu gibi, ses titreşimlerine ihtiyaç duymadan muhabere temin edip anlaşabiliyor ve hatta bu husus kendine has ağırlığıyla, komünizmin hâkim olduğu dönemde Sovyetler Birliği'nde dahi -materyalist bir dünya olması itibarıyla çok mânidârdır- alâka görüyorsa, ruhun kendine mahsus konuşması kabul ediliyor demektir. Bu farklı konuşma, farklı bantlara alınacak; farklı kasetlerde korunacak ve yeri geldiğinde kendine has hitabetle ortaya çıkacak; kendi dilini kullanarak konuşacak ve yine nev'i şahsına mahsus tedâileriyle ortaya çıkacaktır.

Binaenaleyh, *"elest"* bezminde de ruhlar Rab'le mukaveleye çağrıldılar. Cismaniyet berzahı arada olmadığı için, her şeyi ayan beyan gördüler ve *"evet"* diyerek böyle bir mukaveleye imza attılar.[76] Ancak günümüzde çokça bulunduğu gibi bir kısım kimseler, ruh kitabının vicdan bölümünü hiç kurcalamadıkları için böyle bir imzaya ve misaka rastlamadılar. Rastlamalarına da imkân yoktu; çünkü ne o âleme bir bakışları, ne de o âlemle ilgili bir araştırmaları olmuştu. Aslında, Kant'ın; Yaratıcıyı tarif istikametinde yazılan bütün kitapları arkaya atarak, Bergson'un, umum kâinata sırt çevirerek dinlemek istedikleri sessiz kitap da işte bu idi... Ruh dinlenilecek; ruhun ilhamlarına kulak verilecek; vicdanın dilini anlama laboratuvarları tesis edilecek ve şuura akseden indekste hakikatin çehresi görülmeye çalışılacak...

---

[76] A'râf sûresi, 7/172.

Bu kitap başlı başına yüce hakikatin en yanılmaz şahidi ve mukaveleye imza atan âkittir; ama, böyle bir dili öğrenme cehdinden mahrum olanlara bunu anlatmak çok da kolay olmayacaktır.

Şayet kafalar şartlanmışlıktan arınabilseydi, insan, vicdanının bu ilk misaka *"evet"* dediğini duyacak ve görecekti. Aslında âfâkî ve enfüsî tefekkür ve araştırmalardan maksat da budur: Zihin kendi saplantılarından kurtarılacak; mefkûreye hürriyet kazandırılacak ve serbest düşünce adesesiyle vicdandaki bu ince yazılar okunmağa çalışılacak... Bu yolla kalbin derinliklerine bakmağa kendini alıştırmış nice kimseler vardır ki, iç müşâhede ve iç duygularıyla, elde ettikleri vâridâtı, hiçbir kitapta görmeleri mümkün değildir. İlâhî kitapların remiz ve işaretleri dahi, ancak bu adese altında kendilerine has renklilikleriyle zuhur ederler. Bu ufku göremeyen ve kendini aşamayanlar ise, bundan hiçbir zaman, hiçbir şey anlayamayacaklardır.

Şimdi, gelelim meselenin ikinci yönüne. Acaba bu mukavele ne zaman yapıldı? Hemen arz edeyim ki; bu mevzuda, âyet ve hadis olarak bir şeyin gösterilmesi oldukça güçtür. Ancak bir kısım tefsircilerin, bir kısım beyanlarından bahsetmek mümkündür.

Bu icap ve kabul, spermin dölyatağına seyahati esnasında olmuştur. Ceninin insan şeklini iktisap ettiği zaman olmuştur. Veyahut, çocuğun rüşde erdiği, kendini bildiği zaman olmuştur... ilh.

Bütün mütalâaların kendilerine göre müdafaa yol ve usûlleri de vardır. Ne var ki, bunlardan birini diğerine tercih ettirecek; hatta bunlardan başka bir diğer hususu râcih kılacak ciddî bir sebep göstermek de bir hayli zordur.

Bu misak ruhlar âleminde olabildiği gibi, ruhun kendi atomlarıyla münasebete geçtiği başka bir âlemde de olabilir. Embriyolojik safhaların herhangi bir devresinde olduğu gibi, rüşde erileceği ana kadar geçen herhangi bir devrede de olabilir...

Düne bugünle beraber seslenen ve dünü bugünle beraber duyan ve dinleyen Allah (celle celâluhu) bütün bu devrelerin hepsinde de bu mîsâkı almış olabilir. Bizler, vicdanlarımızın derinliklerinden gelen böyle bir sesi duymakta ve kalbimizin bu bezme şehadetine muttali bulunmaktayız.

Ne var ki, mide, açlığını kendine has diliyle anlattığı, vücut, elem ve acılarını kendi kelimeleriyle dile getirdiği gibi, vicdan da kendi dilini kullanarak, kendi terminolojisine sadık kalarak sözleşmelerden bahisler açıyor, duyduğu acı ve ızdıraplar için inliyor; verdiği sözde sadık kalmak için çırpınıyor ve muttasıl bir dalgalanma hâlinde heyecanlarını sürdürüyor. Bir çocuk gibi, iniltileriyle dikkati çektiğinde, kendini mesut ve tali'li sayıyor; hâlini anlatamadığı, derdine nigehbân bulamadığı zamanlarda da inkisar içinde kıvranıp duruyor.

En yüce hakikate pırıl pırıl bir ayna olan gönül, ne zengin bir kütüphane, ne muhteşem bir kayıt defteri, ne âlî bir mahfazadır ama; ondan anlayan mütalâacının nazarında!..

Berzah: Perde, aralık, mesafe.

Bezm: Meclis.

Elestü ve belâ: "Rabbiniz değil miyim?" sorusuna, ruhların "Evet Rabbimizsin" diye cevap vermeleri.

Gınâ: Kimseye ve hiçbir şeye ihtiyacı olmama.

İcab ve kabul: Karşılıklı akitlerde anlaşmanın iki tarafça da kabul edildiğini bildiren bağlayıcı sözler veya imzalar.

İs'af etmek: Yardım etmek, yerine getirmek.

Mefkûre: İdeal, ülkü.

İstiare-i temsîliye: İstiare olarak kullanılan kelimenin tek bir lâfız olmayıp terkip hâlinde bulunduğu istiare. Birçok unsurun, başka birçok unsura benzetildiği istiare.

Mîsâk: Verilen söz, yemin.

Muttasıl: Sürekli, aralıksız.

Nigehbân: Bakan, gözeten.

Râcih: Tercih edilen, üstün.

Tekellüf: Zorlama, külfet.

Tekvînî: Yaratılışı, varlığı ile ilgili.

Terettüp etmek: Gerekmek, lâzım gelmek

Vâridât: Gelirler. Kalbe doğan mânâlar, ilhamlar…

Şüphe nedir ve bir kısım kimselerin endişe ettiği kadar korkulacak bir şey midir?

Şüphe, insanı sinsi sinsi kemiren ve yavaş yavaş ölüme götüren korkunç bir hastalıktır. İnsan; bir kere inanç, düşünce ve tasavvurlarıyla kendini bu hastalığa kaptırdı mı, artık hayatî bütün fonksiyonlarıyla, ruhî bütün melekeleriyle felç olmuş demektir.

Şüphe ve şüpheciliğin iki esasa dayandırılması mümkündür:

1. İrâdî olarak benimsenen, eskilerin reybîlik ve hisbânîlik dedikleri şüphecilik;

2. İç idrak ve dış müşâhede muvazenesizliğinden; niyet ve nazar inhirafından; bilgide, terkip kabiliyetine sahip bulunamayışından doğan diğer bir şüphecilik...

İkinci şık şüphecilik, hemen hemen her yerde üzerinde durduğumuz bir mevzudur ve kanaatimce izalesi de mümkündür. Birinci şık şüphecilik ise; o, bir mizac inhirafı, bir cinnet ve bir marazdır. Bu kabîl şüpheciler için Spinoza: *"Hakikî reybî (şüpheci)nin vazifesi susup oturmaktır."* demişti. Keşke bu nasihati dinlemiş olsalardı. Hiç olmazsa zararları başkalarına dokunmaz; nefislerine münhasır kalırdı.

Vâkıa şüphenin, bir de ilmî maksat ile şartlandırılmış ve muvakkat olanı vardır ki, o türlü şüpheye kimsenin diyeceği bir şey yoktur. Ne var ki, bizim burada hastalık dediğimiz şüphe, Dr. Paul Sollier'in de ifade ettiği gibi *"Halli imkânsız ve çözülmeyecek gibi olan şüphedir."* Böyle bir şüphe, sürekli olarak şuurumuzu baskı altına alır ve devam eder. Sonra bütün ahvâl-i ruhiyemizi ve bütün zihnî faaliyetlerimizi felce uğratır. Bu hâle gelmiş bir insan ruhu, bin bir tereddüdün odak noktası olduğu gibi, bin bir kararsızlığın, iç içe kesişip durduğu karmaşık ve içinden çıkılmaz yollara benzer.

Şüphelerini aşamamış ve onlara söz dinletememiş bir insan için; bedenî iktidarsızlık, zihnî ve ahlâkî teşevvüş ve inhiraflar önüne geçilmez cebrî hâdiselerdendir.

Şüphe insanın tavırlarında katılık, ruhunda sıkıntı ve beceriksizlik hâsıl eder. Binaenaleyh şüpheci kimseler, bedene mütevakkıf işlerde hep kaçmak arzusu; yorgunluk getiren şeylere karşı da nefret izhar ederler. Hiçbir iş görmeden yorulmuş bu türlü tiplere, psikiyatrinin koyacağı teşhisler ne kadar iddialı olursa olsun, bunlar hakkında, iç yetmezliğin fonksiyonunu inkâr etmek kabil olmayacaktır.

Şüphenin zihin üzerindeki tesirine gelince, bu maraza müptelâ olanlar devamlı ve ciddî zihnî faaliyet gösteremezler. Az çok dimağı uzun süre şüphe dalgalarıyla sarsılmış bir insanın, sâlim düşünebilmesi bir hayli müşkildir. Böylelerin en bariz yanları, dikkatlerinin zaafa maruz kalması, zihinlerinin cevvaliyetini kaybetmesi ve hafızalarının dumura uğraması gibi hallerdir. Artık, bu tipler için, her şey gitgide gayri mümkün bir şekle girer ve önlerine *"olmazlardan"* aşılmayan tepeler dikilir. Onların önünde bir tek açık kapı ve yürünebilir

bir tek yol vardır; o da başkalarını tenkit yolu. Bununla yaşar ve bununla varlıklarını sürdürürler.

Bir de şüphenin, ahlâkı baskı altında tutması bahis mevzuudur ki, bana göre en tehlikelisi de budur. Arzu ve isteklerin; ihtiras ve temayüllerin; hulâsa şahsiyetin en bâtınî ve samimî esasını teşkil eden şeylerin maruz kaldıkları sarsıntılar ve zıt dalgalanmalar, şüpheli insanların zihinlerinde meydana getirdikleri neticelerin bir aynını da ahlâkî sahada meydana getirirler.

İş hayatlarındaki beceriksizlik, sıkıntı ve harekete geçirici fakültelerinde *(vaso moteurs)* teşevvüşler hâsıl olan kimselerde, ürkeklik, merdümgirizlik gibi şeyler baş gösterir. Böyleleri, eğlence ve zevk ü sefaya tâlip oldukları hâlde, herkesten kaçmak ve uzlet hayatı yaşamak isterler. Bu itibarla da bir türlü hüzün ve kederden kurtulamazlar. Bunlar hür düşünceden mahrum, mânevî mukavemet itibarıyla da alabildiğine zayıftırlar.

Hele, ileri safhadaki büyük şüphecilerde, bazen hiçbir şeyden müteessir olmama gibi bir sertlik, katılık ve cansızlık hükmettiği gibi, bu insanlar bazen de, tamamen yıkılmış mânevî şahsiyetleri itibarıyla, toplum insanı olma vasfını bütün bütün kaybederler.

Şüphe, içtimaî neticeleri itibarıyla da çok tehlikeli bir hastalıktır. Çevresinden ve çevresinde olup biten şeylerden şüpheye düşmüş bir kimse, göz göre göre kendisini bin bir endişe içine atar, hem kendini hem de çevresini rahatsız eder. Ve hele, mütereddit ve şüphelere mübtelâ olanların, mesuliyet endişesiyle, hareket etmenin gerekli olduğu yerde geri çekilmeleri veyahut hareket vaktini kaçırma gibi durumları o kadar tehlikelidir ki; bazen bir cemaatin bütün bütün mahvolmasına

sebebiyet verebilir. Bilhassa ehemmiyetli ve büyük işlerde, siyaset ve harplerde başı tutanların tereddüt ve şüpheleri milletleri ve orduları batırmaya yeter ve artar.

Aslında, kendinden şüphe edenin başkaları için bir istinatgâh olması da düşünülemez. Zira, kendinden şüphe edenin, nasıl hareket edeceği belli olmadığından, arkasında birkaç defa yanılmaya maruz kalmış yığınlar, onun, en masum ve makul davranışlarını da hep kuşkuyla karşılarlar.

Mamafih, şüphecilerin büyük bir kısmının *"olduğu gibi"* kalma meylinde olmalarına karşılık, az bir kısmının da, ileri gitme, hamle yapma gayretleri küçümsenmeyecek nispettedir.

Hâsılı, şüphecilerin ne düşüncelerinde, ne de iş ve davranışlarında itidal ve muvazene yoktur. Onlar içinde, mevkilerini, mesleklerini, memuriyetlerini mesuliyet korkusuyla terk eden o kadar çok kimse vardır ki -maâzallah- böyleleri kritik bir dönemde bir millet ve bir devleti felç edebilir. Bunların atılganlıkları bir macera olduğu gibi, vehim uzantısı tedbirleri de bir sönüp gitme ve donukluktur. Bazılarına göre bu hâl bir iradesizlikten kaynaklanıyor gibi görünse bile, aslında hiç de öyle değildir. Aslında bu hâl isabetli ve seri karar verememeden, hayatla alâkalı umum ahvâl ve hâdiselerin bize ifade ettiği çeşitli çözüm yollarından birini tercih edememekten kaynaklanmaktadır.

Tereddüt ve tercih edememe keyfiyetiyle şüpheci, atılgandan daha zararlı ve daha tehlikelidir. Hareket edenin yönlendirilmesi ve davranışlarının kanalize edilmesi gibi bir problem olsa bile, hiç olmazsa o, hareket etmektedir. Şüpheciye gelince, onun hareketi durma, durması da hareket gibi bir garabet arz ettiğinden, ne hamlesine ne de geriye çekilmesine bel bağlanamaz...

Hele, atılganlığındaki çılgınlığı cesaret, vehim ve korkaklığını da ihtiyat ve tedbir sayıyorsa, artık o, bu marazî ruh hâleti ile hem kendini, hem de beraberindekileri mahvedecek bir ifrit hâlini almıştır.

Tehlike ânında cepheyi terk eden nice idareci veya kumandan vardır ki; bütün bir milleti böyle bir reybîliğe kurban etmişlerdir. Açtıkları gediklerde, sadece kendileri helâk olsalardı *"Dayansın ehl-i kubûr"* demekle iktifâ edilebilirdi. Ama, ne acı ki; böyle birkaç şüpheci sergerdan, maiyetlerindeki bir sürü zavallının felâketine sebebiyet vermişlerdir.

Modern reybîlerden, milleti temsil makamında, küfrünü izhar edecek kadar mertler bulunduğu gibi, mahiyetini setredebilen ve pek çok felâketlere sebebiyet vermiş nâmert şüpheciler de vardır:

"Ben ki hepsinden iştibâh ederim.
Kime sorsan diyor ki yok haberim.
Kim bilir belki hepsi vehmiyyât.
Belki aldanmak ihtiyac-ı hayat.
Kim bilir de belki hepsi doğru da ben
Bîhaber kendi sehvî hissimden
Varı yok bilmek istedim, yoku var
İştibâh işte töhmetim, ne zarar...
Kim bilir belki aslımız toprak
Bunu bir muzdarip çamur yapmak
Hangi hain tesadüfün işi bu
Bunu bir Hâlık irtikâp etmez
Halk eden mahveder harap etmez."

Zavallı Fikret!.. Küfründeki aşırılığın, günümüzün reybîlerine göre çok geri kaldığını görseydi, kim bilir ne kadar hayıflanacak ve ne kadar öfkelenecekti?..

Ama, yine de o şüpheci, bedbîn ve karamsar düşünceleriyle, tenasüh görmüş, sanki günümüzün şüphecilerinin içinde yaşıyor gibi...

Burada reybîliğin çeşitlerini, delilleriyle red ve cerhetme durumunda olmadığımızdan onu felsefe kitaplarındaki tenkitleriyle baş başa bırakarak bir tek hususu belirtmede fayda mülâhaza ediyoruz. O da, her teşebbüsün başında, aksine ihtimal vermeyecek şekilde bir iman ve o imandan kaynaklanan bir irade ve sönmeyen bir azme ihtiyaç olduğu keyfiyetidir. Bunların birinde şüphe ve tereddüt, diğerlerinin de tesirini kırar ve akîm bırakır.

Mükâfat ve ceza gününe kat'î inanç, fert için de cemaat için de tekâmülde ilk şart ve en ehemmiyetli unsurdur. Bu inanç istikametinde, teklif edilen yolu yaşamaya gelince o, en akıllıca bir davranış ve en ehemmiyetli bir hamledir. Bir insanın, kanaat, tasavvur ve davranışlarındaki zikzaklar ise bir başarısızlık âmili ve bir felâkettir.

Mamafih, şüpheye düşen birisi için, şu hususlar üzerinde durulmasında fayda vardır:

1. Böyle birisi mutlaka, bir mârifet ehline gitmeli ve götürülmelidir. Böyle bir müdahale sayesinde, şüphenin marazî olup olmadığı, derinliği ve hangi hususlara dair olduğu ortaya çıkacaktır ki bu da tedaviyi kolaylaştırma ve şüpheyi gidermede önemli olsa gerektir.

2. Şüphe, inanç mevzularıyla alâkalı ise, o sahada; ibadetle ilgili ise, o hususta; düşünce sistemimize dairse, o yönde genişçe tahşidat yapılmalı; şüpheye sürükleyen sebepler nazara alınarak deliller getirilmeli ve tereddütler birer birer giderilmelidir.

3. Ayrıca, şüpheye düşen kimse; düşünce ufku aydın, kalbî ve ruhî hayatı olan kimselerle sık sık görüştürülmeli, onların hayat-bahş olan sohbetlerinden istifade ettirilmelidir.

4. Böyleleri için bazen imanca derin, ibadetçe zengin ve düşüncede istikamete ermiş kimselerin umumî manzarası da oldukça faydalıdır. Bu türlü hastaların, yurt içinde ve yurt dışında hemen her yerde, iman, ibadet ve ihsan şuuruna kilitli mü'minler görmeleri, çok defa bin nasihatten daha tesirli olabilir.

5. Bundan başka, şüpheci, mazinin zengin ve rengin atlasında sık sık gezdirilmeli; yüzü, tarih ve siyerin çağıltılarıyla, bencilliğin karanlık izbelerinden, kehkeşânların kol gezdiği şanlı geçmişimize çevrilmelidir. Bu yolla geçmişin aydın yüzünü ve gür soluklarını duyan hemen herkesin, ruhunu saran bulanık düşüncelerden kurtulduğu ve az-çok gönülde dirilişe yöneldiği çokça görülen vak'alardandır.

6. Şüphe bir hastalık hâlini almış ve etrafa da yayılma istidadında ise, hastanın bir hekim müşâhedesinde tecride tâbi tutulması ve hezeyanlarının toplum içinde yayılmasına meydan verilmemesi gerekir.

Bedbin: Kötümser, karamsar.

Cerhetme: Çürütme.

Cevvaliyet: Canlılık, hareketlilik.

Hayat-bahş: Hayat veren, dirilten.

İnhiraf: Kayma, sapma.

Merdümgirizlik: İnsanlarla temastan çekinme, temastan olumsuz etkilenme.

Mütevakkıf: Bağlı, ilgili.

Rengin: Renkli, parlak.

Sergerdan: Sersem, şaşkın.

Tenasüh: Başkalaşma, kalıp ve şekil değiştirme.

Teşevvüş: Karışıklık, kargaşa.

İrade-i külliyenin yalnız ve yalnız Allah'a ait olduğu Kur'ân-ı Kerim'de beyan olunmuştur. Bunun yanı sıra, cüz'î iradenin insana verildiği de malumdur. Hâl böyle olunca, günah işleyen bir kişi kendi iradesine uyarak mı günah işler, yoksa Cenâb-ı Hakk'ın irade-i külliyesi mi günah işletir?

Meselenin kısaca ifadesi şudur: İnsanın elinde irade vardır. Biz buna ister cüz'î irade, ister meşîet-i beşeriye, isterse insanın kesb gücü diyelim. Cenâb-ı Hakk'ın yaratmasına da, küllî irade, halketme kuvveti yani kudret, irade ve tekvinin tasarrufu diyelim. (Bunlar Allah'ın sıfatlarıdır). Mesele, Cenâb-ı Hakk'a ait yönü ile ele alındığında, âdeta, Cenâb-ı Hak zorluyor da, olacak şeyler öyle oluyor, şeklinde anlaşılır ve bu suretle de, işin içine cebir giriyor. Mesele, insana ait yönüyle ele alındığı zaman ise, insan kendi işlerini kendi yapıyor, şeklinde anlaşılıyor ki, o zaman da işin içine *"Herkes kendi fiilinin hâlıkı"* düşüncesinden ibaret olan Mutezilî düşünce giriyor.

Kâinatta olup biten her şeyi Allah yaratır. Bu soruda *"küllî irade"* diye geçen şey de işte budur. Hatta, *"Sizi de, işinizi de, Allah yarattı.."*[77] Yani sizin de, sizden sâdır olan ef'âlin de hâlıkı yalnız Allah'tır.

---

77 Sâffât sûresi, 37/96.

Meselâ: Siz bir taksi yapsanız, bir ev inşa etseniz, bu işleri yaratan Allah'tır. Siz ve ef'âliniz Allah'a aitsiniz. Ama ortaya gelen bütün bu işlerde, size ait bir husus da vardır ki, o da kesb ve mübaşerettir. Bu ise âdi bir şart ve basit bir sebeptir. Tıpkı dünyaları aydınlatacak dev bir elektrik şebekesinin düğmesine dokunmak gibi... Bu durumda *"Sizin hiçbir şeyiniz, hiçbir müdahaleniz yok."* denemeyeceği gibi, işin tamamen size ait olduğu da söylenemez. İş tamamıyla Allah'a aittir. Fakat, Allah size ait bu işleri yaratırken, sizin cüz'î müdahalenizi de âdi şart olarak kabul buyurmuş ve yapacağı şeyleri onun üzerine bina etmiştir.

Meselâ: Şu caminin içindeki elektrik mekanizmasını, Allah kurmuş; işler ve çalışır hâle getirmiştir. Yeniden bunu tenvir etme işi, ameliyesi de Allah'a aittir. Elektron akımlarından bir ışık meydana getirme, camiyi tenvir etme birer fiildir. Ve bunlar da *"Nuru'n-Nur, Münevviru'n-Nur, Musavviru'n-Nur"* olan Hz. Allah'a (celle celâluhu) aittir. Ama bu caminin aydınlanması mevzuunda, sizin de bir mübaşeretiniz vardır; o da Allah'ın kurduğu bu mekanizmada, Allah'ın ayarladığı düğmeye sadece dokunmanızdır. Sizin irade ve takatinizin çok fevkinde o mekanizmanın tenvir vazifesi yapması ise tamamen Allah'a aittir.

Bir numune daha arz edelim: Meselâ; hazırlanıp, işler, çalışır, yürür hâle getirilmiş bir makine düşünelim ki; sadece çalıştırmak için onun düğmesine dokunma vazifesi size verilmiş. O makineyi harekete getirmek ise, onu kuran ve inşa eden Zât'a mahsustur. Binaenaleyh, beşere ait bu küçük mübaşerete "*kesb*" veya "*cüz'î irade*" diyoruz. Allah'a ait olana ise "*halk etme, yaratma*" diyoruz. Ve böylece bir irade inkısamı karşımıza çıkıyor:

A. Küllî irade,

B. Cüz'î irade.

İrade dediğimiz ki; murat etme, dileme demektir, bu tamamen Allah'a aittir. *"Allah'ın dilediğinden başkasını dileyemezsiniz."*[78] Bu husus, yanlış anlaşılmasın. Biz böyle düşünürken, kulun da *"Bir parmak dokundurma denecek kadar iradesi vardır."* diyerek, tamamen cebrî bir determinizmden uzaklaşmış bulunuyoruz. İşi meydana getiren Allah'tır, derken de, Mutezile mezhebi ve rasyonalistler gibi düşünmediğimizi gösteriyoruz. Bu suretle de ne ulûhiyetinde, ne de rubûbiyetinde Allah'a eş ve ortak koşmamış oluyoruz. Allah (celle celâluhu) nasıl ki, Zâtında birdir; icraatında da birdir.. işini başkasına yaptırtmaz. Allah (celle celâluhu) her şeyi kendisi yaratmıştır. Fakat, teklif, imtihan gibi birtakım sırlar ve hikmetler için, beşerin mübaşeretini de şart-ı âdi olarak kabul buyurmuştur.

Meseleyi daha fazla tenvir için, bir büyük zatın bu mevzuda irad ettiği bir misali mealen sunmak istiyorum. Diyor ki: *"Sen bir çocuğun isteğiyle, onu kucağına alsan; sonra sana dese ki; beni falan yere götür; sen de onu oraya götürsen; o da orada üşüyüp hastalansa.. sana: "Beni niye buraya getirdin!" diye itirazda bulunabilir mi? Tabiî ki bulunamaz. Çünkü; kendisi istedi. Üstelik ona: "Sen istedin!" diyerek iki de tokat vurursun."*[79]

Şimdi bu hususta çocuğun iradesi inkâr edilebilir mi? Elbette edilemez. Zira; o talep etti ve istedi. Ama onu oraya götüren sensin... Hastalanmayı da çocuk kendisi yapmadı. Belki ondan sadece bir talep sâdır oldu. Binaenaleyh,

---

78 İnsan sûresi, 76/30.
79 Bediüzzaman, *Sözler* s.509 (Yirmi Altıncı Söz, İkinci Mebhas).

burada hastalığı verenle oraya götüren ve bu işi talep eden birbirinden ayrılmış olur. Biz kadere ve insanın iradesine bu mânâ ve bu anlayışla bakarız.

İşin doğrusunu her şeyi takdir eden bilir.

Cebrî determinizm: Hürriyeti reddeden, aynı şartlar altında, aynı sebeplerin aynı sonuçları doğuracağını iddia eden ekol.

Cüz'î irade: İnsanın küçücük iradesi, tercih gücü.

İrade-i külliye: Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz, sınırsız iradesi.

Kesb: Çaba, emek.

Meşîet-i beşeriye: İnsanın dileme, isteme kabiliyeti.

Mübaşeret: Temas etme, dokunma.

Mutezile: İnsanın, fiilinin yaratıcısı olduğunu savunan mezhep.

Musavviru'n-Nur: Bütün nurları farklı farklı şekil ve görüntülerle donatan Hz. Allah.

Münevviru'n-nur: Bütün nurların "Nur"u, bütün ışıkların, nurların Yaratıcısı Hz. Allah.

Nuru'n-Nur: Bütün nurların Nur'u, yaratanı Hz. Allah.

Sâdır olmak: Çıkmak, meydana gelmek.

Tekvin: Yaratma, var etme.

Kur'ân-ı Kerim'de "Allah kimi şaşırtırsa (dalâlete iterse) artık onu yola getiren olamaz. Ama kime de Allah yol göstermişse (hidayet ederse) onu saptıran olamaz." [80] ***deniliyor, hem de "İnsanoğluna akıl, fikir verdim, iradesini kendi eline bıraktım, ayrıca doğru yolu da eğri yolu da gösterdim. Hangisinden giderse gitsin."*** [81] ***deniliyor. Bunlar nasıl telif edilir?***

Bu soruda iki şık var:

Birincisi; Cenâb-ı Hak küllî iradesiyle nasıl diliyorsa, öyle mi oluyor; yoksa insan kendi iradesiyle mi yapıyor? Bu sorudaki âyet mealen şöyledir: *"Allah kimi şaşırtırsa (dalâlete iterse) artık onu yola getiren olamaz. Ama kime de Allah yol göstermişse (hidayet ederse) onu saptıran olamaz."*[82] Mânâ olarak, hidayet: Doğru yol, rüşd, nebilerin gittiği istikametli şehrahtır. Dalâlet ise, sapıkların yolu; doğru yolu kaybetme ve istikametten ayrılma demektir.

Dikkat edilirse, bunların her ikisi de birer iş, birer fiildir. Ve beşere ait yönü ile birer üf'ûle, birer fonksiyondur. Bu itibarla, bunların her ikisini de Allah'a vermek iktiza eder. Arz

---

80 Zümer sûresi, 39/36-37.
81 Kehf sûresi, 18/29.
82 Zümer sûresi, 39/36, 37. Ayrıca bkz.: Kehf sûresi, 18/17; Müslim, *cuma* 45; Tirmizî, *cuma* 16; Nesâî, *cuma* 24.

ettiğimiz gibi, her fiil Allah'a râcîdir. Ona râcî olmayan hiçbir iş gösterilemez. Dalâleti, Mudill isminin iktizasıyla yaratan, hidayeti, Hâdi isminin tecellîsine bağlayan ancak Allah'tır (celle celâluhu). Evet, ikisini veren de Hak'tır.

Ama, bu demek değildir ki; kulun hiçbir dahli, mübaşereti olmadan, Allah tarafından cebren dalâlete itiliyor veya hidayete sevk ediliyor da, o da ya dâll (sapık) veya râşid (dürüst) bir insan oluyor.

Bu meseleyi kısaca şöyle anlamak da mümkündür. Hidayete ermede veya dalâlete düşmede, bir ameliye ne kadarsa; meselâ: Bu iş on ton ağırlığında bir iş ise, bunun aşr-ı mi'şârını dahi insana vermek hatadır. Hakiki mülk sahibi Allah'tır ve o iş mutlaka mülk sahibine verilmelidir.

Müşahhas bir misal arz edeyim: Allah hidayet eder ve hidayetinin vesileleri vardır. Camiye gelmek, nasihat dinlemek, fikren tenevvür etmek, hidayetin birer yoludur. Kur'ân-ı Kerim'i dinlemek, mânâsını tetkik edip derinliklerine nüfuz etmek de hidayet yollarındandır. Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) Huzur-u Risaletpenâhîlerine gitmek, rahle-i tedrisi önünde oturmak, onu can kulağı ile dinlemek; keza, bir mürşidin rahle-i tedrisi önünde oturmak, onun cennetâsâ iklimine girmek, onun gönülden ifade edilen sözlerine kulak vermek ve ondan gelen tecellîlere gönlünü mâkes yapmak, hidayet yollarından birer yoldur. İnsan bu yollarla, hidayete mübaşeret eder. Evet, camiye geliş küçük bir mübaşeret olsa da, Allah (celle celâluhu) camiye gelişi hidayete vesile kılabilir. Hidayet eden Allah'tır; fakat, bu hidayete ermede Allah'ın kapısını, "kesb" unvanıyla döven kuldur.

İnsan, demhaneye, meyhaneye, puthaneye gider; böylece *"Mudill"* isminin kapısının tokmağına dokunmuş ve *"Beni saptır."* demiş olur. Allah da murat buyurursa onu saptırır. Ama dilerse engel çıkarır, saptırmaz. Dikkat buyurulursa, insanın elinde o kadar cüz'î bir şey vardır ki, bu ne o hidayete ne de dalâlete hakikî sebep olacak mahiyette değildir.

Şöyle bir misal arz edeyim: Siz, Kur'ân-ı Kerim'i ve va'z ü nasihati dinlediğiniz, keza ilmî bir eser okuduğunuz zaman, içiniz nura gark olur. Hâlbuki bir başkası minarenin gölgesinde ezan-ı Muhammedîyi duyarken, va'z ü nasihati işitirken, hatta en içten münacatlara kulak verirken rahatsız ve tedirgin olur da; *"Bu çatlak sesler de ne?"* diye ezanlar hakkında şikâyette bulunur.

Demek oluyor ki; hidayet eden de, dalâleti veren de Allah'tır (celle celâluhu). Ama bir kimse dalâletin yoluna girdiyse, Allah (celle celâluhu) da, binde 999,9 ötesi kendisine ait işi yaratır; -tıpkı düğmeye dokunma gibi- sonra da insanı, dalâlete meyil ve arzusundan ötürü ya cezalandırır, veya affeder.

Aşr-ı mi'şâr: Yüzde bir.

Mudill: Dalâleti yaratan, hak edenleri dalâlete sevk eden.

Râcî: Ait, bağlı.

Şehrah: Büyük cadde, ana yol.

Allah çok insanlara, araba, apartman, mal, mülk, itibar, arkadaş, şan, şöhret vermiş. Bazı insanlara da fakirlik, dert, musibet, elem, keder vermiş; sonraki insanlar çok mu kötü, yoksa Allah öbürlerini çok mu seviyor?

Böyle bir soru, ancak öğrenmek maksadı ile sorulabilir. Yoksa başka türlü günaha girilmiş olur. Esasen, içinde böyle bir derdi olan insanın da, bunu sorması lâzımdır.

Allah (celle celâluhu) dilediğine at, araba, han, hamam, taksi, apartman verir; dilediğine de fakr u zaruret. Fakat, bütün bunlarda, aile ve saireden gelen bazı sebepler de inkâr edilmemelidir. Meselâ, bir insanın mal kazanma dirayet ve kiyasetini inkâr etmek mümkün olmadığı gibi, kendi devrinin şartları içinde kazanma yollarını bilmesi de, kazanç sebebi olması bakımından inkâr edilemez. Bununla beraber Allah (celle celâluhu), bazı kimseler, liyakat izhar ettiği halde, yine onlara mal-menal vermiyor. Mamafih, zayıf bir hadis-i şerifte; Allah'ın, malı istediğine, ilmi ise isteyene verdiği ifade edilmektedir ki, mevzuumuz itibarıyla oldukça mânidardır...

Bir de, mal-mülk mutlaka hayır sayılmamalıdır. Evet, bazen Allah (celle celâluhu) mal-menal, dünyevî huzur ve saadet isteyenlere istediklerini verir; bazen de vermez. Ama,

Allah'ın (celle celâluhu) hem vermesi, hem de vermemesi hayırlıdır. Zira, sen iyi bir insan ve verileni de yerinde kullanacak isen, senin için hayırlıdır. İyi bir insan değil ve istikametten de ayrılmış isen, Allah'ın vermesi de vermemesi de senin için hayırlı değildir.

Evet, istikametin yoksa, fakirlik senin için küfre bir vesiledir. Çünkü, seni Allah'a karşı başkaldırmaya sevk eder de, her gün O'na karşı bir isyan bayrağı açarsın. Yine, şayet sen istikamette değilsen; kalbî ve ruhî hayatın da yoksa, senin zenginliğin senin için bir belâ ve musibettir.[83]

Şimdiye kadar çok kimseler bu imtihanı kaybetmiştir. Nice servet sahibi kimseler vardır ki, servet içinde yüzdükleri hâlde, nankörlüklerinden ötürü, kalblerinde tecellîden en ufak bir parıltı ve aydınlık yoktur.

Binaenaleyh, bunlara Cenâb-ı Hakk'ın mal ve menal vermesi bir istidraçtır; dolayısıyla da sapmalarına bir vesiledir. Ama bunlar, her şeyden evvel ruhî ve kalbî hayatlarını öldürdükleri ve Allah'ın verdiği fıtrî kabiliyetleri çürüttükleri için buna müstahak olmuşlardır.

Bu arada, Efendimiz'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) şu hadislerini kaydetmek de yerinde olur: *"İçinizde öyleleri vardır ki, ellerini kaldırıp Allah'a kasem ettikleri zaman, Allah (celle celâluhu), onların yeminlerini yerine getirir. Ve yeminlerinde hânis kılmaz. Berâ İbn Mâlik onlardan birisidir."*[84] Hâlbuki Enes'in kardeşi Berâ'nın ne yiyeceği ne de yatacak bir yeri yoktu, kût-u lâyemûtla yaşıyordu. İşte, Berâ gibi saçı başı karışık, nice pejmürde görünüşlü ve perişan sayılacak kimse vardır ki, onlara

---

83 Bkz.: Teğâbün sûresi, 64/15.
84 Tirmizî, *menâkıb* 54.

büyük insanlar nazarıyla bakılmış ve kalblerinin büyüklüğü, içlerinin aydınlığıyla değerlendirilmişlerdir. Ve işte bunlardır ki, Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) diliyle, yemin etseler, Allah'ın (celle celâluhu), yeminlerinde yalan çıkarmayacağı kişiler olarak vasıflandırılmışlardır.

Onun için; müstakillen ne servet, ne de fakirlik bir felâket veya nimet sayılmamalıdır. Belki yerine göre fakirlik, Allah'ın en büyük nimetlerindendir. Allah Resûlü (sallallâhu aleyhi ve sellem) iradesiyle fakirliği ihtiyar buyurmuşlardır: *"İstemez misin dünya onların olsun, ahiret bizim."*[85] Hz. Ömer, dünya servetleri devlet hazinesine aktığı hâlde, bir fakir insan gibi, kût-u lâyemûtla geçinmiş ve fazlasını istememiştir.

Ama öyle fakirlik de vardır ki, -Allah muhafaza buyursun- küfür ve dalâlettir. Meselâ: Yukarıdaki sözler tahkik niyetiyle bir mü'minin ağzından çıkmasaydı da, bir nankörün ağzından çıksaydı, Allah'ın nimetlerine karşı şikâyet eden o kişi kâfir olurdu.

Demek ki, yerine göre fakirlik nimet, yerine göre de devlet. Asıl mesele, kalbde musaddıkın bulunmasıdır. Yani,

Yâ Rabbi, Senden ne gelirse gelsin makbulümdür.

"Hoştur bana Senden gelen,
Ya hıl'atü yahut kefen;
Ya taze gül, yahut diken,
Lütfun da hoş, kahrın da hoş"

Şarkî Anadolu'da; *"Senden, hem o hoş, hem bu hoş."* derler.

---

85 Buhârî, *tefsîru sûre* (66) 2; Müslim, *talâk* 31.

İnsan hil'at da giyse, servet içinde de yüzse, Allah'la beraber olduğu takdirde, Abdülkadir Geylânî gibi, yine ayağı velilerin omzunda ve mübarek başı da Resûl-i Ekrem'in (sallallâhu aleyhi ve sellem) dâmenine dokunacaktır. Ama Allah ile münasebeti yoksa, o fakirin dünyası da hüsran, ahireti de hüsran olacaktır. Keza, Allah ile beraber olmayan zengin, zâhiren dünyada mesut gibi görünse de, neticede ağır bir hüsrana uğrayacaktır.[86]

Dirayet: Beceriklilik, kuvvetli zekâ.

Hânis: Yeminini bozan, sözünde durmayan.

Hil'at: Bir çeşit üst elbisesi, teşrifat elbisesi, kaftan.

Kiyaset: Pratik zekâ, kavrayış, akıllılık.

İstidraç: Birtakım kimselerin hakkı ve liyakatı olmadığı hâlde fevkalâde nimetlere, fırsatlara nail olması.

Kût-u lâyemût: Ölmeyecek kadar olan rızık, yiyecek.

Musaddık: Dış dünyaya ait bilgileri mahiyetlerine göre değerlendiren, derecelendiren vicdanî bir mekanizma.

86 Bkz.: Kasas sûresi, 28/78-84.

Allah niçin kullarını bir yaratmadı? Kimini kör, kimisini topal olarak yarattı?

1. Allah mülk sahibidir. Mülkünde istediği gibi tasarruf eder. Kimse O'na karışamaz ve O'nun icadına müdahale edemez. Senin zerratını yaratan, terkibini düzenleyip insanî hüviyeti bahşeden Allah'tır (celle celâluhu). Sen bunları sana lutfeden Allah'a daha evvel bir şey vermemişsin ki, O'nun karşısında bir hak iddia edebilesin...

Eğer sen, sana verilenler mukabilinde Allah'a bir şey vermiş olsaydın, *"Bir göz değil iki göz ver, bir el değil iki el ver!"* gibi iddialarda bulunmaya; *"Niye iki tane değil de bir ayak verdin?"* diye itiraz etmeye belki hakkın olurdu. Hâlbuki sen Allah'a (celle celâluhu) bir şey vermemişsin ki -hâşâ ve kellâ- O'na adaletsizlik isnadında bulunasın. Haksızlık, ödenmeyen bir haktan gelir. Senin O'na karşı ne hakkın var ki yerine getirilmedi de haksızlık irtikâp edildi!

Allahu Teâlâ Hazretleri seni yokluktan çıkarıp var etmiş; hem de insan olarak... Dikkat etsen; senin dûnunda birçok mahlukat var ki, pekâlâ onlara bakıp nelere mazhar olduğunu düşünebilirsin.

2. Cenâb-ı Allah, bazen insanın ayağını alır; onun karşılığında ahirette pek çok şey verir. Ayağını almakla o kimseye aczini, zaafını, fakrını hissettirir. Kalbini Kendisine çevirtip, o insanın duygularına inkişaf verirse, çok az bir şey almakla, pek çok şeyler vermiş olur. Demek ki zâhiren olmasa bile, hakikatte bu ona, Allah'ın lutfunun ifadesidir. Tıpkı şehit edip Cennet'i vermesi gibi... Bir insan, muharebede şehit olur. Bu şehadetle mahkeme-i kübrâ ve Allah'ın huzurunda, sıddîkların, sâlihlerin gıpta edeceği bir makama yükselir. Onu gören başkaları *"Keşke Allah bize de harp meydanında şehadet nasip etseydi."* derler. Binaenaleyh, böyle bir insan parça parça da olsa çok şey kaybetmiş sayılmaz. Belki aldığı şey ona nispeten çok daha büyüktür.

Çok nadir olarak, bazı kimseler, bu mevzuda küskünlük, kırgınlık, bedbinlik ve aşağılık duygusu ile inhiraf etseler bile, pek çok kimselerde bu kabîl eksiklikler, daha fazla, Allah'a teveccühe vesile olmuştur. Bu itibarla haşarât-ı muzırra nev'inden bir kısım kimselerin, bu meseledeki kayıplarının serrişte edilmesi yerinde değildir. Bu mevzuda esas olan, ebede namzet insanların ruhlarında o âleme ait iştiyakı uyarmaktır. Bu, arızalıda, arızaların itmesiyle Hakk'a teveccühü; başkalarında da ondan ibret alarak kanatlanmaları şeklinde kendini gösteriyorsa, maksada uygun ve hikmetlidir.

"Her işte hikmeti vardır, Abes fiil işlemez Allah..."[87]

Hz. İbrahim Hakkı

Bedbînlik: Kötümserlik, karamsarlık.
Dûn: Aşağı, alt.
İnhiraf: Yoldan çıkma, kayma.
Serrişte: Bahane etme, dile dolama.

---

[87] İbrahim Hakkı, *Ehl-i Sünnet İnancı* 11.beyit.

Bir tabiî afette ölenlerin hepsinin eceli birden mi gelmiştir?

Ecel, bir varlığın kendi şartları ve kendi buudları içinde geçireceği sürenin sonu ve o varlığın hayat serencamesinin bitimi demektir. Sonradan var olan her şey, aslında böyle bir *"son"* ve *"bitim"* yazısıyla dünyaya gelir.

Varlığın akıp gidişi içinde, başlangıçla bitimi birbirinden ayırmak mümkün değildir. Her şey, bir damla gibi er geç toprağın bağrına düşer, erir. Ve bir ırmak gibi er geç akar bir denize karışır.

Bu, hemen bütün varlıkların müşterek alın yazısıdır. Bu yazı ile her varlık gün yüzüne çıkar ve yine bu yazı ile geldiği gibi ayrılır gider.

Başlangıçlar bitimin emaresi; sonradan meydana gelişler, sona erişin esasıdır. Başlangıcı olmayanın sonu da yoktur. Ezelî olandır ki, ancak ebedî olan da O'dur.

Sonradan meydana gelen her şeyin varlığına hükmeden, onu belli bir programla bu âleme gönderen ve her şeyini görüp gözeten bir Yüce Varlık'tır ki; bütün bu gelip gitmelerin, doğup-batmaların dışındadır. Olmuş, olacak bütün müddetler ve süreler de, O'nun tasarrufu altındadır.

Bu itibarla da, ne gelmelere ne gitmelere *"tabiî"* demek doğru olmayacağı gibi, afetler ve onlara bağlı hâdiselere de *"tabiî"* demek kat'iyen uygun değildir. Eşyanın varlığa mazhariyeti, haricî bir emir ve irade ile ve aynı zamanda bir vazife çizgisinde cereyan etmektedir.

İnsan, hayvan, nebat ve diğer bütün varlıklar, kendilerine hükmeden bir kudretle gün yüzüne çıkar, teşhir ve âyinedarlık vazifelerini yerine getirir, sonra yerlerini başkalarına bırakarak sahneden silinip giderler.

Bu âlemde, hem doğuşlar, hem de ölüşler birer teşhir, birer imtihan olarak cereyan etmektedir. Her şeyin varlığa erişi, gizli bir Mevcud'un apaçık delil ve tercümanı olduğu gibi, müddet hitâmında ayrılıp gitmesi de, evveli olmayan O gizli varlığın, ebediyet ve ölümsüzlüğüne delâlet etmektedir. Evet, hiçten ve yoktan varlığa eren biz ve her şey, varlığımızla birinin varlığını; görmemiz, duymamız ve bilmemizle, göreni; bir hayat boyu sırtımızda emanet olarak taşıdığımız her şeyi terk edip gitmekle de, bir bir gelip bir bir gidenlere, gidip de gelmeyenlere mukabil, gaybî olan bir *"Bir"i* göstermekteyiz. *"O, "O"dur ki, hanginiz daha güzel iş yapacağınızın imtihanını vermek için, hayatı ve ölümü yaratmıştır."*[88]

Gelişin sırrını kavrama, bulunuşun imtihanını verme ve gidişe hazır olma. İşte insan için mühim olan da budur.

Şimdi bu küçük hazırlıktan sonra, mevzumuz olan *"Bir anda ölenlerin hepsinin eceli birden mi gelmiştir?"* hususunu ele alalım:

Evet, hepsinin eceli birden gelmiştir. Ve böyle olması için de ciddî ve kayda değer hiçbir mâni yoktur. Varlığı, bütünüyle

---

88 Mülk sûresi, 67/2.

elinde tutan Yüce Zât, zerrelerden sistemlere kadar her şeyi ve herkesi kendi kaderi içinde birden var ettiği gibi, birden de öldürebilir. Ne ayrı ayrı yerlerde bulunmaları, ne de vasıf ve keyfiyet farklılığı bu mevzuda hiçbir mâni teşkil edemez.

Kudreti Sonsuz'un tasarrufunu göstermek için, tamı tamına o kudreti aksettirecek misal bulamamakla beraber, yine de, O'na ayna olabilecek, bir fikir verebilecek pek çok şeyden bahsetmek mümkündür.

Ezcümle; güneşe yönelen değişik evsaf ve keyfiyetteki varlıklar, herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermeden, ona bakarak hayatlarını sürdürür; onun ziyası altında renkten renge girer; onunla en revnaktar hâle gelir ve onun doğuşu ve batışıyla ölgünleşir; pörsür ve söner giderler. Aynen onun gibi, her şey aynı baharın kucağında döllenir; aynı yazda serpilir gelişir ve aynı sonbaharda hazanla sararır; fakat, hepsinin kaderi ayrı ayrıdır. Hepsi, o geniş ilmin plân ve programıyla, o sonsuz irade ve meşîetin yönlendirmesiyle.. evet, gelişi-güzel ve kendi isteklerine göre değil, o muhteşem meşîet ve iradenin istediği istikamette varlık gösterir ve mevcudiyetlerini sürdürürler. *"O, karada ve denizde olan her şeyi bilir. Düşen bir yaprak ve karanlıklar içine gömülen hiçbir dane yoktur ki, apaçık bir kitapta bulunmasın."*[89]

Ağaçların, otların, tohumların, danelerin hayat ve ölümleri, gelişme ve semereleri bu kadar ciddî takip edilip de, insan gibi en ekmel bir varlık hiç başıboş bırakılır mı? Bir şeyi görmesi diğer şeyi görmesine; bir şeyi işitmesi diğer şeyi işitmesine mâni olmayan kâinatların Yüce Sahibi, elbette en aziz mahluku, en değerli sanatı olan insanın her hâline ehemmiyet verecek ve

---

[89] En'âm sûresi, 6/59.

onun bir ferdine sair varlıkların cins ve nev'inin mazhar oldukları şeyleri lütfederek, âlemlerin fihristi olan insanı hususî olarak ele alacak, hususî iltifatına mazhar edecek, hususî sevkiyatıyla da huzurunda şereflendirecektir.

Bu davet ve sevkiyat, bazen bir döşekte, bazen bir harp meydanında, bazen de herhangi bir felâket ve afetle olabilir. Hatta ayrı ayrı mıntıkalarda, toplu olarak veya teker teker de meydana gelebilir. Yaratıcı'nın insana bakışı zaviyesinden bunlar aslâ neticeye tesir etmezler. Her insanın zimamını elinde bulunduran; her canlıyı istediği kadar hayatta tutup sonra da salıveren sonsuz ilim ve Kudret Sahibi, nezdindeki kitaba göre, belli fert ve kitlelerin ruhlarını kabzetmesi gayet normal ve makuldür. Evvelce de temas edildiği gibi, bu, önceden terhis edilmeleri tespit edilmiş bir askerî birliğin, vakti gelince, en büyük kumandan tarafından tezkere işleminin icra edilmesi gibi bir şeydir...

Ayrıca, ruhların kabzıyla vazifeli meleğin vazifesinin şümulüne temas edildiği yerde de belirtildiği gibi, ruhları kabzetme vazifesiyle mükellef o kadar çok melek vardır ki; bir anda binlerce afetin kol gezdiği her yerde, sahibinin irade ve takdiri altında, her vefat edenle bir değil birkaç melek görüşebilir ve ellerindeki kitaplara göre, değişik takdirlerle vadesi dolanları istikbal edebilirler.

Bu türlü afetler, çok ciddî tetkiklere tâbi tutulduğu zaman, gerçekten de hem bir ilk takdiri, hem de ölenlerin ecellerinin birden geldiğini görmemek mümkün değildir. Bu husustaki enteresan ve harika hâdiselerin bütününü tespit etmek için ciltler lâzımdır. Üstelik yazılanlar da ciltleri aşacak kadar çoktur. Gün geçmiyor ki, kitaplara mevzu olacak, böyle fevkalâde hâdiselerden birkaçını matbuatta görmüş olmayalım.

Meselâ, şehirlerin altını üstüne getiren korkunç bir zelzelede, binlerce insanın bütün gayretlere rağmen kurtarılamamalarına mukabil, zelzeleden günlerce sonra kendini korumadan âciz çocukların, hiçbir zarar ve ziyana uğramadan toprağın altında istirahat ederken bulunmaları.. hem kanala yuvarlanan bir römork içindeki bütün işçilerin boğulmalarına karşılık, çok ötelerde hiçbir arızaya uğramadan, suyun üzerinde yüzüp duran kundakta bir çocuğun bulunması, hem bir uçak kazasında, en mahir ve tecrübeli kimselerin kaçamayıp cayır cayır yanmalarının yanında, uçağın düşmesiyle iki yüz metre öteye fırlayan mini mini bir yavrunun hiç arıza almadan kurtulması gibi... yüzlerce hâdise ispat etmektedir ki; hayat da ölüm de kendi kendine olmayıp; aksine, bilen, gören ve idare eden Bir'inin tedbiriyle meydana gelmektedir.

Hayata birer birer veya toplu olarak gelen her varlık, kütük ve sicil defterlerindeki vazife bitimi ve ecellerine kadar, fıtratın ince sırlarını kavrama, tabiat ötesi gizlilikleri keşfetme, bizleri ve onları gönderen Zât'a ayna ve tercüman olma mükellefiyetiyle ömürlerini doldurur, parça parça veya toplu olarak terhis edilirler.

Bu bilme, tespit ve sonra da vefat ettirme; yani aynı anda ecellerini getirme, her şeyi baştan sona en iyi şekilde bilen Allah (celle celâluhu) için gayet kolaydır. Kaldı ki, her insanın etrafında bir yığın meleğin bulunduğunu ve bundan başka pek çok can alan meleklerin de olduğunu, gizli açık her şeyi Bilen'den öğreniyoruz.

Bu bahiste ayrıca, şöyle küçük bir itiraz da vârid olabilir: Bu kabîl musibetlerde, müstahak olanlarla beraber, bir hayli de masum telef olup gitmektedir. Acaba buna dair bir şeyler söyleyebilir misiniz?

Hemen arz edeyim ki, bu istifham da yine, akide ve tasavvurdaki bir yanlışlıktan doğmaktadır. Eğer hayat, sadece dünyevî hayattan ibaret bulunsaydı ve insanın evvel ve âhir yeri burası olsaydı; belki bu itirazın da makul bir yanı ve bir mesnedi olduğu iddia edilebilirdi. Hâlbuki, insan için burası bir ekim yeri, bir gayret sahası ve bir bekleme salonu ise; öteki âlem, bir harman ve hasat yeri, bir bağbozumu, semere zamanı ve nihayet sıkıntılardan kurtulup saadetlere erme yeridir. Bu itibarla da, burada iyinin kötüyle, mücrimin nezihle vefat etmesinde hiçbir gayri tabiîlik yoktur. Bilakis, işin böyle cereyan etmesi en makul ve en mantıkî olanıdır. Zira ikinci dirilişte, herkes niyetle davranışlarına göre hususî bir varlığa erecek, ona göre muamele görecek ve ona göre ya tekdire maruz kalacak veya lütufa mazhar olacaklardır.

Hâsılı; ölüm ve ecel, bu dünyada bulunma ve hizmet etme süresinin bitiminden ibarettir. Böyle bir süre, insanın iradesini nefyetmeme çizgisinde, önceden hazırlanmış, tescil edilip kütüklere geçirilmiş bir plân keyfiyetinde olup; ve yine her şeyi bilip gören Zât'ın emir ve fermanıyla, mevsimi geldiğinde infaz edilmesinden başka bir şey değildir. Bunun toplu olmasıyla, münferit olması arasında da mantıkî hiçbir fark yoktur.

Öyle zannediyorum ki, pek çok meselede olduğu gibi burada da, Yüce Yaratıcı'nın sonsuz ilim, kudret ve iradesini bilememe, inhirafın başlıca sebeplerinden birini teşkil etmektedir. Diğer bir sebep de, eşya ve hâdiselere bakış zaviyesinin yanlışlığıdır. Olup biten şeyler muvacehesinde, kafalarımızı, hatalı tabiat ve tesadüfler anlayışından sıyıramamış ve gönüllerde tecride erememişsek; içimiz zayıf akidelerle, şeytanî vesveselerin muharebe meydanı hâline gelecektir.

Bir de gönül dünyamızın fakirliği ve yeterince beslenememesine karşılık -mesnetsiz dahi olsa- her gün kâse kâse şüphe ve tereddütlerin içirilmesi, öyle korkunç bir felâkettir ki; nesillerin istikametinin bozulmasına değil de, hâlâ istikametini muhafazada muvaffak olmalarına hayret edilmelidir.

Ehemmiyetsiz gibi görünen bu kabîl meselelerde, haddinden fazla tahşidat yapıldığı iddia edilebilir. Ne var ki, imana taalluk eden hususların hiçbirinde biz, böyle bir düşünceye katılmayacağız. Nazarımızda, itikatla alâkalı en küçük mesele, dağlar cesametinde ve cihan-pahâdır. Bu itibarla da üzerinde ne kadar titizlikle durulsa, değer ve yerindedir.

Bu hususu nazar-ı itibara alan arkadaşlarımızın sıkılmayacaklarını ve bizi bağışlayacaklarını umarız.

Cesamet: Büyüklük.

Meşîet: Cenâb-ı Hakk'ın dilemesi, istemesi.

Muvacehe: Karşı, ön.

Revnaktar: Parlak.

Serencame: Başa gelen, baştan geçen şey, macera.

Azrail (aleyhisselâm) bir tane olduğu halde, bir anda vefat eden bir sürü insanın ruhunu nasıl kabzediyor?

Bu soruda da yine, beşerî ölçü ve kıstasların insanı yanıltmış olduğunu görüyoruz. Meleğin insana benzetilmesi bir yanlışlık olduğu gibi, *"nomen"i "fenomen"de* görmek, ruhun fonksiyonunu cesette aramak da birer yanlışlıktır. Buna binaen, sualin ortaya çıkmasına sebebiyet veren anlayış inhiraflarını, terminolojik hataları izah etmeden soruyu cevaplandırmak, muvafık olmayacaktır. Evvelâ inhiraf noktaları bilinmeli, sonra soruya cevap verilmelidir.

Melek, tâbi bulunduğu âlem itibarıyla; hilkat ve mahiyeti, mükellefiyet ve vazifeleriyle tamamen farklı bir varlıktır. Onu, kendi âlemine bakmadan, mahiyet ve vazifesini düşünmeden tahlil etmek, hakkında hükümler vermek, elbette ki hatalı olacaktır. Bu itibarla, evvelâ onun bu yönleriyle tanınmasında zaruret olduğu kanaatindeyiz.

Melek, Arapça'da kuvvet demek olan مَلْكٌ *(melk)*'ten veya elçilik mânâsına gelen مَلْئَكٌ *(mel'ek)* kökünden türetilmiştir. Birincisi itibarıyla çok kuvvetli, belki ayn-ı kuvvet mânâsına; ikincisi itibarıyla da emr-i ilâhînin âhize ve nâkilesi (alıcı-verici) olarak elçilik mânâsına gelir.

Bu üstün vasıflar Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı umum meleklerde bulunur. Bilhassa vahyi getirmekle vazifelendirilenlerde bulunmasında zaruret vardır. Bu üstün varlıklar, hayata memata nezaret edenlerden alın da, Arş-ı İlâhî hamelesi ve Hak divanının gözü hayret dolu vazifelilerine kadar geniş bir sahada, Allah'ın icraatına nezaret ve temâşâ ile mükelleftirler.

Makro-âlemden mikro-âleme kadar bütün değişme ve tahavvüller; bütün terekküp ve çözülmeler hep bu kuvvet ve elçilik temsilcisi meleklerin nezaretinde olduğu gibi, Allah'ın "kelâm" sıfatından beşere gelen teşriî emirler de, yine bu emin ve güçlü varlıklar tarafından temsil edilmektedir. Âlemşümul câzibe ve dâfia kanunlarından, elektronların çekirdek etrafındaki muntazam hareketlerine kadar, bu ağır ve ince işlere nezaret, ne müthiş bir kuvvet istemekte ve ne emin elçiliğe vâbestedir!..

Melekler, o kadar eşya ve hâdiselerin içindedirler ki, onlarsız ne bir yağmur damlası, ne de bir gök gürültüsü düşünmek mümkün değildir. İşte şeriat-ı fıtriyede (kâinatta cereyan eden kanunlar) bu şuurlu kuvvetler, her şeyi elinde tutan Hakk'ın sonsuz kuvvetinin -kabiliyet ve istidatlarına göre- onlardaki tecellîsinden ibaret olduğu gibi, bu büyük ve muhteşem tecellînin nokta-i mihrakiyesi olan, en değerli varlık insanoğlunun, hareket ve davranışlarını düzenlemek üzere ilâhî âlemden esip esip gelen vahiy ve ilham meltemleri de yine vahiy ve ilham Sahibi'nin onlardaki tecellîsinden başka bir şey değildir.

Bu itibarla, Yaratanla yaratık arasında vasıta olan ve Yaratıcı'nın muhteşem kudretine dayanarak, atomlardan nebülözlere kadar geniş bir sahada melekûtî güç ve kuvvetin

nezaret ve tasarrufunun vazifelileri olan melekleri beşere benzetmek ve beşer için zarurî olan bir kısım kayıtları onlar için de vârid görmek, bir düşünce inhirafı ve bir cehalet ifadesidir.

Evet; eğer melek de, insanlar gibi sırtında maddî bir ceset taşıyıp çözülme ve dağılmaya maruz kalsa ve her canlı gibi zaman tarafından aşındırılsaydı, onun hakkında vereceğimiz hükümlerde, insanı, bir ölçü, bir mikyas kabul etmek mümkün olurdu. Hâlbuki, büyük bir farklılık var; hem de iki sınıfın birbirine kıyas edilmesini imkânsız kılacak kadar var!..

Melekler, yaratılış itibarıyla da insandan farklıdırlar. Bu farklılık, onların çok geniş bir sahadaki mükellefiyetleriyle alâkalı bulunmaktadır. Yaratılışlarındaki bu duruluk ve nurluluk, onları daha nüfuzlu ve daha seyyal kılmaktadır. Bir anda pek çok ruha aksetme, pek çok göz tarafından görülme ve birken çokluk cilvesiyle tezahür etme gibi hususiyetlere mâlik bulunan melâike, Hz. Âişe'nin (radıyallâhu anhâ) naklettiği bir hadise göre, nurdan yaratılmışlardır.[90] Bu itibarla da, nurun hususiyetlerine mazhardırlar.

Güneş gibi parlak cisimlerin, bir tek şey olmalarıyla beraber, her şeffaf cisimde aksiyle görüldüğü, her göz bebeğine bir anda girebildiği gibi, varlıkları "nur"dan olan melekler dahi aynı anda pek çok ruha birden aksedebilir, binlercesi ile bir anda muamelede bulunabilirler.

Kaldı ki, mahiyetleri latîf olan melekler, güneş gibi maddî ve kesif şeylerden de çok farklıdırlar. Onların, değişik şekil ve suret almaları kabil olduğu gibi, bir anda değişik şekillerde görünmeleri de kabildir. Öteden beri dindarlar arasında, şimdi ise yaygınlaşmış şekliyle sosyete mahfillerinde, bu temessül

---

[90] Müslim, *zühd* 10; Ahmed İbn Hanbel, *el-Müsned* 4/168.

keyfiyeti, o kadar bilinen bir mevzu hâline gelmiştir ki, erbabınca, tecrübeye dayalı neticeler kadar kat'îdir. Allah'ın günü, gazete ve mecmua haberlerinde, herhangi bir insan dublesi ve bir perisprinin, cismin bulunduğu yerden çok uzaklarda bulunması ve bulunduğu yerlerde iktidar ve tasarruf izhar etmesinden bahsedilmektedir ki; meselenin aslı ne olursa olsun, ruh gibi latîf varlıkların cisme nispetle daha seyyal, daha aktif ve daha muktedir olduğunu göstermektedir.

Bu madde ötesi seyyaliyet ve cevvaliyet cismin rağmına ikinci varlığın daha aktif olduğunu gösterdiği gibi, ruha nispetle daha cevval olan melâikenin tabiat kanunlarının üstündeki fonksiyonuna işaret etmektedir.

Melâike ve ruhların temessülleri öteden beri bilinen şeylerdir. Başta nebiler olarak pek çok gönül erbabı bu mevzudaki müşâhedelerini anlatmış ve avamdan pek çok kimseyi de buna şahit göstermişlerdir.

Cebrail'in (aleyhisselâm) değişik suretlerde görünmesi ve hangi hâdise münasebetiyle gelmişse, o hâdiseye göre şekil alması; meselâ, vahiy esnasında elçilik vazifesine uygun bir şekilde; muharebe sırasında da bir muharip suretinde zuhur etmesi gibi durumlar, hep temessüle misal olabilecek şeylerdir. Meleğin temessülü hem çok, hem de umum melekler için vâkidir. Cibril (aleyhisselâm) Hazreti Dıhye (radıyallâhu anh) suretinde göründüğü[91] gibi, ismini bilemediğimiz bir başka melek de *"Uhud"* harbinin en hareketli anında, Mus'ab b. Umeyr şekline girerek, Resulûllah'ın (sallallâhu aleyhi ve sellem) önünde akşama kadar harbeder.[92] Keza, pek çok melekler, Zübeyr

---

[91] Buhârî, *menâkıb* 22; Müslim, *fezâilü's-sahabe* 100.
[92] İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ* 2/121.

b. Avvam suretinde, Bedir harbine iştirak ederek mü'minlerin kuvve-i mâneviyelerini takviyeye medar olurlar.[93]

Hak dostlarının buna benzer şekilde gayp âleminin erleriyle temasları sayılmayacak kadar çoktur. Hele rüyalar vasıtasıyla umum halka tezahürü, meselemize, inkâra meydan bırakmayacak şekilde kuvvet kazandırmaktadır. Hemen hemen herkes, bildiği, tanıdığı ve kendisiyle yakından alâkadar görünen bir ruhun, rüyalar vasıtasıyla kendisine yol gösterdiğine, ışık tuttuğuna şahit olmuştur. Ne var ki, bir kısım kimseler rüyaların ancak bir kısmı için bahis mevzuu olan *"şuuraltı"* meselesini tamim ederek bu işin de anlaşılmaz hâle getirilmesine çalışmaktadırlar: Veyl olsun cehalete!

Bu meselenin tamamını, melâike, temessül ve ruhlarla alâkalı hususların tafsilen anlatıldığı yerlere havale ederek[94], netice olarak diyebiliriz ki; her varlık aynalarda misaliyle göründüğü gibi, melek de kendisine ayna olabilecek her yerde görünebilir, hem de maddî ve kesif cisimler gibi, sadece şekil olarak değil, aynıyla ve bütün fonksiyonlarıyla görünebilir...

Bu hususta onun bir fert olmasının hiçbir zararı yoktur. Bulunduğu yerden bir şua gibi aksederek istediği yere elini uzatabilir ve istenilen tasarrufta bulunabilir. Ona, ne mesafelerin uzaklığı, ne de münasebet kurduğu şahısların çokluğu mâni olamaz. Güneş'in bir tek şey olmasına rağmen, kendisine bağrını açan aynaların kabiliyetlerine göre, her yerde görülüp hissedilmesi ve tesirine şahit olunması gibi, tamamen nur ve nuranî olan melekler, evleviyetle her yerde görünebilir ve icraatta bulunabilirler... Hayat üfleyebilir ve ruhları kabzedebilirler.

---

93 Meleklerin inmesiyle alâkalı bkz.: Müslim, *cihad* 58; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân* 3/560-561.

94 Bkz.: M.F. Gülen, *Varlığın Metafizik Boyutu*, Nil yayınları, İstanbul, 2010.

Kaldı ki, can alan ve ruhları kabzeden haddizatında Allah'tır (celle celâluhu). Azrail'e (aleyhisselâm) gelince, Hakk'ın her işinde bir kısım nezaretçi ve alkışçıları olduğu gibi ruhların kabzedilmesi işinde o bir nezaretçi ve alkışçıdır. Her yerde hâzır ve nâzır olan Yaratıcı, akla hayale gelmez ve hesap altına girmez pek çok işi birden yaptığı gibi milyarlarca varlığı aynı anda hem var hem de yok edebilir. İşte bu baş döndürücü kudret ve bütün eşyayı her an görüp bilen sonsuz ilimdir ki -bazıları akıldan uzak görseler bile- kâinatın zerreleri adedince işleri bir arada şaşırmadan görebilir ve her yerde ölenlerin ruhlarını da kabzedebilir.

Ayrıca, ruhları kabzetme işini ister Yüce Yaratıcı, isterse Azrail (aleyhisselâm) yapsın; ruhu kabzedilecek her zat, vadesi dolunca ona teveccüh eder ve ruhu kabzedilir. Bir fikir verebilmek için şu misali arz edebiliriz. Meselâ, aynı frekansta çalışan binlerce radyo gibi alıcıları düşünelim; bunların çalıştığı frekansta gönderme yapan bir *"göndermeç"* düğmesine dokunulduğu an, hepsine bir sinyal -ve olursa- mors alfabesinden bazı harfler duyulmağa başlar. Aynen onun gibi; acz, fakr ve ihtiyaç çehreleriyle; güçlü ve müstağni bir kapıya yüzleri dönük bulunan mahlukat, vade ve müddet bitimi düğmesiyle, hayat üfleyen ve hayat kabzeden Zât'a karşı ne zaman açılırsa, ya oldurucu veya öldürücü sinyalleri ruhunda duymaya başlar. Âciz beşer, bir telsiz şarteli veya bir telemprumör tuşlarıyla, kilometrelerce ötedeki cihazlarla oynayabilirse, neden bizim kayıtlı bulunduğumuz kusur ve noksanlıklardan berî olan Zât, bir anda, canlı makinelerden ibaret olan insan ruhuyla münasebet kuramasın, istediği zaman onu alıp, istediği zaman devam ettiremesin?

Bütün bunlar bir yana, ruhların kabzedilmesi hususunda farklı mütalâalar vardır:

1. Beyan ettiğimiz üzere, her canlıya hayatı veren Allah (celle celâluhu) olduğu gibi, onu alan da yine O'dur. Buna göre Azrail'in (aleyhisselâm) vazifesi sadece bu muhteşem icraata nezaret ve alkışlamaktır.

2. Allah'ın emri ve izniyle her ruhu Azrail'in (aleyhisselâm) kabzetmesidir ki; bir ferdin tek başına bu kadar şeyi yapmasının mümkün olacağına dair bir kısım misaller vererek meseleyi aydınlatmaya çalıştık.

3. Kâinat çapında cereyan eden bütün işlere, bir temsilci başkanlığı altında pek çok melek nezaret ettiği gibi, ruhların kabzedilmesi vazifesinde de, Hz. Azrail'e (aleyhisselâm) yardımcı olacak birçok melâike vardır ve sınıf sınıftırlar. Bir kısmı ise, incitmeden, telaşlandırmadan usulcacık kabzediciler; bir diğer sınıf ise, aldıkları ruhu bulutlar gibi semalarda yüzerek Yüceler Yücesi'ne ulaştırıcıdırlar ki; Kur'ân bu sınıfların hepsine işaret eder.

"O yerinden koparan ve derinden daldırıp çekenlere ve usulcacık çekip alanlara ve yüzüp yüzüp gidenlere kasem olsun."[95]

Bu itibarla ruhu kabzedilecek her ferde, ayrı ayrı gönderilecek pek çok melek vardır ve bunların bütünü Hz. Azrail'in (aleyhisselâm) kumandası altındadır.[96] O, Allah'ın (celle celâluhu) emriyle, iyi ve kötü ruhlara göre değişik melekler gönderir ve ruhları kabzettirir.[97]

Netice olarak diyebiliriz ki, baştaki suale sebebiyet veren, evvelâ bir anlayış inhirafıdır. Yani meleklerin insana benzetilmesi suretiyle yanlışlık yapılmaktadır. Oysaki, kat'iyen görüp kanaat getirdik ki; melek ne yaradılışı itibarıyla, ne de mahiyetiyle

---

95 Nâziât sûresi, 79/1-3.
96 Bkz.: En'âm sûresi, 6/61.
97 Bkz.: Enfâl sûresi, 8/50; Nahl sûresi, 16/32.

asla insana benzememekte; insana benzemediği gibi, icraatı itibarıyla da tamamen ondan farklı bir durum arz etmektedir. O, tıpkı insan ruhu gibi temessül eder; bir anda pek çok yerde bulunabilir ve pek çok şeyle münasebet kurabilir. Günümüzde alabildiğine yaygınlaşan medyumluk, ruh çağırma ve görünmeyen varlıklarla münasebet kurma, hatta ispritizma ve manyetizma gibi şeyler, fizik kanunlarını aşan ve onların ötesinde akıl almaz işler gören pek çok şuurlu ve müşahhas kanunların mevcudiyeti mevzuunda, kanaat-ı kat'iye verecek mahiyettedir. Binaenaleyh, bu kabîl varlıkların benzerleri olan melâike, bunların da kat kat üstünde vazife görebilir ve tasarrufta bulunabilir. Hele hele ruhların kabzedilmesi gibi bir vazifede, her canlı, hayat müddetinin bitimiyle bu vazifelilerle aynı frekansa girerse... Bir de mükelleflerin bir tane değil de, sayılmayacak kadar çok olduğunu ve her vefat edecek zata gidebilecek bir meleğin mevcudiyetini düşünürsek, tereddüde düşürecek bir hususun kalmadığını görürüz.

Her şeyin doğrusunu O bilir.

Âlemşümul: Evrensel.

Câzibe ve dâfia: Çekme ve itme.

Cevvaliyet: Çok ve çabuk hareketlilik.

Fenomen: Beş duyu organı ile algılanabilen, müşahhas.

Hamele: Taşıyanlar, yüklenenler.

İnhiraf: Yoldan çıkma, kayma.

İspritizma: Ölülerin ruhlarıyla bazı şartlar altında haberleşmenin mümkün olduğuna inanıp, onların ruhlarını getirme çalışması.

Manyetizma: Bazı hareketlerle karşıdaki kişi üzerinde tesir bırakma. Hipnotizma.

Melekûtî: Bir şeyin iç yüzüne ait. Tam bir hâkimiyetle, ilâhî saltanatın müessiriyet ve sırlarının cereyan ettiği âlem.

Nokta-i mihrâkiye: Hareket, çıkış noktası.

Nomen: Beş duyu ile algılanamayan, mücerred.

Seyyaliyet: Şeffaf ve maddî ağırlığı olmama.

Tahavvül: Başkalaşma, hâl değiştirme.

Tasarruf: Kullanma hakkı, sarf etme, idare etme.

Temessül: Görünme, belirme.

Terekküp: Birden fazla şeyin bir araya gelerek birleşmesi.

Teşriî emirler: Vahiy yoluyla gelen ilâhî emirler.

Tezahür: Meydana çıkma, görünme.

Vâbeste: Bağlı.

Veyl: "Vay haline.., vah vah.., yazık yazık!"

İnsanın ne zaman ve nasıl öleceği önceden belirlendiğine göre, onu öldürenin suçu nedir?

Her şey gibi ölümün de zaman ve keyfiyeti, önceden tespit edilmiştir. Yani kâinat için vârid ve vâki olan her şey, insan, insanın hayatı ve ölümü için de vârid ve vâkidir. Belli yollarla varlığa erme, yine belli esaslar içinde varlığı sürdürme ve belli zaman sonra da sahneden çekilme, her varlık için kaçınılmaz bir hakikattir. Her şey, çok geniş ve umumî bir kader dairesi içinde ve kendisi için belirlenmiş bir çizgide doğar, gelişir; sonra da söner gider. Bu, ezelî, değişmez bir yol ve ebetlere kadar da devam edecek bir çark ve nizamdır.

Zerrelerden sistemlere kadar, hayret verici bir düzen ve baş döndürücü bir âhenkle işleyen şu koca kâinatın bağrında ortaya çıkarılıp geliştirilen pozitif ilimler, o ilimlere ait sabit prensipler ve âlemşümul kaidelerle, her şey için böyle bir ilk belirleme, bir tayin ve takdir açıkça müşâhede edilmektedir. Böyle bir ilk plânlama olmadan, ne kâinattaki nizam ve âhengi izah etmek, ne de onunla alâkalı, müspet ilimlerden herhangi birini geliştirmek mümkün değildir. Kâinatın alabildiğine hendesî, alabildiğine riyâzî; yani tespit ve takdirlere göre hareket etmesi sayesindedir ki; fizik laboratuvarında

belli prensiplere göre araştırma yapmak, anatomiyi belli kaideler içinde mütalâa etmek ve anlatmak ve yine sabit bir kısım kaidelerle, fezanın derinliklerine açılmak kabil olmuştur.

Âhenksiz bir kâinatta, plânsız programsız bir dünyada ve nizamsız işleyen bir tabiat mecmuasında, pozitif ilimlerden hiçbirini düşünmeye imkân yoktur. Aslında ilimler mevcut olan bir kısım kaide ve prensiplere adese olmuş, onları göstermiş ve onlara belli ad ve unvanlar kazandırmışlardır.

Bu ifade ile, ilimleri ve keşifleri küçümsemek istemiyoruz; sadece onların yer ve ağırlıklarına dikkati çekerek, çok daha mühim hususların nazara alınması lâzım geldiğini belirtiyoruz ki; o da, ilimlerden ve keşiflerden evvel kâinatın sinesinde bir kalb gibi atan nizam ve âhenktir. Bu nizam ve âhengi, bir ilk belirleme ve kaderî bir programla bütün cihanlara esas yapan kudret ne mübecceldir!

Bugün, bütün varlıklar için hükümferma görünen bu kanunları, insan topluluklarına tatbik etmek isteyen içtimaiyatçılar bile var. Böyle koyu bir kadercilik, daha doğrusu aşırı cebriyecilik her zaman tenkit edilecek bir mevzu olsa bile, âlemşümul bir âhenk ve bu âhengin dayandığı ezelî programı itiraf bakımından oldukça mânidardır.

Aslında inanç ve itikada müteallik her hakikat, kendi kendine var ve haricî destek ve itiraflara dayanma ihtiyacından da çok muallâ ve müberrâdır. Ne var ki, bakışları bu türlü haricîliklerle bulanmış, kalbi bunlara ait beyanlarla yerinden oynamış tali'siz neslimize *"Yerine dön!"* çağrısında bulunurken, onu baştan çıkaranların tenakuzlarına –işaret yoluyla dahi olsa– temas etmekte fayda olacağı, kanaatindeyiz. Ve işte bunun için sözü uzattık ve sadet harici beyanlarda bulunduk. Yoksa,

bütün kâinatın fevkalâde bir tenasüp ve uyumluluk içinde işlemesi, atomlardan, galaksilere kadar her şeyin göz doldurucu bir nizam ve intizamla hareketi, bütün eşyayı kıskıvrak bağlayan bir tayin ve takdire, bir hâkimiyet ve cebre delâlet etmektedir. Kuruldu kurulalı bütün dünyalar, bu mutlak hâkimiyete boyun eğmiş, O'nun iradesine râm ve O'na inkıyat üzere hâlden hâle dönerek bugüne kadar devam edegelmiştir.

Ancak insan ve benzeri, irade ve hürriyete sahip varlıklar için, ilk yaratılış tamamen cebrî ve sair varlıklarla aynı çizgide olsa bile, daha sonra iradeliler, iradeleri altına giren hususlarda emsallerinden bütün bütün ayrılırlar. Böyle bir farklılıktan ötürü de "önceden belirleme"nin mânâsı, insan ve benzerleri için değişik bir hüviyet alır. Ve esasen sorulan soru da, insanın bu farklı yönünü sezememiş olmadan ve onu da tıpkı diğer eşya gibi mütalâa etmekten doğmaktadır. Bu itibarla, insan ve sair varlıklar arasında mevcut böyle bir farkı kavramanın, kısmen dahi olsa meseleyi halledeceği kanaatindeyiz. Gerisi, ilm-i ilâhînin bütün eşyayı çepeçevre ihata etmesini kabullenmekten ibarettir.

Evet, insanın bir hürriyet ve iradesi, bir meyil ve seçme istidadı vardır. Ve o hürriyet ve irade, meyil ve seçmeye göre; iyi ve kötü, sevap ve günah insana nispet edilir. İnsan irade ve isteğinin, meydana gelen neticeler karşısında, ağırlığı ne olursa olsun o irade, Yüce Yaratıcı tarafından bir şart ve sebep olarak kabul edilmişse, onu hayırlara ve şerlere çevirmesine göre suçlu veya suçsuz olması; irade dediğimiz şeyin hayra veya şerre meyil göstermesine dayanmaktadır. Bu meylin neticesinde meydana gelen hâdise, insanoğlunun sırtına vurulmayacak kadar ağır da olsa, o bu temayülle ona

çağrıda bulunduğu için mesuliyet ve cürüm de ona aittir.. o mesuliyet ve cürümü önceden tayin ve takdir eden, sonra da belirlediği zaman içinde onu yaratan Zât, mesuliyet ve cürümden muallâ ve müberrâdır.

Meselâ, O Yüce Zât, iklimlerin değişmesi gibi çok büyük bir hâdiseyi, bizim nefes alıp vermemize bağlamış olup da, dese ki; *"Eğer dakikada, şu miktarın üstünde nefes alıp verirseniz, bulunduğunuz yerin coğrafî durumunu değiştiririm."* Bizler, tenasüb-ü illiyet prensibi açısından nefes alıp-verme ile, iklimlerin değişmesi arasında bir münasebet görmediğimiz için, yasak edilen şeyi işlesek; o da, vaad ettiği gibi iklimleri değiştirse, takatimizin çok fevkinde dahi olsa bu işe biz sebebiyet verdiğimiz için suçlu da biz oluruz.

İşte bunun gibi, herkes elindeki cüz'î irade ve ihtiyarıyla, sebebiyet verdiği şeylerin neticelerinden ötürü ya suçlu sayılır ve muaheze görür veya vefalı sayılır mükâfata mazhar olur.

Binaenaleyh ölüme sebebiyet veren de suçlu olur; ulu dergâhta affedilmediği takdirde de mutlaka muaheze görür.

Şimdi biraz da meselenin ikinci şıkkı üzerinde duralım. Yani Yaratıcı'nın her şeyi çepeçevre içine alan ilmiyle, insan iradesinin tevfik edilme keyfiyetini...

Allah'ın ilmine göre bütün varlık ve varlık ötesi her şey, sebep ve neticeleriyle iç içe ve yan yanadır. O noktada, öncesonra; sebep-netice; illet-mâlul; evlât-baba, bahar-yaz bir vâhidin iki yüzü hâline gelir. Ve yine o ilme göre sonra, önce gibi; netice, sebep gibi; mâlul de illet gibi bilinir ve hükmedilir.

Kimin hangi istikamette nasıl bir temayülü olacak ve kim âdi bir şart ve sebepten ibaret olan iradesini hangi yönde kullanacak, bütün bunlar, önceden bilindiği için; o sebeplere göre

meydana gelecek neticeler takdir ve tespit etmek, insan iradesini bağlamamakta ve zorlamamaktadır. Aksine, onun meyilleri hesaba katılarak hakkında takdirler yapıldığı için, iradesi kabul edilmekte ve destek görmektedir. Nitekim bir büyük zat, hizmetçilerine: "*Sizler öksürüğünüzü tuttuğunuz zaman, şahane hediyeler elde edeceksiniz; sebepsiz öksürdüğünüz takdirde ise, hediyeleri kaybetmekle beraber, bir de itap göreceksiniz.*" dese, onların iradesini kabul etmiş ve desteklemiş olur. Aynen öyle de, Yüce Yaratıcı kullarından birine: *"Sen şu istikamette bir meyil gösterecek olursan, ben de senin meyil gösterdiğin o şeyi yaratacağım. Ve işte senin o temayülüne göre de, şimdiden onu belirlemiş bulunuyorum."* ferman etse, O'nun iradesine ehemmiyet atfetmiş ve kıymet vermiş olur.

Binaenaleyh, *"ilk belirleme"*de iradeyi bağlama olmadığı gibi, insanı, rızası hilâfına herhangi bir işe zorlama da yoktur.

Ayrıca kader ve ilk belirleme Allah'ın (celle celâluhu) ilmî programlarından ibarettir. Yani kimlerin hangi istikametlerde meyilleri olacak, onu bilmesi ve kendinin yapıp yaratacağı şeylerle, bir plân ve program hâline getirmesi demektir. Bilmekse, hariçte olacak şeylerin şöyle veya böyle olmasını gerektirmez. Hariçte olup biten şeylerin, şöyle veya böyle olmasını, insanın temayüllerine göre Yaratıcının kudret ve iradesi icat eder. Bu itibarla varlığa erip meydana gelen şeyler, öyle bilindikleri için var olmuş değillerdir. Bilakis, var oldukları şekillerle bilinmektedirler ki; ilk takdir ve tayin de işte budur. Kelâmcılar bunu, *"İlim, maluma tâbidir."* sözüyle ifade ediyorlardı. Yani, nasıl olacak öyle biliniyor; yoksa öyle bilindiği için meydana gelmiyor. Nasıl ki, bizim, ilmî tasarı ve plânlarımız pratikte, tasavvur ettiğimiz şeylerin vücut bulmasını

gerektirmez. Öyle de Yüce Yaratıcı'nın tasarı ve plânları sayabileceğimiz ilk belirlemeler de, hariçte herhangi bir şeyin var olmasını mecburî kılmaz.

Hâsılı; Allah, olmuş, olacak her şeyi ihata eden geniş ilmiyle; sebepleri neticeler gibi; neticeleri de sebepler gibi bilmektedir. Kimlerin iyi işler yapmaya niyet edeceklerini ve kimlerin kötü şeylere teşebbüste bulunacaklarını ve bu teşebbüs ve niyetlere göre neler yaratacağını belirlemiş ve takdir etmiştir. Zamanı gelince de mükellefin meyil ve niyetlerine göre, takdir buyurduğu şeyleri dilediği gibi yaratacaktır.

Onun için, bir insanın nasıl ve ne zaman öleceğinin ve bir başkasının da bu fiile sebebiyet vereceğinin önceden tayin edilmiş olması, mesuliyeti giderici değildir. Zira takdir onun hürriyet ve iradesi hesaba katılarak yapılmıştır. Bu itibarla da, cürmü kendisine isnat edilecek ve ona göre de muahezeye tâbi tutulacaktır.

Kaderle alâkalı, bu derin meselenin, bilhassa kendi kaynaklarında tekrar tekrar mütalâa edilmesi şarttır. Bizim bildiğimiz şey, selefin sağlam prensipleri içinde meselenin avam anlayışına intikal ettirilmesinden ibarettir.

Cebriye: İnsanın yaptığı işlerde (cüz'î) iradesinin etkisi olmadığını savunan görüş. Cebriye Mezhebi.

Hendesî: Geometrik.

Riyâzî: Matematikî.

Mübeccel: Büyük, yüce.

Müberrâ: Uzak, beri.

Tenasüb-ü illiyet: Sebebin neticeye uygunluğu, uyumu.

Adalet sözünden ne anlaşılır veya ne anlamalıyız?

Adalet, ifrat ve tefrit arasında bir orta hâldir. Yani; aşırılıkla, alâkasızlık arası dengeli bir yoldur. Adalet, pek çok hayra vesile olmak üzere insanın mahiyetinde bulunan bir kısım istidatların, yaratıcı tarafından belirlenen yönde kullanılmasından ibarettir. Evet, insanda bulunan şehvet, öfke, vehim ve akıl gibi kuvâ ve istidatlar, güzelce kanalize edilirse adalet; ifrat ve tefrite düşülürse, sapıklıklar meydana gelir.

Meselâ, insandaki şehvet duygusu ki; umumî mânâsı itibarıyla hem ferdin hayatının devamına, hem de insan nev'inin devamına vesile olan şeylere arzu duyma anlamına gelir. Bu duygunun bir yönü olan yeme, içme ve saire gibi şeylerle insan, cismanî varlığını ve sıhhatini devam ettirmeye muvaffak olur. Şimdi bu duyguya, arz edilen mülâhazanın dışında bakıldığında, ya onu, kemale giden yolda önümüzü kesen bir cellat görecek ve bazılarının yaptığı gibi ondan tamamen uzaklaşacağız ki, işte bu bir tefrit ve alâkasızlıktır. Veya günümüzün sefil anlayışı içinde, hiçbir ölçü tanımadan bu mevzuda her münasebeti meşru sayacağız ki, bu da bir ifrat ve taşkınlıktır.

Öfke de öyledir; hiç olmayacak şeyler karşısında feveran ve halk dilinde *"Pireye kızıp yorgan yakmak"* bir ifrat; en aziz

ve mukaddes şeylerin pâyimâl oluşu; ırzın çiğnenip, namusun doğranması karşısında sükut da, bir tefrittir. Adalet ise, küfür, zulüm ve cevr karşısında bir kükreme ve bunların berisinde ve bilhassa sabır ve hayra vesile olacak yerlerde de, müsamahalı ve yumuşak olma hâlidir.

Aynı durum, vehimde de cereyan eder; olmayacak şeylerden korku ve endişe, hayatı azaba çeviren bir ifrat; korkulması, endişe edilmesi gereken şeylerden korkup endişe etmeme ise, bir tefrittir. Birinde kâinattaki her şeyden korkup, her şeye ulûhiyet isnat etme düşüncesi vardır ki; Ganj dolayları, bu telâşın doğurduğu putlarla doludur. Diğeri de, yerde ve gökte kimseden endişe etmeme gibi bir cinnet, kendini ve kendine bağlı olanları ölümlere sürükleyebilecek bir çılgınlıktır. Adalet ise, hayatî ehemmiyet arz eden şeyleri hesaba katarak ihtiyat ve tedbire riayetle beraber, çok uzak ihtimallerle melhuz olan bir kısım endişe verici şeylere karşı da, olduğundan fazla ehemmiyet vermemekten ibarettir.

Akıl için de benzeri mütalâalar serdedilebilir: Müşâhede ve hissin ürünlerini hesaba katmadan, sadece akla itimat bir ifrat; aklı tamamen azledip, katı bir pozitivizme girme veya sadece vicdanı esas alıp; onun dışındaki her şeyi inkâr etmek de bir tefrittir. Birincisinde eski mantıkçıların cerbezelerini, şimdiki materyalistlerin de diyalektiğini; ikincisinde de Auguste Comte pozitivizmini ve bazı yorumları itibarıyla Hıristiyan mistisizmini görürüz. Akılda adalet, his ve müşâhedenin mahsullerini değerlendirerek yeni terkipler yapma, bununla his ve müşâhede altına girmeyen şeyleri kavramaya çalışmaktır. Aklın istikameti ise ancak vahyin aydınlatıcı tayfları altında mümkün görülmektedir. Semavî esintilere sırtı dönük bir akıl,

ya Aristotales gururu içinde bir firavun veya kilise duvarları içinde acezeden kış sineği gibi bir şey olmaya mahkûmdur.

Haiz olduğumuz bu duygularda adalet bir esas olduğu gibi, mükellef olduğumuz şeylerin bütününde de bir esastır. Bu cümleden olarak itikatta adalet şarttır ve en başta da bir ilâhın vücudunu tasdik ve O'nun kemal sıfatlarıyla muttasıf, noksan sıfatlardan da münezzeh olduğu gelir. Zira; bir ilâhın vücudunu veyahut sıfâtını kabul etmeme bir ilhad ve tâtil olduğu gibi, *"Allah cisimdir, cevherdir, uzuvlardan meydana gelmiştir ve bir mekânı vardır."* demek dahi bir teşbih ve küfürdür. *"Allah vardır, kemal sıfatlarıyla vardır, cisim, cevher; âzâ ve alet gibi şeylerden münezzehtir. Mekândan müstağnidir."* düşünce ve akidesi ise, evvelki iki inhiraf arasında orta bir yol ve adalettir.

Diğer itikadî meseleleri de aynı usûlle ele almak mümkündür. Meselâ, *"İnsanın kudreti ve ihtiyarı yoktur."* demek bir cebir, *"İnsan, kendinden meydana gelen bütün işlerin mûcit ve hâlıkıdır."* demek de, ifratkâr bir iradeciliktir. Şart-ı âdi kaydıyla, insan iradesini kabul etmek ve her şeyi Allah'ın yaratması esasıyla ele almak ise, bir adalettir.

Amelî hususlarda da adaletin cereyanına şahit oluruz. Evvelâ, mutlak olarak bütün işlerimizi dünya ve ukbâ, ruh ve ceset muvazenesi içinde ele almak bir adalettir. Buna rağmen cismanî yaşayış ve hayvanî hayat; ahirete ve kalbî hayata baktırmayacak şekilde ise, bu bir maddiyecilik ve ifrattır. Cismaniyeti nefy ve inkâr eden mistikçe bir spiritüalizm ise, bir tefrittir. Ve, bu iki şey arasındaki muvazene ise istikamettir.

Bu hususlardan birini bir dinin mensupları temsil ediyorsa diğerini de diğer bir dinin tâbileri temsil etmektedir.

Meselâ, Yahudilik'te kasten adam öldürüldüğünde af tarafına gidilmeden behemehal kâtilin öldürülmesi gerekmektedir.[98] Hıristiyanlıkta ise mutlaka affedilmesi lâzımdır.[99] Bu hâliyle birinde ifrat, diğerinde de tefrit vardır. Adalet ise, af yolu açık olmakla beraber kısasın yapılmasıdır.[100] Nazarî ve amelî bütün bir hayat içinde bu şekilde adaleti görmek ve göstermek mümkündür.

Günümüzde çok bahis mevzuu edilen *"sosyal adalet"* ise, adalet anlayışının içtimaîye akseden bölümlerinden sadece biridir. Tasavvurda ve pratikte istikamete ermiş kimselerin adaletsizliği düşünülemeyeceği gibi, onlar arasında içtimaî adaletsizlikten söz etmek de asla bahis mevzuu olmayacaktır.

Belki sosyal adaletten ne anladığımızı merak edip soranlar da olacaktır. Ne var ki, sual-cevap mevzuu içine sıkıştıramayacağımız böyle bir hususu tahlilde, şimdilik fayda mülâhaza etmemekteyiz.

Melhuz: Muhtemel, düşünülen.

Serd etmek: İleri sürmek.

Şart-ı âdi: Basit, çok da önemi olmayan bir şart.

---

98 Bkz.: Eski Ahit, Çıkış, bab: 21, cümle: 13, 14; Levililer, bab: 24, cümle: 17-22.

99 Bkz.: Yeni Ahit, Matta, bab: 5, cümle: 34-41; Luka, bab: 6, cümle: 27-36.

100 Bkz.: Bakara sûresi, 2/178, 179; Mâide sûresi, 5/45; İsrâ sûresi, 17/33.

Niyet insanı kurtarabilir mi?

Neticede bir iş ve amele götüren niyet insanı kurtarabilir. Aksine, azim ve gayrete inkılap etmeyen bir niyet ise asla...

Niyet, bir kast ve teveccüh, bir azim ve şuur demektir. Niyet sayesinde insan, nereye yöneldiğini, ne istediğini bilir ve yine onun sayesinde bir bulma ve elde etme şuuruna ulaşır.

İnsanın, bütün fiillerinin esası niyet olduğu gibi, eğilimlerine göre, *"benim"* deyip sahip çıkacağı işlerin vesilesi de yine niyettir. Keza; iradenin en sarsılmaz kaidesi ve insandaki inşa gücünün en metin temeli de niyettir. Hatta, diyebiliriz ki; kâinatta ve insan nefsinde her şey, hem başlangıç itibarıyla, hem de devam itibarıyla niyete bağlıdır. Ona dayandırmadan ne bir şeye varlık kazandırabilmek, ne de daha sonra onu devam ettirebilmek mümkün değildir.

Her şey, evvelâ zihinde bir tasarı olarak belirir. İkinci bir teveccühle plânlaştırılır. Daha sonra da azim ve kararlılıkla tahakkuk ettirilir. Bu ilk tasarı ve plân olmadan, herhangi bir işe başlamak neticesiz olacağı gibi, irade ve azim görmeyen her tasarı ve plân da akîm ve neticesiz kalacaktır.

Niyetteki bu güç ve müessiriyete delâlet edecek pek çok şey vardır. Ne var ki, çokları, yaşadıkları hayatın şuurunda olmadıkları için, bu güç ve müessiriyetten de haberleri yoktur.

Niyet, insanın iyiliklerine ve kötülüklerine bakan yönüyle de oldukça ehemmiyet arz etmektedir. Bu noktada o, ya bin şifa vaadiyle gelen bir iksir veya bütün iş ve davranışların semere ve neticelerini alıp götüren bir tufan ve bir kasırgadır. Nice küçük işler vardır ki; niyet sayesinde büyür; bir dane iken bin başak, bir damla iken derya olur. Ve nice dağ cesametinde himmet ve gayretler de vardır ki, kötü niyet yüzünden semeresiz ve güdük kalmışlardır.

Kulluk şuur ve idrakiyle yatıp kalkmalar, yerlere kapanmalar; aç susuz durmalar ve meşru bir kısım arzu ve isteklerden uzaklaşmalar, insanın başını en yüce âlemlere ulaştırır ve onu sultan kılar. Oysaki aynı hareketler ve daha binlercesi, bu idrakten uzak yerine getirildiği zaman, ızdırap çekme ve yorulmadan başka bir şeye yaramaz. Demek ki, Yaradan'ı hoşnut etmek yolunda insan, hem işlediği şeyler, hem de terk ettiği şeylerle yükseliyor ve *"ahsen-i takvîm"e* mazhar oluyor. O'nun hoşnutluğu dışında ise, bin amel ve gayret hiçbir işe yaramıyor...

Niyet, öyle bir mâyedir ki, "yok" onunla *"var"* olup bir cilve gösterir; var gibi görünen şeyler de yine ondaki bozukluktan ötürü ölür ve tesirsiz kalır.

Gazada, kanlı elbiseleri boynunda, ölüp gayyaya yuvarlananlar az olmadığı gibi, dupduru niyeti sayesinde, yumuşak döşeklerde ölüp cennetlere gidenler de az değildir. Şerirlerin bin türlü ifsadına hep ıslah gayretleriyle mukabelede bulunarak milletimizin yarınlarını aydınlatmak isteyen mertlerin saf niyetlerinin yanı başında; iş ve faaliyetlerini şahsî çıkarları ve hasis

menfaatlerine bağlayanlar da küçümsenmeyecek bir yekuna sahiptirler. Birinciler, arşiyeler çizerek yukarılara doğru yükselirken; ikinciler de baş aşağı yıkılıp *"Tamu"*ya gideceklerdir.

Niyet, bu mahdut ve muvakkat dünya hayatında, sınırsızlığa kapı ve pencere açan esrarlı bir anahtar ve belli bir ömürde ebedî saadet veya şekavet vaad eden müthiş bir dildir. Bu aleti güzel kullanan vazifeşinaslar, hayatlarında ölü ve muzlim bir nokta bırakmayacak şekilde, dünyalarına nur serpip ebedî aydınlık ve huzura erebilirler. Zira günlük, haftalık, aylık vazifeler, samimiyetle eda edildikçe, o vazifelere terettüp eden fazilet ve sevap, sadece vazifenin eda edildiği zamana münhasır kalmayacak; bilakis bütün bir hayatın saniye ve dakikalarını içine alacak şekilde tesir ve şümul gösterecektir.

Cihada hazır bir asker, fiilen cihatta bulunmadığı zamanlarda dahi, mücahitlerin hissesine düşen sevabı alacak. Kışlada nöbet saatinin gelmesini bekleyen bir er de, nöbet bekliyor gibi, aylar ve aylar, kendini ibadete vermiş birinin ibadetine terettüp eden hasenâtı elde edecektir.

İşte bu sırdandır ki, inanan insan, muvakkat bir hayatta ebedî saadet ve ölümsüzlüğe erdiği gibi; inkâr eden de ebedî şekavet ve tali'sizliğe namzet olacaktır. Yoksa zâhirî adaletin iktizasına göre, herkes kendi ibadet ve fazileti kadar veya rezalet ve denaeti miktarınca lütuf ve ihsana; kahır ve azaba dûçâr olması uygun düşerdi ki; o da, iyilerin Cennetlerde kalacakları sürenin, iyi insan olarak yaşadıkları süre kadar, kötülerin de Cehennem'de kalacakları süre kötülükleri kadar olabilecekti. Hâlbuki, ebediyet hem kötüler için, hem de iyiler için kazanılmış en son durumdur ve ötesinde hiçbir şey düşünmek de mümkün değildir.

İşte böyle, hem bitmeyen bir saadet, hem de tükenip yok olmayan bir azap ve şekavet, sadece insanın niyetinde aranmalıdır. Ebedî iman ve istikamet düşüncesi, ebedî saadete vesile olacağı gibi, ebedî küfran ve inhiraf düşüncesi de, ebedî tali'sizliği netice verecektir.

Son dakikalarında kalbi kulluk şuuruyla dolu bir insan, binlerce yıl ömrü olsa, düşünce dünyası istikametinde sarf edeceği için, o niyet ve kararlılıkta bulunduğundan ötürü, niyeti aynen amel kabul edilerek, ona göre muameleye tâbi tutulur. *"Mü'minin niyeti amelinden hayırlıdır."*[101] Öyle de, son dakikalarını yaşayan bir inkârcı, o ilhad ve küfür düşünceleri içinde, geleceğin binlerce, yüz binlerce yılını karartma niyetinde olduğu için, niyetine göre cezaya çarptırılacaktır.

Demek oluyor ki, bu mevzuda esas olan şey, onların yaşadıkları mahdut ve sınırlı hayatın vesileliğinden daha ziyade -aslında o mahdut hayat da niyetin tezahüründen ibarettir- onların niyetleridir. Ebedî saadete iman ve onu kazanma -milyonlarca seneye vâbeste olsa dahi- mü'min ferde ebedî Cennet'i kazandırıyor; aksi de, kâfire Cehennem'i.

İnkârcı, isteyerek ve dileyerek içinde yaşattığı küfrün cezasını çekeceği gibi, bütün küfür ve taşkınlıklara sebebiyet veren şeytan dahi, bağrında barındırdığı devamlı inkâr düşüncesinin cezasını, hem de bitmeyen bir azap olarak çekecektir.

Aslında, yaratılışına terettüp eden şeyler itibarıyla, şeytanın gördüğü bir hayli iş ve hizmetler de vardır. İnsanın bir kısım istidat ve kabiliyetlerinin inkişaf ettirilmesinde, beşerin fıtratında bulunan pek çok müspet madenin tasfiye görüp

---

[101] et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* 6/185-186; el-Beyhakî, *es-Sünenü's-suğrâ* s.20.

açığa çıkmasında; hatta, kalb ve ruhun uyanık ve tetikte bulunmasında inkâr edilmeyecek kadar tesiri görülür şeytanın...

Evet o, fertlere ve topluma musallat olur. Onların gönüllerine zehirli tohumlar saçarak, o gönülleri kötülüğün ve karanlığın yetiştirildiği tarlalar hâline getirmeye çalışır. Onun bu ifsat ve saptırma gayretlerine karşılık, bünyedeki mânevî duygular alarma geçer, tıpkı, antibiyotiğe karşı vücudun teyakkuza geçmesi gibi... Bu ise insan letâifinin gelişmesini, kuvvetlenmesini, hatta bu en can alıcı hasım karşısında sık sık Yaradan'a sığınmasını netice verir ki, bu da insanın kalbî ve ruhî hayatı adına, pek az bir zarar ihtimaline karşılık, pek çok şey kazanması demektir. Böyle mânevî bir tesirle insanoğlunda mücadele azminin kamçılanması ve onun dikkate ve teyakkuza sevk edilmesi, nice saf madenlerin som altın ve nice evliyâ ve asfiyânın, büyük mücahitler ve kahraman gaziler olarak ortaya çıkmalarına vesile olmuştur.

Ne var ki, şeytanın, bu güzîde insanları, mücahede ve mücadeleye sevk edip, onlara pâyeler kazandırmasına mukabil, kendisi için hiçbir mükâfat bahis mevzuu değildir. Çünkü o, yaptığı bu şeyleri, Hak dostları yücelsin diye yapmıyor; bilâkis, onları günahlara sokmak ve yıkmak için yapıyor...

Demek oluyor ki, şeytanın hem niyeti bozuk, hem de ameli. O başkalarına kazandırdığı yüceliklerle değil; kendi pestliğine, niyet ve davranışlarının fena olmasına göre muameleye tâbi tutulacaktır.

Şeytanın, niyeti bozuk ve davranışları da fenâdır. Bir kere, isyanı şuurluca ve saptırması bilerektir. *"Ben sana secde ile emretmişken, seni, secde etmekten alıkoyan neydi? O (İblis) dedi: Ben ondan daha hayırlıyım; beni ateşten yarattın, onu*

çamurdan yarattın. Allah (celle celâluhu) buyurdu: İn oradan (cennetten) sana orada kibirlenmek gerekmez, çık. Çünkü sen, hor ve bayağı kimselerdensin. İblis: Bana ba'solunacak güne kadar mühlet ver, dedi. Allah da: Sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu."[102] Bu ilk isyan ve baş kaldırma, şuurluca bir cedel ve sonra da küfür yolunu seçmektir. İnsanlığı baştan çıkaracağına dair olan yeminleri ise, beşerin bitip tükenme bilmeyen dramının esasıdır.

Şeytanın, bu kararlılık ve niyetinden ötürüdür ki; onun düşmanlığı sayesinde uyanan bir kısım duygular, sahibi için faziletlere götürücü olsa bile, şeytan o gayretinden ötürü asla mükâfat alamayacaktır.

Netice olarak diyebiliriz ki, niyet mü'minin hayatında her şeydir. Ferdin ölü davranışlarına canlılık kazandıran o olduğu gibi, onun bütün bir ömrünü *"bin veren"* bir tarla hâline getiren de odur. Sınırlı bir dünya hayatında, ebedî saadete bakan bütün kapı ve pencereleri açan o olduğu gibi, ebedî tali'sizliği ve ebedî hüsranı hazırlayan da odur.

"Ameller niyetlere göredir."[103] muamele de amele göre cereyan edecektir.

Ahsen-i takvim: En güzel, en ideal şekil, hâl.

Asfiyâ: İlim ve takvalarıyla seçkin, Hz. Peygamber'in (aleyhissalâtü vesselâm) gerçek vârisi veliler.

Cesamet: Büyüklük.

Dûçâr olmak: Maruz kalmak, yakalanmak.

İfsat: Bozma, fesat çıkarma.

Şerir: Kötü, şirret.

Tamu: Cehennem.

---

102 A'râf sûresi, 7/12-16.
103 Buhârî, *bed'ü'l-vahy* 1; Müslim, *imâret* 155; Ebû Dâvûd, *talâk* 11.

Ülfet nedir ve menfî tesirleri nelerden ibarettir?

Ülfet; alışıklık, dostluk, muhabbet karşılığı bir kelimedir. Burada kastedilen mânâ ise, az çok bunlarla alâkası bulunmakla beraber, daha geniş ve daha şümullüdür.

İnsanın eşya ve hâdiselerle münasebeti, böyle bir münasebetten hâsıl olan mânâlar ve bu mânâların vicdan derûnunda bırakacağı akisler, esintiler ve daha sonra insanın davranışlarında beliren farklılıklar.. bir düzine vak'alardır ki, birbirini netice veren bütün bu şeinlerle, ruh canlı, dinamik ve duyarlı kalır.

Evet, varlığın güzellik ve câzibesine karşı insanın duyacağı hayranlık, keza bir saat gibi işleyen umumî nizama karşı onun içinde uyanan merak ve tecessüs, keşfettiği her yeni şeyle vâsıl olduğu irfan ve daha derinlere inme arzusu; nihayet bu bilgi parçacıklarını bir araya getirerek derli toplu düşünmeye ulaşması, onu her hâdise karşısında duyarlılığa, zihnî cevvâliyete, ruhî faaliyete ve daima uyanık bulunmaya sevk eder.

Aksine, etrafındaki bin bir güzellik cümbüşünü duyup görmemesi ve birbiriyle uyum içinde olan kombinezonlar karşısında hissiz ve alâkasız kalması; gördüğü şeylerin sebep

ve hikmetlerine inememesi; gördüğü şeyleri görüp geçmesi; ruhunda bir türlü irfana erememesi, onun duygusuzluğunun, ruhî ölgünlüğünün ve gözleri kapalı yaşamasının ifadesidir ki; böylelerine, ne kâinatın esrarlı kitabı, ne de her gün gözleri önünde enfüsün yaprak yaprak açılması hiçbir şey anlatamayacaktır. *"Üzerine uğrayıp geçtikleri nice mucize (ve harikalar) vardır ki, ondan yüz çevirip durmuşlardır."*[104] Yararlanamamışlardır olup bitenlerden; ibret alamamışlardır doğup batanlardan!..

Etrafında olup bitenleri sezen bir insanın, varlığa karşı duyduğu hayranlık ve tecessüs, onun için, önü sonu olmayan nâmütenâhî denizlere açılma gibidir. Bu seyahatin her merhalesinde kendisine esrarlı sarayların altın anahtarları verilir. Dupduru gönlüyle, kanatlanan duygularıyla, terkipçi zihniyle, ilham esintilerine hazır ruhuyla teveccüh edip yürüdükçe ve emip hazmettiği şeyleri vicdanına duyurdukça *"her taraf bağ-ı irem"* olan düşünce dünyasında cennet bağları serpilip gelişmeye başlar.

Bu ruh ve bu anlayışa eremeyenler ise, etraflarını çepeçevre saran alışkanlıklar çeperinden bir türlü dışarıya çıkamadıkları için, eşya ve hâdiselerin monotonluğundan şikâyet eder dururlar. Bunların nazarında her şey kaos, her şey karanlık ve mânâsızdır. *"Her mucizeyi de görseler yine ona inanmazlar."*[105] Dimağlarında zincir, ruhlarında bukağı ve *"Kalblerine mühür vurulmuştur, anlamazlar."*[106] Böylelerinden hiçbir hayır ve semere beklenemez, bunlardan bir şeyler ümit etmek beyhudedir.

---

104 Yûsuf sûresi, 12/105.
105 En'âm sûresi, 6/25; A'râf sûresi, 7/146.
106 Tevbe sûresi, 9/87.

Bir de bilip duyduktan, görüp anladıktan veya öyle olduğunu zannettikten sonra, alışkanlığa dönüp gömülme vardır ki; herhâlde sualle öğrenilmek istenen de budur. Yani bir parça görüp bildikten, az buçuk inanıp irfana erdikten sonra, değişen dünyalar, yenileşen güzellikler; derinleşmeyi, buudlaşmayı gerektirdiği hâlde alâka ve duyarlılığını yitirip hiçbir şeyden ders almama vardır ki, maâzallah, bu hâl insan için bir sukut ve duygularının ölümü demektir.

Böyle bir duruma dûçâr olan, eğer tez elden gözünün çapaklarını silip, eşyadaki hikmet inceliklerini anlamaya koşmaz ve koşturulmazsa; kulağını açıp Mele-i A'lâ'dan gelen ilâhî mesajları dinleyip anlamaya koyulmazsa, içten içe yanıp karbonlaşması ve devrilip gitmesi mukadderdir.

Bunun içindir ki, kâinatın nâzımı Yüce Yaratıcı, daima değişik ses ve soluklarla ders ve ikazlarda bulunup, hep yeni yeni, açık dilli ve açık mucizeli sâfî mürşitler göndererek, ezelî nutkunu tekrar ettirip gönüllere fer, bakışlara da aydınlık getirmiştir. Ve yine onun içindir ki, insanların alışkanlık peydâ ettikleri şeylere karşı, daima onların vicdanlarını uyarmış ve aklın eline verdiği tabloların tekrar tekrar gözden geçirilmesini istemiştir.

Evet, O kitabında, insanoğlunun yaratılıp yeryüzüne yayılması; bir hayat arkadaşıyla huzur ve itminana kavuşması; göklerin ve yerin hilkatindeki azamet ve ihtişamı; dillerin; lehçelerin ihtilafı gibi düşünmeyi gerektiren hususları, gece ve gündüz deveranının getirdiklerini, şimşek ve yağmurla gelen rahmet gibi şeyleri, değişik ifadelerle o kadar çok zikretmiştir ki, düşünen, bilen, duyan ve aklını kullananlar için, hiçbir alışkanlık ve ülfete mahal bırakmamıştır. *"O'nun âyetlerinden*

(kudretinin mucizelerinden) biri de, sizi topraktan yaratmasıdır. Sonra siz yeryüzüne yayılan insanlar oluverdiniz. O'nun âyetlerinden biri de, kendileriyle kaynaşıp itminana ermeniz için size kendi nefislerinizden eşler yaratması ve aranıza sevgi ve merhamet koymasıdır. Şüphesiz bunda düşünen bir toplum, için ibretler vardır. O'nun âyetlerinden biri de göklerin ve yerin yaratılması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olmasıdır. Şüphesiz bunda bilenler için ibretler vardır. O'nun âyetlerinden biri de geceleyin uyumanız ve gündüzleri O'nun lütfundan rızık ve nasibinizi aramanızdır. Şüphesiz bunda işiten bir toplum için ibretler vardır. O'nun âyetlerinden biri de, size korku ve ümit dolu şimşeği göstermesi, gökten su indirip öldükten sonra onunla yeri diriltmesidir. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir kavim için ibretler vardır."[107] Semavî beyan, daha yüzlerce ikaz ve irşatlarıyla, yanından geçip yüzünü göremediğimiz, binlerce harika ve mucizeye dikkatimizi çekerek, ülfeti dağıtmaktadır. Ama yine de her biri bir bülbül gibi şakıyan hâdiseleri görüp hissedemezler.

"O mâhiler ki, derya içredür, deryayı bilmezler."

(Hayalî)

Bundan başka bir de, düşünce ve tasavvurdaki ülfetin, insanın davranışlarına, ibadetlerine aksetmesi vardır ki, ferdin aşk, vecd ve heyecanının ölümü demektir. Bu duruma düşen fertte, ibadet aşkı, mesuliyet duygusu, mâsiyetten nefret, günahlarına ağlama gibi şeyler bütün bütün zâil olur gider. Bundan böyle onu eski hâline ircâ da oldukça zordur. Çok temiz soluklar, dupduru hatırlatmalar gerektir ki, o, yeniden

---

[107] Rûm sûresi, 30/20-24.

kendini bulsun; etrafını görsün ve gönlüne inip çıkana nigehbân olsun.

İnsanoğlunda, yepyeni bir ruh mayalamak için gelen her yeni nefes, ona bu mânâyı fısıldamıştır. Evet, insanlık için eskime ve kadavralaşma mukadderdir; ama kendini yenilemek de imkânsız değildir. Elverir ki katılaşmasına karşı ruhuna neşter çalan ele saygılı olunsun. *"Hâlâ insanlar için vakit gelmedi mi ki, kalbleri Allah'ın (celle celâluhu) zikrine ve inen hakikate saygılı olup da, bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun bir zaman geçmesiyle kalbleri katılaşmış ve çoğu da yoldan çıkmış kimseler gibi olmasınlar."*[108]

Hulâsa olarak diyebiliriz ki, ülfet, insanoğluna musallat büyük bir musibettir. Ve çokları da, bu musibete giriftâr olmaktadır. Bu duruma düşen kimse, etrafında olup biten şeylere karşı gafil; kâinat kitabındaki güzelliklere karşı kör ve hâdiselerin hak söyleyen dillerine karşı sağırdır. Bu itibarla da, inancında sığ ve yetersiz, ibadetinde aşksız ve vecdsiz, beşerî muamelelerinde de muhasebesiz ve haksızdır. Onun bu durumdan kurtarılması, kuvvetli bir inayet elinin uzanmasına; kulağını işitir, gözünü görür kılmasına vâbestedir.

Bunun için de, ülfete düşenlere âfâkî ve enfüsî sağlam bir tefekkür imkânı sağlanması; ölüm ve ahirete ait levhaların düşündürülmesi; çeşitli müesseselerin gezdirilip gösterilmesi; dinî ve içtimaî bir kısım faaliyetlerde bulunmalarının teşvik edilmesi... ayrıca mazinin altın sayfaları sık sık mütalâa ettirilerek şanlı geçmişlerimizin nazara verilmesi; düşünce ufku aydın, vecd ve heyecan insanlarıyla karşılaştırılmaları gibi

---

[108] Hadîd sûresi, 57/16.

vesilelerle böylelerinin kendilerini yenilemelerine zemin hazırlanmalıdır.

Kısaca arz edilen bu altı husus gibi, yapılacak ve söylenecek başka hususlar da olabilir; ancak biz, bir fikir verebildiğimiz kanaatiyle bu kadarını kâfi görüyoruz.

Kalblerin anahtarı elinde olanın, ülfetimizi gidermesi dileğiyle…

Âfâkî ve enfüsî: Dış ve iç âlemlere ait.

Bağ-ı irem: İrem Bağı. Dünyanın yedi harikasından Babil Asma bahçeleri.

Cevvaliyet: Canlılık, hareketlilik.

Giriftâr olmak: Tutulmak, yakalanmak.

Hilkat: Yaratılış.

Mele-i A'lâ: En büyük meleklerin içinde bulunduğu yüce meclis.

Nigehbân: Gözcü, bekçi.

Ülfet: Alışma, kanıksama.

Vecd: Coşku, ilâhî aşkın insan benliğini bütünüyle sarması.

Esîr var mıdır? Keyfiyetini izah eder misiniz?

Esîrin varlığı kat'î değil. Ne var ki, yüzde yüz itimat edeceğimiz bazı zevatın, misal sadedinde dahi olsa bunları îrâd edip kullanmaları, bizi hiç olmazsa dikkatli olmaya davet etmektedir.

Çok eskilerde, Huygens'in tereddütle ortaya attığı bu, her yere nâfiz ve gayet ince bir mevcut olan Eter fikri, J. Clerk Maxwell tarafından şu şekilde teyit görünce, artık mutlak boşluk düşüncesi unutulmuştu. Maxwell şöyle diyordu: Mekân dahilinde elektrikî mıknatıs hâdiselerin vücudunu ispat ettikten sonra, esîr gibi bir vasatın lüzumuna ihtiyaç vardır. Makro âlemden mikro âleme kadar her şey bu esîr içinde hareket eder. Maxwell, bu keşfin ilk neticesi olarak ziya dalgalarının elektrikî mıknatıs dalgalarından başka bir şey olmadığını ve binaenaleyh ziyanın da bir elektrikî mıknatıs hâdise olduğunu iddia ediyordu ki, bu keşif hakikatte tabiî hâdiseleri bir birliğe doğru götürmek yolunda atılmış ilk adımdı.

Haddizatında Maxwell'den evvel Faraday da elektromanyetik hamûlelerin boş mekân içinde hareket edemeyecek ve faal olamayacaklarını, mutlaka bir vasata muhtaç

bulunduklarını düşündükten sonra, bulduğu kanunlarla bu hamûlelerin, enine dalgalı cereyanlar hâlinde dalgalanacağını ve bu dalgaların aynen ışık gibi aksetme, kırılma ve çift kırılmaya tâbi olacağını haber veriyordu. Maxwell ise, ışığın nispeten kısa elektromanyetik bir dalgadan ibaret olduğunu iddia ediyordu. Daha sonra ise Hertz yaptığı pek çok tecrübelerle, Maxwell'in nazariyesini ispat etti. Yani bir odanın herhangi bir köşesinde meydana getirdiği elektrik akımının odanın diğer köşesinde hiçbir irtibat vasıtası olmayan elektrik devresinde şerareler hâsıl ettiğini, bu dalgaların süratinin, ışığın süratine müsavî olduğunu gördü ki, bu dalgalara, adına izafeten Hertz dalgaları dendi. Aslında bununla bugün herkesin çok iyi bilip ve istifade ettiği radyo, telsiz, telefon esası keşfedilmiş oluyordu.

Esîr fikri, uzun zaman hâkim olduktan sonra, onun gerçekten var olup olmadığını Morley ve Michelson tecrübe ile öğrenmek istemiş ve şöyle düşünmüşlerdi: Arzın bir noktasına tespit edilen bir cihazda, bir ışık şuaının yarısı yerin hareket istikametine doğru bir noktaya aksettirildiğinde, şuaın diğer yarısı da arzın hareket istikametine amûdî istikametindeki noktaya gönderilse ve oradan da yine cihazdaki muayyen noktaya yansıtıldığı takdirde, arzın hareket istikametindeki şua parçasına vâsıl olması lâzım gelir. Çünkü arzın hareket istikametinde giden ve dönen şua, esîrin içinde daha yavaş gidecek ve dönecekti. Hâlbuki, yerin hareket istikametine amûdî olarak gönderilen şua parçası esîrin ters akışına maruz kalmayacağı için daha çabuk gidecek ve tabiî aynı zamanda daha çabuk dönmüş olacaktı. Michelson ve arkadaşının yaptıkları tecrübe menfî olarak *"eter"in* aleyhinde çıktı. Hatta aletin yanlış olabileceği hususu düşünüldü ve tecrübe yeni-

lendi. Yine aynı netice elde edildi. Demek ki eter diye bir şey yoktur. Haddizatında bu tecrübe radyo dalgalarının bir yerden bir yere intikali için bir vasata ihtiyacı bulunmadığını da açıklıyordu.

Bu menfî neticeye itiraz edenler oldu. Bunlardan Lorentz, cisimlerin hareket istikametinde boyundan kaybedecekleri prensibine dayanarak Michelson'un denemelerinde de aynı durumun bahis mevzuu olduğunu söylüyor, her iki şuanın merkez noktaya aynı anda avdet ettiğini riyâzî olarak ispatlamaya çalışıyordu ki, meselenin ilk tecrübe ile ispat edildiği devrede bu oldukça makul bir itiraz sayılırdı. Ancak Michelson'un nasıl bir mevcudu tecrübe ettiğini, hem de Lorentz'in esîr vardır ifadesinden ne kastedildiğini anlamak oldukça mühimdir.

Bunlardan biri, yaptığı tecrübe ile ona yok derken, her hâlde esîrin katı bir madde olduğu tasavvuruna karşı diyordu. Ve en azından onu hava gibi kabul ediyor ve bir çeşit atmosfer hüviyetinde, arzı saran bu seyyal maddenin arzla beraber hareketini de düşünüyor ve tecrübesini böyle hayalî bir *"eter"* içinde yapıyordu.

Acaba esîr denen şey, madde üstü bir şey olamaz mıydı ki, günümüzde anti-madde, anti-atom, anti-proton, anti-nötron gibi meşhud dünya karşısında gayri meşhud ve gayri meş'ur bir âlem olarak zıt bir çizgiyle izah edilen bu yanlış anlayışlarla telif edilmesin. Kaldı ki Bilim ve Teknik ve Sızıntı gibi popüler bir kısım mecmualar, yeniden esîre dönüş hususunda oldukça dikkate değer şeyler de kaydediyorlar.

Netice olarak diyebiliriz ki; esîr mevzuunda müşâhede ve tecrübeye dayalı herhangi bir hüküm mevcut değilse bile,

"ceffelkalem" esîr yoktur diye kestirip atacak kadar malumata da, henüz sahip bulunmamaktayız.

Mekân fiziğindeki yeni temayüller etere yeşil ışık yakadursun, biz terminolojide mutabakata varılmadan sürdürülen bu mücadelenin daha yıllarca devam edip gideceği kanaatindeyiz.

Bu hususta sözlerimi bitirirken, en doğru sözlünün beyanı içinde toprak, su, hava, ateş mürekkeplerinden evvel Arş-ı Rahmet bir "amâ" üzerinde olduğu ve bunun altında, üstünde hava bulunmadığı sözünü[109], geleceğin fizikçilerine tetkik mevzuu olarak arz edip geçelim...

Amûdî: Dikey.
Ceffelkalem: Düşünüp taşınmadan, bir çırpıda.
Gayr-ı meşhud: Görülmeyen, müşâhede edilemeyen.
Gayr-i meş'ur: Duyulmayan, hissedilmeyen.
Hamûle: Yük.
Meşhud: Görünen, müşâhede edilen.
Nâfiz: Tesirli, nüfuz eden.
Seyyal: Akıcı, akışkan.
Şerare: Kıvılcım.
Şua: Işın, ışık parçası.

---

[109] Tirmizî, *tefsîru'l-Kur'ân* 12; İbn Kuteybe, *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs* s.221.

Neden her şey ölüme dayalıdır? Meselâ hayvanların hayatı, bitkilerin ölümüne; insanların hayatı hayvanların ölümüne...

Eşyada tasarruf eden Zât'ın israf etmemesinden, en süflî şeylerden dahi en nadide varlıkları icat etme âdetinden; her şeye daimî yenilikler bahşetmesinden ve bütün varlıkları kamçılayıp tekâmüle sevk etmesinden, bir baştan bir başa varlık âleminde her gurubu bir tulû takip etmektedir. Tıpkı, yer dilimlerinden gündüzün geceyi kovalayıp durması; ışık, yerini karanlığa terk etmesi ve bu baş döndürücü nizamdan daima yeni, taze ve usandırmayan semerelerin alınması.. ve daha pek çok yüce maksatlar için, Güneş küre-i arz münasebeti içinde, hayatı ölümün arkasına taktığı gibi...

Şimdi kısaca, bu hususlar üzerinde duralım; ancak her şeyden önce ölümü tanımak gerekmektedir.

Ölüm; tabiî bir sona eriş, bir inkıraz, bir kendi kendine tükeniş ve ebedî yok olma değildir. O, bir yer değiştirme, hâl değiştirme, buud değiştirme ve vazife külfetinden sıyrılarak rahata ve rahmete ermektir. Hatta bir bakıma, her şeyin kendi özüne ve hakikatine intikal etmesinden ibarettir.

Bu itibarla ölüm, hayat kadar cazip; dostlara vuslat kadar sevindirici ve ölümsüzlüğe ermek kadar büyük bir nimettir.

Ölümün bu hakikatini göremeyen maddeciler, hep onu ürpertici olarak tasvir etmiş ve hakkında yanık yanık ağıtlar yakmışlardır. Dünden bugüne ölümün hakikatini idrak edemeyen tali'sizlerin durumları hemen hep aynı çizgide cereyan etmiştir.

Vâkıa ölüm, bir ayrılık olması itibarıyla, aklın nazarında ve insanın insanlığı üzerinde oldukça müessir bir hâdisedir. Böyle bir tesiri bütün bütün inkâr etmek kabil olmadığı gibi, kalbin dilini bağlamak da mümkün değildir. Hele ince gönüllerde, hassas ruhlarda -geçici dahi olsa- onun meydana getireceği fırtınalar cidden çok müthiştir. Böyleleri için *"ba'sü ba'de'l-mevt"* akidesi, her şeyini kaybeden dilenciye sultanlık bağışlanması ve idam edilecek birinin ebedî hayata erme fermanını alması gibi, bütün üzüntüleri unutturacak ve onu fevkalâde sevindirecek büyük bir hâdisedir.

Bunun içindir ki, ölüm, onun hakikatini idrak edenlerin nazarında, bir terhis, bir tebdîl-i mekân ve yüzde doksan dokuz dostların ve sevdiklerin bulunduğu âleme bir seyahat olmasına mukabil, hakikatini idrak edemeyen ve sadece dış yüzündeki ürpertici durumu gören bir kısım tali'sizler için ise o, bir cellat, bir darağacı; dipsiz bir kuyu, karanlık bir koridordur...

Ölümü ikinci ve ebedî bir varoluşun başlangıcı sayanlar, sinelerinde onun tatlı tatlı esintilerini duydukça Cennet baharları gözlerinin önünde tüllenmeye başlar. Bu itikadî zevk ve neş'eden mahrum inkârcı ise, onu hatırladığı her lâhza, vicdanında yaşattığı Cehennem'e girer-çıkar ve ızdırap çeker. Çektiği acılar sadece kendine ait olsa yine bir derece,

kendiyle beraber, alâkadar olduğu ve lezzetlerinden lezzet alıp, acılarını ruhunda duyduğu ne kadar varlık varsa, onların elemlerini de gönlünde yaşar ve iki büklüm olur.

İnanan insanın nazarında her şeyin ölümü, hayat külfetinden, dünyevî meşakkatlerden bir paydos olması ve onların misalî hüviyetleri, ilmî mahiyetleriyle başka âlemlerde varlıklarını sürdürmeleri cihetiyle de bir tekemmül, bir terakki ve daha ulvî bir mahiyet kazanmaktan ibarettir.

Evet, ölüm, ebedî varolmayı sünbül vermesi ve insanı hayatın meşakkatlerinden kurtarması itibarıyla büyük bir nimet ve insana en kıymetli bir ilâhî armağandır. Ne var ki, her kemal ve terakki; dolayısıyla her lütuf ve mazhariyet, bir kısım imbiklerden geçmeye ve bir kısım potalarda şekillenmeye vâbeste olduğu gibi, bütün varlıklar da, böyle daimî bir erime arınma yoluyla daha üst seviyelere tırmanmaktadırlar. Meselâ: Altın madeni ve demir cevheri, ancak, eridikten ve bir bakıma ölüp yok olduktan sonra, öz ve hakikatleriyle görünme seviyesine ulaşmış olurlar. Yoksa, böyle bir ameliyeye tâbi tutulmadıkları takdirde, kendi hakikatlerine zıt bir surette, taş ve toprak hüviyetinde devam edip giderler.

Altın ve demire, diğer şeyleri de kıyas ettiğimiz zaman, anlarız ki; her şeyin bir noktada gurub edip gitmesi, eriyip tükenmesi, zâhiren yok olma gibi görünse bile, hakikatte daha yüce bir hâle intikal etmekten başka bir şey değildir.

Havanın zerrelerinden, suyun atomlarına; otların, ağaçların moleküllerinden, canlıların hücrelerine kadar her şey, fevkalâde bir şevk ve alabildiğine bir zevk içinde ölüme giderken, haddizatında kendisi için mukadder kemale koşmaktadır. Hidrojen ve oksijen terkibe girince hususî mahiyetleri

itibarıyla ölürler; fakat, bütün varlıklar için, en hayatî bir unsur olma yolunda ayrı bir dirilişe ererler.

Bundan dolayıdır ki, biz ölümle kayboluşa; yer değiştirme, hâl değiştirme diyoruz, ama kat'iyen inkıraz ve tükenme demiyoruz. Nasıl diyebiliriz ki; partiküllerden en büyük mürekkeplere kadar, kâinatın sinesindeki bütün çalkalanmalar, hâlden hâle intikaller, erimeler, dağılmalar hep en iyiyi, en güzeli ve en tazeyi netice verip durmaktadır. Buna dense dense, varlıkların seyahat ve tenezzühü denir; ama kat'iyen ve asla yokluğa gitmeleri denemez!..

Diğer bir zaviyeden ölüm, mülk sahibinin nazarında, vazife devir ve tesliminden ibarettir. Her varlık, kendine has çizgide, kendini varlığa erdiren Zât'ın huzurunda bir resm-i geçit vazifesiyle mükelleftir. Merasim bitip, istenilen resim ve suretler tespit edildikten sonra, onun gitmesi; yerine başkalarının gelmesi, sahneyi monotonluktan kurtarma ve en ceyyid, en yeni şeylerle hep ona canlılık kazandırmanın gereğidir. Böylece, varlıklar, figürler gibi sahneye çıkar, kendine ait rolü oynar, söyleyeceği sözü söyler ve sonra perdenin arkasına çekilir. Ta başkaları da kendilerine ait oyunu oynama ve soluklarını duyurma imkânını bulsunlar. *"Gelen gider, konan göçer."* fakat, bu gelip gitmelerde yenilikler, canlılıklar ve cazibeler meydana gelir.

Bir başka cepheden de; ölümün sessiz nasihatinde, hiçbir varlığın kendi kendine ve bizzat kâim olmadığını; her şeyin yanıp-sönen ışıklar gibi, sönmeyen ebedî bir güneşe delâlet ettiğini göstermek suretiyle, fenâ ve zevâlin öldürücü pençeleri altında inleyen kırık gönüllere, oturaklaşma, huzura erme yolunu iş'âr etme vardır. Yani, gönlümüzü kaptır-

dığımız şeylerin, arkalarına bakmadan çekip gitmeleri, bizde bâki bir sevgili arama hissini uyarır. Böyle bir hissin uyanması ise, duygular dünyamızda ebediyete ermenin ilk merhalesidir. İşte ölüm, bu ilk merhaleye insanı alıp yükselten sırlı bir asansör hükmündedir.

Bundan ötürü, fenâ ve zevâle, kesip biçen bir kılıç nazarıyla bakmaktan daha çok, tımar eden, aşılayan bir el ve neşter nazarıyla bakmak daha muvafıktır. Hatta, bir bakıma, fenâ ve zevâli zatî görmek de sakat ve hatalı bir anlayıştır. Zira mutlak yokluk kat'iyen bahis mevzuu değildir. Bilakis her şey, bizim dar müşâhede buudlarımıza göre kaybolur, misalî ve ilmî hüviyetiyle, hafızalarımızdan Levh-i Mahfuz'a ve nihayet bütün eşyayı kuşatan geniş daire-i ilme kadar, değişik buudlarda ve buudlar ötesi âlemlerde farklı mahiyetlerle varlıklarını sürdürürler. Âdeta her şey, bir tohum hâlinde çürür, bir çiçek hâlinde pörsür gider; fakat, ruhu ve özü, binlerce başak ve tomurcukta devamlılığa erer.

Şimdi değişik bir zaviyeden tekrar suale dönelim. Her şey ölüme değil de hayata dayansaydı, yani hiçbir şey fenâ ve zevâl bulmasaydı; varlık, varolma içinde dalgalanıp dursaydı da, eşya ve hâdiseler tek taraflı işleseydi ne olurdu?

Evvelâ, geçen hususlar, ölümün bir rahmet ve hikmet eseri olduğuna kanaat vermekle beraber, diyebiliriz ki; ölümün rahmete dayanmasına mukabil, âlemşümul ölümsüzlük, öylesine bir abesiyet ve öyle korkunç bir felâkettir ki; eğer olduğu gibi tasvir etme imkânı olsaydı, insanlar ölüme değil de, ona ağlayacak ve ona âh u vâh edeceklerdi!..

Bir kere düşünün! Hiçbir şey yok olmadığı takdirde, daha ilk asırlarda, değil insanların yaşaması, bir sinek bile yaşama

vasat ve imkânını bulamayacaktı. Canlılardan sadece karıncalar, otlardan sarmaşıklar, yeryüzünü hâkimiyetleri altında bulundurup; sonra da, hiçbir sarmaşık, çürümeseydi ve hiçbir karınca da ölmeseydi, bir asırda yeryüzünü saran sarmaşık ve karınca kalınlığı yüzlerce metreye ulaşırdı. Böylesine sevimsiz, korkunç bir tabloyu düşündükçe ölümün rahmet olduğunu, çürümenin hikmet olduğunu görmemek kabil mi?

Hele şimdi, müşâhede ettiğimiz kâinatın o akıllara durgunluk veren güzelliklerinden kaçta kaçını karınca ve sarmaşık yumağının monoton çehresinde görebilirdik?.. En antika ve çarpıcı sanat eserlerinin teşhiri için açılan yeryüzü sergisinde bunlar mı gösterilecek!.. Her tarafta, güzelliklerinin akislerini görüp durduğumuz Muhteşem Sanatkârın hangi güzelliğini bu karanlık simada görecektik!.. Bu sevimsiz çehrede, değil kâinatın kuruluşuna vesile âlî temâşâların bulunması, eğer yaşamaları kabil olsaydı, en sefil mahluklar bile bu mezbelelikten kaçacaklardı…

Diğer taraftan da, bu koca kâinatın idaresinde öyle fevkalâde bir hikmet var ki, zerre miktar israf ve abesiyet göze çarpmamaktadır. En süflî ve pes şeylerden, en kıymetli şeyleri meydana getiren mutlak hikmet Sahibi, elbette ki, hiçbir şeyi israf etmeyecek ve en değersiz enkaz ve kalıntıları daha başka yerlerde kullanacak ve yeni yeni âlemler icat edecektir. Hele, ruhunu ve özünü nezdine aldığı canlıların, hususiyle insanın, o ruh ve öze hizmet eden zerrelerini muhakkak ki, en iyi şekilde kullanacak ve taze taze ceyyit mahluklar meydana getirecektir. Yoksa, önce değer verip varlığa mazhar ettiği bu nâzenin mahlukları, enkaz hâlinde terk etmek suretiyle, âlemşümul hikmetine aykırı icraatta bulunmuş olacaktı ki; Şân-ı Ulûhiyet bundan muallâ ve müberrâdır.

Netice olarak diyebiliriz ki; bütün eşya, tertip, tanzim, sevk ve idare edilmesi itibarıyla, selîm akıllara, zevkten anlayan gönüllere, şairane ilhamlar bahşedecek kadar yerli yerinde ve mükemmeldir. Zerrelerin hareket ve çözülmelerinden, otların, ağaçların hâlden hâle geçmelerine; ırmakların fenâ bulma istikametinde denizlere koşmalarından, denizlerin kendi aleyhlerine buharlaşıp bulutlara yükselmelerine kadar; hatta, oradan da baş aşağı, yeniden zemine inerek toprağın bağrında eriyip gitmelerine kadar, her şeyin ciddî bir şevk içinde, bir keyfiyetten daha âlî diğer bir keyfiyete doğru koştuğu müşâhede edilmektedir.

Ne âlemdir bu âlem aklı, fikri bî-karar eyler,
Hep i'câzât-ı kudret pîş-i çeşmimde güzâr eyler,
Semâvî handelerdir gökyüzünden Hak nisâr eyler,
Serâser nurlardan renklerle istitâr eyler,
Çemendir, bahrdır, kühsârdır, subh-ı rebîdir,
Bu yerlerde doğan bir şâir olmak pek tabiîdir.(*)

Abdülhak Hâmid

(*) Bu âlem öyle bir âlemdir ki; insanın aklını fikrini kararsız kılar. Kudretin bütün mucizeleri gözümün önünden gelir geçer. Gökyüzünden Hakk'ın saçıp dağıttıkları, semâvî tebessümlerdir. Baştan başa nurlardan renklerle perdeler. Çimendir, denizdir, dağlıktır, bahar sabahıdır. Bu yerlerde doğanın şâir olması pek tabiîdir.

Âlemşümul: Evrensel

Ba'sü ba'de'l-mevt: Öldükten sonra dirilme.

Muallâ: Yüce, yüksek.

Ceyyid: İyi, latif, hoş.

İnkıraz: Tükenme, bitme.

Levh-i Mahfuz: Olmuş ve olacak her şeyin yazıldığı levha, Allah'ın (celle celâluhu) takdir buyurduğu hükümlerin yazıldığı ana kitap.

Müberrâ: Uzak, beri.

“Allah” kelimesi ile “tanrı” kelimesi arasında nasıl bir fark vardır?

Bizim eski atalarımız Müslüman olmadan önce yaratıcı bir zâta inanıyorlardı. Belki kendilerine göre, değişik tanrıları da vardı. Ama onlar daha çok kendi lehçeleri ile *“Tengri”* dedikleri zaman, Zât-ı Ulûhiyeti kastediyorlardı. Bu kelime sonra biraz daha incelik kazandı ve tanrı şeklini aldı ki, aslında mâbut demektir ve Arapça’daki “ilâh”ın, Fransızca’daki “Dieu”nun, Farsça’daki “Hudâ”nın karşılığı olan bir kelimedir. Ama hiçbir zaman, Cenâb-ı Hakk’ın bütün Esmâ-i Hüsnâsını câmî, ism-i Zât olan “Allah” kelimesinin karşılığı değildir. Allah dendiği an, bütün kâinatta tecellî eden isimleriyle bir Zât-ı Ecell-i A’lâ akla gelir. Allah kelimesiyle anlaşılan budur. Yani O, Mâbud-u Mutlak, Hâlık-ı Mutlak, Maksûd-u Mutlak, Rezzâk-ı Mutlak, Bâri-i Mutlak, Cemîl-i Mutlak’tır… ilâ âhir.

Esmâ-i Hüsnâyı câmî Allah kelimesinden böyle umumî bir mânâ anlaşılır. Ve bu itibarla da Allah’ın (celle celâluhu) ism-i hâssıdır. Allah dendiği an bu Mâbud-u Mutlak anlaşılır ve Vâcibü’l-Vücud akla gelir. Ama, tanrı dendiği zaman Yunanlının aklına Zeus gelir. Mısırlının Apis Boğası ve

Hintlinin aklına da kendi inekleri... Demek tanrı kelimesiyle yerli-yersiz mâbut kelimesinin akla gelmesine karşılık, lâfza-i celâl olan Allah kelimesi Vâcibü'l-Vücud'un ism-i hâssı olarak sadece o Esmâ-i Hüsnâ sahibi Zât-ı Zülcelâl'i akla getirir. Onun için bir insan, "tanrı" kelimesini Allah yerinde kullanırsa, maksadını anlatamaz ve hata etmiş olur. Tanrı, ilâh kelimesi yerinde Hudâ, Dieu ve God yerinde kullanılabilir; fakat Allah yerinde değil.. "Allah", Cenâb-ı Hakk'ın Zât'ının has ismidir. Onun için لَا إِلٰهَ إِلَّا اللهُ diyoruz; fakat لَا اللهَ إِلَّا اللهُ demiyoruz. Evvelâ ilâhlar, tanrılar ne varsa hepsi nefyediliyor, sonra da isbatta, Mâbud-u Mutlak getiriliyor ve sadece Allah vardır, deniliyor.

Mevlit yazarı Süleyman Çelebi, bu hususu çok güzel tefrik ederek *"Birdir Allah, O'ndan artık tanrı yok."* deyip, her iki kelimenin yerini de tayin ve tespit etmiştir.

Buna binaen bir insanın ağzından tanrı kelimesi çıktığında, hemen reaksiyon göstermemeli, o adamın maksadına bakmalı, Allah yerinde o kelimeyi kullanmışsa tatlıca ikaz etmeli, aksine, tehevvür gösterilmemeli. Hele günümüzde kat'iyen!..

Bâri-i Mutlak: Her şeyi yoktan Yaratan Hz. Allah (celle celâluhu).

Câmî: Toplayan, kapsayan, içine alan.

Cemîl-i Mutlak: Bütün güzelliklerin mutlak sahibi, Güzeller Güzeli Hz. Allah (celle celâluhu).

Esmâ-i Hüsnâ: Allah'ın güzel isimleri.

Hâlık-ı Mutlak: Mutlak, tek yaratıcı Hz. Allah (celle celâluhu).

Mâbud-u Mutlak: İbadet edilmeye lâyık tek varlık, Hz. Allah (celle celâluhu).

İsm-i hâss: Özel isim.

Maksûd-u Mutlak: Gerçek maksat, kendisine varılmak istenen, gaye edinilen yegâne Zât Hz. Allah (celle celâluhu).

Rezzâk-ı Mutlak: Rızkın yegâne, gerçek sahibi Hz.Allah (celle celâluhu).

Vâcibü'l-Vücud: Varlığı kendinden ve kesin olan Hz. Allah (celle celâluhu).

Zât-ı Ecell-i A'lâ: En yüce, en büyük Zât, Hz. Allah (celle celâluhu).

İnançsız birine önce neyi, nasıl anlatmalı?

Sorunun cevabına geçmeden önce bazı hususları belirtmek faydalı olacaktır.

Evvelâ inançsızlığın çeşitleri vardır: Şahsın hususî kanaati, iman karşısındaki davranışları; inanılacak şeylerin bütününe inanıp inanmama gibi halleriyle çeşitlilik arz etmektedir.

İman esaslarına karşı alâkasız olan birisi, o esasları kabul etmeyen bir diğerinden farklı olduğu gibi böyle bir şahıs da, o erkânın bütününü reddeden ve yok kabul edenden tamamen farklıdır.

Daha değişik bir ifade ile bu hususu şöyle bir tertibe tâbi tutmak da mümkündür;

1. İnanılması gerekli olan şeylerin varlığını düşünmeden, sırf bir alâkasızlık ve lâubâlilikten doğan inançsızlıktır ki; büyük bir kısmı itibarıyla muhakemesizlerin, budalaların veya hevâ ve hevesinin esiri zelil ruhların ve sefil akılların işidir. İnanç adına bunlara bir şeyler anlatmak oldukça zor, belki de imkânsızdır. Bunların davranışlarına insiyakilik hâkimdir. Kitlenin ağır baskısıyla hareket eder, onunla oturur, onunla kalkarlar.

2. İnanç esaslarını kabul etmeyenlerdir. Bunlar hangi sâikle bu duruma gelirlerse gelsinler, münkir ve mülhittirler.

3. İnanılması gerekli olan şeyleri yok kabul edenlerdir ki; eski devirlerdeki emsallerine nispeten günümüzde bunların sayıları da oldukça fazladır.

Bu son iki bölümde ele alınan inançsızları, ayrıca;

a. Her şeyi maddeye irca eden ve hiçbir metafizik hâdiseye inanmayanlar,

b. Bazı metafizik ve parapsikolojik hâdiselere inananlar, diye ikiye ayırmak da mümkündür.

İnançsızlık, günümüzde, azgınlaşan insanoğlunun en bariz vasfıdır. Ve asrımızda gençliğin, bunalım sebeplerinden birisidir.

İnançsızlık bütünüyle bir felâket ve bütünüyle anarşinin temel rüknü ve kaynağıdır. Diyebiliriz ki, insanlık en huzursuz demlerini, en imansız olduğu devrelerde yaşadı. "Rönesans'ın" serazat efendileriyle, Fransız İhtilalinin serserileri, tabakât-ı beşer çapında ilk inançsızlığı temsil eden ve onu yaygınlaştıranlar oldular. Daha sonra ise, mujik (Rus köylüsü) bir tip, ona bir "din" deyip sahip çıktı. Ve onu, bugün dünyanın dört bir bucağında tutuşturulan fitne ateşlerinin kibriti ve çırası hâline getirdi.

Artık bir serserilik ve çılgınlık felsefesi olduğu iyiden iyiye anlaşılan günümüzdeki ilhadın; içtimaiyatçılardan, iktisatçılardan daha çok, psikiyatristlerin üzerine eğilmeleri gereken bir mevzu olduğu kanaatindeyiz. Evet, psikiyatri kitaplarındaki deli tipleriyle, günümüzdeki inançsız neslin durumu karşılaştırılınca, buna hak vermemek elden gelmez.

Ne var ki, bu ne benim mevzuumdur, ne de sorulan soruyla doğrudan doğruya münasebeti vardır. Ancak hem bunu

arz ederken, hem de inançsızlığı basit bir tertibe tâbi tutarken, inancın dereceleri ve farklılığı gibi, inançsızlığın da dereceleri ve çeşitleri olduğunu göstermeye çalıştık ki, her inançsıza, her söylenen sözün derman olamayacağına, farklı inkârların farklı şekillerde ele alınması lâzım geldiğine ve her münkirin durumuna göre irşadın yapılması zaruretine dikkatleri çekmiş olalım.

Binaenaleyh, inançsızlık içindeki farklılıklar kadar, irşat, uyarma ve ıslahta da, az çok birbirinden ayrı usûllere başvurmada fayda vardır. İyi bir uyarı ve irşadın yapılabilmesi için, muhatabın, yukarıda işaret edilen bölümlerden hangisine girdiğini önceden tespit etmek bir kısım uygunsuz beyan ve falsoları önlemiş olur. İşin bu kısmı bir hekim hazâkati içinde ele alındıktan sonra inançsıza neyin ve nasıl anlatılması lâzım geldiği de, bir ölçüde belirlenebilir. Mamafih, biz yine de gerekli gördüğümüz şu hususları sıralamak istiyoruz:

1. Muhatabın inançsızlığının nasıl bir inançsızlık olduğu; bütüne mi yoksa bazı rükunlara mı râcî bulunduğu hususunun tespiti lâzımdır ki, etrafında tahşidat yapılması lâzım gelen meseleye, gereken ehemmiyet verilmiş olsun. Bu arada körü körüne saplantısı olan veya lâubâli bulunan biriyle de, boşuna uğraşılıp vakit kaybına sebebiyet verilmesin.

2. Muhatabın kültür seviyesinin, içtimaî ufkunun bilinmesi ve anlayabileceği bir dille kendisiyle konuşulması çok mühim bir unsurdur.

Kültür seviyesi oldukça yüksek birisine, daha az malumatı olan birinin bir şeyler anlatmaya çalışması, umumiyet itibarıyla aksülamelle (reaksiyon) karşılanır. Bilhassa günümüzde, enaniyeti çok inkişaf etmiş kimselere ve hele biraz da

bir şeyler biliyorsa, laf anlatmak kabil değildir. Böylelerine, kendi seviyelerinde biri ve doğrudan doğruya onları muhatap alıyor hissini de vermeden anlatması gerekli olan şeyleri anlatmalıdır ki, maksat hâsıl olsun.

Muhatabın anlayabileceği bir dil kullanma da çok mühimdir. Günümüzde, düşüncedeki sakatlıklar, dilimize aks ede ede, onu öylesine yıktı ki, aynı vatan sınırları içinde yaşayan nesillerin, aynı dili kullandıklarını iddia etmek âdeta imkânsızdır. Vâkıa; matbuat ve televizyonun birleştirici unsurlar olarak tek dil ve tek stil mevzuunda müspet bazı şeyler yapabilecekleri düşünülebilir. Ancak, çeşitli ideolojilere gönlünü kaptırmış, farklı grupların kendilerine göre kitapları, kendilerine göre gazete ve mecmuaları bulunduğundan zavallı nesiller kendi içine kapalı hizipler olarak yaşamaktan kurtulamamaktadır. Ayrı ayrı terminolojiler ve ayrı ayrı metodolojiler, nesiller arasında aşılmaz uçurumlar meydana getirmektedir.

Bu itibarla, kendisine bir şeyler anlatılması düşünülen kimsenin, hangi sözlere ve anlatma usûlüne, ne kadar âşina olduğunun çok iyi tespit edilmesi lâzımdır. Yoksa, birbirini tanımayan iki yabancının, şaşkınlık içinde geçen musahabelerine benzeyecek ki, çok da faydalı olacağı kanaatinde değiliz. Maksat ve maksada ışık tutacak terminoloji ve düşüncenin fevkalâde berrak olmasına bilhassa dikkat edilmelidir.

3. Anlatacağımız şeylerin, önceden çok iyi bilinmesi, hatta takdim edeceğimiz hususlar hakkında vârid olabilecek suallere, ikna edici mahiyette cevapların hazırlanması şarttır. Aksine, küçük bir falso, ehemmiyetsiz bir yanlış her şeyi alt-üst edebilir.

Bu arada bizim bilgisizlik ve görgüsüzlüğümüzle solgun görünen yüce hakikatler, muhatabımızın nazarında küçülür,

değersizleşir ve söner gider. Daha sonra başkalarıyla, bu türlü bir araya gelme ve musahabeler için de farklı bir bakış meydana gelmesine sebep olur ki; kanaatimce karşı taraf bir daha da böyle bir pozisyona düşmemeye gayret edecektir.

Böyle bir duruma sebebiyet veren şahıs, ne kadar da hüsnü niyetli olursa olsun hatası büyük sayılır. Kim bilir günümüzde böyle yarım mürşitlerden ötürü, ilhadda şartlanan ne kadar genç vardır!.. Eskiler; *"Yarım molla din götürür, yarım hekim de can."* derlerdi. Aslında, yarım mürşidin zararı, yarım hekimden çok daha büyüktür. Zira hekimin bilgisizliği veya yanlışı, kısacık maddî hayatı tehdit etmesine mukabil, mürşidinki çok uzun ve ebedî hayatı bozup mahvına sebebiyet vermektedir.

4. Anlatmada, diyalektik ve ilzam yoluna kat'iyen girilmemelidir. Fertte enaniyeti tahrik eden bu usûl, aynı zamanda neticesizdir. Gönülde inanç nurlarının yayılıp gelişmesi, o imanı yaratacak Zât'la sıkı münasebet içinde olmaya bağlıdır. O'nun hoşnutluğu ve görüp gözetmesi hesaba katılmadan, iddialı münakaşalar ve ehl-i gaflet usûlü münazaralar hasmı ilzam etme ve susturmaya yarasa bile, tesiri olabileceği kat'iyen iddia edilemez. Hele böyle bir münakaşa ve münazara zemininin açılacağı baştan biliniyor ve oraya hazırlıklı ve yüksek gerilimle geliniyorsa.. böyleleri münazaracıdan daha ziyade birer hasım hâlinde kinle oturur ve öfke ile ayrılırlar. Kalkarken de, ikna olmamış gönüllerinde, anlatılmak istenen şeylere cevaplar araştırma düşüncesiyle kalkarlar. Ötesi ise malumdur artık.. dostlarına müracaat edecek, kitap karıştıracak ve bin yola başvurup, kendisine anlatmaya çalıştığımız şeylerin cevaplarını araştıracaktır. Bu ise, onları inançsızlıkta

bir kademe daha ileri götürecektir ki; irşat edenin, asıl yapmak istediği şeye zıt bir duruma sebebiyet verilmiş olacaktır.

5. Anlatmada, muhatabın gönlüne seslenilmelidir. Her cümle samimiyet ve sevgiyle başlayıp, aynı şekilde sona ermelidir. Karşımızdakine veya düşüncelerine yönelik herhangi bir huşûnet, anlatacağımız şeylerin tesirini bütün bütün kıracağı gibi, muhatabı da küstürecektir.

Mürşit, hastasını mutlaka iyi etme kararında olan müşfik bir hekim gibi, ona eğilen, onu dinleyen ve onun mânevî ızdıraplarını vicdanında yaşayan, gerçek bir havarî ve hakikat eridir. Ses ve söz, bu anlayış içinde mûsıkîleşir ve tatlı bir zemzeme ile karşıdakinin gönlüne akacak olursa, onu fethettiğimizden emin olabiliriz.

Hatta muhatabımızın mimiklerine ve işmizazlarına dikkat kesilmeli ve kendimizi sık sık akort etmeliyiz. Böylece onu bıktıran, usandıran şeyleri tekrarlamamış oluruz.

Burada; şu nokta da, asla hatırdan çıkarılmamalıdır:

Muhatabımız yanımızdan ayrılırken, samimiyet gamzeden davranışlarımızı, tebessüm eden bakışlarımızı ve vücudumuzun her tarafından akıp dökülen ihlâs ve inanışımızı alıp götürecek ve hiçbir zaman unutmayacaktır. Bir de buna, ikinci bir defa karşılaşma arzusunun duyulduğunu ilâve edecek olursak, anlatılması gerekli olan şeylerin büyük bir kısmını anlatmış sayılırız.

6. Muhatabın yanlış düşünceleri, isabetsiz beyanları, gururuna dokunacak şekilde tenkit edilmemelidir. Hele, başkalarının yanında onu küçük düşürecek şeylere aslâ tevessül edilmemelidir. Maksat, onun gönlüne bir şeyler yerleştirmekse, icabında bu uğurda bizim onurumuz çiğnenmeli ve bizim

gururumuz kırılmalıdır. Kaldı ki, karşımızdakinin *"demine-damarına"* dokundurarak, ona bir şey kabul ettirmek de kat'iyen mümkün değildir. Aksine, onu her örseleyiş, bizden ve düşüncemizden uzaklaştıracaktır.

7. Bazen böyle bir inançsızı, itikadı sağlam, içi aydın, davranışları düzgün arkadaşlarla tanıştırma, bin nasihatten daha tesirli olur. Ancak böyle bir yol, her inançsız için uygun değildir. Bu itibarla irşat edenin az çok tilmizini tanıyıp ona göre bir metot tatbik etmelidir.

8. Bunun aksi olarak, davranışlarında gayri ciddî; düşüncelerinde tutarsız; Yüce Yaratıcı'ya karşı teveccüh ve huzuru zayıf kimselerle de görüştürmenin herhangi bir fayda getirmeyeceği bilinmelidir. Hele, mütedeyyin ve bilgili geçindiği hâlde ibadet aşkından mahrum, duygu ve düşünceleri bulanık kimselerle muhatabı temasa geçirmenin değil fayda bazı hususlar itibarıyla zararı bile olacağı söylenebilir.

9. Onu, yer yer dinleyip kendisine konuşma fırsatı verilmelidir. Onun da bir insan olduğu düşünülerek, aziz tutulup fikirlerine müsamaha ile bakılmalıdır.

Bir ferdin inancındaki derinliği, kendi içine dönük olduğu nispette onu olgunlaştırır, faziletli kılar. Dışa ve hususiyle bir şey bilmeyenlere karşı ise onu kaçırma ve nefret hissi vermeden başka bir şeye yaramaz.

Vâkıa, bâtıl fikirleri dinlemek ruhta yara yapar ve sâfi düşünceleri ifsat eder. Ancak, bu türlü ezaya katlanmakla bir gönül kazanılacaksa, dişimizi sıkıp sabretmeliyiz.

Yoksa ona hakk-ı fikir, hakk-ı beyan tanımadan, anlatmayı daima elde tutacak olursak, meclis soluklarımızla dolsa taşsa bile, muhatabın kafasına bir şey girmeyecektir. Bu hususta

sevimsizleşen nice kimseler vardır ki; dibi delik kovayla su çekiyor gibi, dünyalar dolusu gayretine rağmen bir ferde istikamet dersi verememiştir.

Veyl olsun, başkalarını dinleme nezaketinden mahrum konuşma hastalarına!

10. Anlatılan şeylerde, anlatanın yalnız olmadığını, kadimden bu yana pek çok kimsenin de aynı şekilde düşündüğünü ifade etmek yararlı olur. Hatta günümüzde bir-iki inanmayana bedel, bir hayli mütefekkirin sağlam inançlı olduğunu mutlaka anlatmak lâzımdır. Hem, kavl-i mücerret olarak değil, misalleriyle anlatmak gerekir.

11. Bu çerçeve içinde, anlatmak istediğimiz şeylerin ilki hiç şüphe yok ki, *"kelime-i tevhid"*in iki rüknü olmalıdır. Ancak daha evvelki müktesebatıyla veya o anda verilen şeylerle, kalben inanç ve iz'ana erdiği hissedilirse, başka hususlara geçilebilir.

İnanç babında gönlü sağlama bağlanmadıktan sonra, inkârcının her zaman tenkidine cüret gösterebileceği meselelerin anlatılmasından kat'iyen sakınılmalıdır.

Netice olarak diyebiliriz ki, inançsızın durumunu tespit ettikten sonra, zikredilen usûl çerçevesinde birinci derecede anlatılması gerekli olan şeyler iman esasları olmalıdır. Bunlarda, gönlün itminana kavuştuğunu hissettikten sonra, diğer meseleleri anlatabilme imkân ve fırsatı doğmuş olur. Aksine, günümüzde olduğu gibi, *"ata et, ite ot"* vermelere veya yemek verme usûlü bilmeyen garson gibi, ilk defa sofraya hoşafları sıralama nevinden hatalı takdimler olacaktır ki, biz böyle bir takdimi, ne kadar beğenirsek beğenelim karşı taraf üzerinde menfî tesiri büyük olacaktır.

Bu yazıyı, millî duygu ve düşünceye susamış ve inançsızlık girdabı içinde her hareket edişte ölüm deliğine doğru yaklaşan bîçare neslimizin kurtarılma vazifesini yüklenmiş muazzez eğitim temsilcilerine armağan ediyoruz.

Hazâkat: İhtisas, maharet.

Hizip: Grup, fırka.

Huşûnet: Sertlik, kabalık.

İçtimaî ufuk: Sosyal seviye.

İlhad: İnançsızlık, inkâr.

İrcâ etmek: Döndürmek, çevirmek.

İşmizaz: Hoşlanmamaktan ötürü yüz buruşturma.

Kavl-i mücerred: Yalın, izahsız sözlü ifade.

Mülhid: İnançsız, ateist.

Münkir: İnkâr eden, inanmayan.

Parapsikolojik: Tabiatüstü olayları araştıran psikoloji dalı ile ilgili.

Râci: Yönelik, ait.

Rükün: Esas, asıl.

Serazat: Başıboş.

Tabakât-ı beşer: Sosyal sınıflar.

Tilmiz: Öğrenci.

Vârid olmak: Gelmek.

Karma İndeks

A

B

C

Ç

D

E

F

I

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

Y

Z

Kaynakların Tespitinde Faydalanılan Eserler

el-Aclûnî, İsmail İbn Muhammed el-Cerrâhî (v. 1162 h.); ***Keşfü'l-hafâ ve müzîlü'l-ilbâs***, I-II, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1405 h.

Ahmed İbn Hanbel, Ebû Abdillah eş-Şeybânî (164-241 h.); ***Müsned***, I-VIII, Müessesetü Kurtuba, Mısır, tsz.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1391/1971); ***Muvazzah ilm-i kelâm***, Engin kitabevi, İstanbul, 1959.

el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed İbnu'l-Hüseyin (384-458 h.); ***es-Sünenü'l-kübrâ***, I-X, Mektebetü dâri'l-Bâz, Mekke, 1414/1994.

Breasted, Prof. James Henry; ***A History of Egypt (1905)***, Trc: Ö. R. Doğrul.

Buhârî, Ebû Abdillah, Muhammed İbn İsmail (v. 256 h.); ***Sahîhu'l-Buharî,*** I-VIII, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, 1979.

el-Cürcânî, Ebû Beki Abdulkahir İbn Abdirrahman İbn Muhammed (v. 471 h.); ***Delâilu'l-i'câz,*** (Tahkik: Muhammed et-Tencî), Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1995.

Dârimî, Abdullah İbn Abdirrahman (181-255 h.); ***es-Sünen***, I-II, Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 147/1987.

Ebû Avâne, Yâkub İbn İshak İbn İbrahim el-İsferayînî, (v. 316/928), ***Müsnedu Ebî Avâne***, I-V, (Tahkik: Eymen İbn Arif ed-Dımaşkî), Beyrut, Daru'l-mârife, 1998/1419.

Ebû Dâvûd, Süleyman İbn Eş'as es-Sicistânî (202-275 h.), ***es-Sünen***, (Tahkik: Muhammed Muhsin Abdulhamid), I-IV, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, tsz.

Ebû Nuaym, Ahmed İbn Abdillah el-Esbahânî (v. 336-430 h.), ***Hilyetü'l-evliyâ***, I-X, Daru'l-kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1405 h.

el-Esbahânî, Abdullah İbn Muhammed İbn Cafer İbn Hayyan (274-369 h.); ***el-Azamet***, (Tahkik: Rızaullah İbn Muhammed İdris el-Mübarekfûrî), I-V, Dâru'l-âsıme, Riyad, 1408 h.

Gülen, M. Fethullah; ***Varlığın Metafizik Boyutu: Ruh, melek, cin ve şeytanların varlığı ve mahiyetleri,*** Feza Gazetecilik, İstanbul, 1998.

el-Hâkim, Ebû Abdillah Muhammed İbn Abdillah en-Neysâbûrî (321-405 h.); ***el-Müstedrek ale's-Sahîhayn***, I-IV, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1411/1990.

el-Heysemî, Ali İbn Ebî Bekir (v. 807 h.); ***el-Mecmeu'z-zevâid***, I-X, Dâru'r-reyyan li't-türas-Dâru'l-kitabi'l-Arabî, Kahire-Beyrut, 1407 h.

İbnu'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1233), ***el-Kâmil fi't-târih***, I-IXII, Daru sâdır, Beyrut, 1967.

İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibban İbn Ahmed et-Temîmî el-Bustî (v. 354 h.); ***Sahîhu İbn Hibban***, I-XVIII, (Tahkik: Şuayb el-Arnavut), Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1993.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail İbn Ömer ed-Dimaşkî (v. 774 h.); ***Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm***, I-IV, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1401 h.

İbn Kuteybe, Abdullah İbn Müslim ed-Dîneverî (v. 276/889); ***Te'vîlü muhtelifi'l-hadîs,*** [Tahkik: Muhammed Zührî en-Neccar], Dâru'l-cîl, Beyrut, 1393/1972.

İbn Mâce, Muhammed İbn Yezîd el-Kazvînî (207-275 h.); ***es-Sünen***, I-II, Dâru'l-fikr, Beyrut, tsz.

İbn Sa'd, Ebû Abdillah Muhammed İbn Sa'd İbn Meni' ez-Zührî (230/845), ***et-Tabakatü'l-kübrâ***, I-VIII, Daru sâdır, Beyrut, 1960.

Kitab-ı Mukaddes (Türkçe terceme) Eski ve Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1988.

el-Kurtubî, Muhammed İbn Ahmed İbn Ebî Bekir İbn Ferrah (v. 670 h.); ***el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân***, I-XX, Dâru'ş-şa'b, Kahire, 1372 h.

el-Münâvî, Muhammed Abdurraûf (1031/1622); ***Feyzu'l-kadîr şerhu Câmii's-sahîh***, I-VI, el-Mektebetü't-ticariyye'l-kübrâ, Mısır, 1356 h.

Müslim, Ebû'l-Hüseyn el-Haccâc en-Neysâbûrî (206-261 h.); ***Sahîhu Müslim***, I-V, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed İbn Şuayb (215-303 h.); ***es-Sünen***, (Tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde), I-VIII, Mektebetü'l-matbaati'l-İslâmiyye, Halep, 1406/1986.

et-Taberânî, Ebû'l-Kasım, Muhammed İbn Ahmed (v. 360 h.); ***el-Mu'cemü'l-evsat***, (Tahkik: Hamdi İbn Abdilmecid es-Selefî), I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kahire, 1415 h.

et-Taberî, Muhammed İbn Cerîr İbn Yezîd İbn Hâlid (224-310 h.); ***Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân***, I-XXX, Dâru'l-fikr, Beyrut, 1405 h.

et-Tirmizî, Ebû İsa, Muhammed İbn İsa (209-279 h.); ***el-Camiu's-Sahîh***, I-V, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

118001-20141008